

DUPKA GYÖRGY

„HOVA TÚNT
A SOK VIRÁG...”

Kárpátaljai Magyar Könyvek
221.

Készült a



támogatásával

Lektorálta: **Zubánics László**

© **Dupka György**, 2013

©Fotók, térképrészletek, archív fotók: **Fuchs Andrea**, 2013

©Fotók, térképrészletek: **dr. Havasi János, a Háborús Keresőszolgálat**
www.haboruskeresoszolgalat.hu alapító főszerkesztője

Intermix Kiadó
88000 Ungvár, Babuskin tér 5/a
Tel.: +380-/312/-64-37-37
E-mail: titkarsag@mekk.uz.ua

Felelős kiadó: **Dupka György**
Szerkesztő: **Nagy Zoltán Mihály**
Műszaki szerkesztő: **Fábián Zoltán**
Budapesti képviselő: H-1011 Budapest, Hunyadi János u. 5.

Készült a Shark Kft.-ben



ISBN 978-963-9814-58-5
ISSN 1022-0283

DUPKA GYÖRGY

„HOVA TÚNT A SOK VIRÁG...”

Időutazás az Urálba
magyar és német rabok (1941–1955) nyomában

(Történelmi szociográfia)

Intermix Kiadó
Ungvár – Budapest
2013

Bencze Zsolt pécsi, **Jurkovics János** szegedi kutatótársunk,
orosz földben nyugvó
néhai hadifogoly nagybátyám
Dupka András, és bajtársai emlékére

TARTALOM

Fogolyének	6
BEVEZETŐ HELYETT	7
A veszteséglistákról	7
Hova tűnt a sok virág?	9
Három éjjel, három nap vonaton	10
PERM MEGYÉBEN	12
Zarándokutunk első állomása: Perm	13
Tanácskozás az uráli hadifogoly- és internálótáborok temetőiről	18
Kegyeleti és kutatóúton a Káma és mellékfolyóinak völgyében	21
Az elhurcoltak útján	28
A kunguri büntetőtábor magyar rabjai	32
Gyakorlóter a magyar és német sírokon	33
Magyar Gulag-rabok emlékének megidézése a szovjet terror múzeumában	34
A legtitkosabb büntetőtáborok	40
A kárpát-medencei elítélt magyarokat is az Urálba hurcolták	44
A központosított katonai kivégzőhelyek	47
Az észak-uráli lágerek ismertebb foglyai	50
Európa és Ázsia határán	57
SZVERDLOVSZK MEGYÉBEN	75
A nyugat-szibériai alföld peremén, a Tura folyó völgyében	75
A tankgyártás fellegvárában	88
CSELJABINSZK MEGYÉBEN	153
„Ha felmegyek az uráli hegyekre...”	155
BASKÍRFÖLDÖN	175
Magna Hungáriában, az ősmagyarok földjén	175
Epilógus	201
MELLÉKLETEK	203
Levéltári dokumentumok, egyéb közlemények	203
Felhasznált irodalom	217

FOGOLYÉNEK

*Isten veled szülőföldem,
Ahol én születtem,
Szüleimtől, testvéreimtől
Nagyon távol estem.*

*Nem zúgnak itt a harangok,
Templomba sem járnak,
Szegény fogoly azt sem tudja,
Mikor van vasárnap.*

*Megássák a fogoly sírját
A szolyvai völgybe,
Környes-körül ráhajlik
A fenyveserdő zöldje.*

*Csak egy anya, édesanya
Sírdogál magában,
Mert meghalt a kedves fia
A fogolytáborban.*

*Jó pajtásaim, titeket is
Áldjon meg az Isten,
Keressétek fel a sírom
A szolyvai völgyben.*

*Írjátok meg az anyámnak,
Ha tudtok felőlem,
Hogy a fiát már ne várja.
Éhség eltemette.*

*Fogolyima, fogolyének
A búcsúztatója,
Vérrel hímzett hótakaró
Lesz a takarója.*

1947, szerzője ismeretlen

BEVEZETŐ HELYETT

*A harcot, amelyet őseink vívtak,
békévé oldja az emlékezés
s rendezni végre közös dolgainkat,
ez a mi munkánk; és nem is kevés.*

József Attila: *A Dunánál*

A veszteséglistákról

Az eddig publikált magyar nyelvű szakirodalom és az orosz nyelven kiadott levéltári dokumentum-gyűjtemények szerint¹ a második világháborút követően mintegy 600–800 ezer magyar hadifogoly és internált civil járta meg a szovjetunióbeli kényszermunkatáborokat (egyes kutatók adatai szerint az internált civileké pedig meghaladta a 200 000 főt). Közülük sok ezren sohasem tértek haza. A hadifogoly-problematikának is jelentős irodalma van. A téma jelesebb magyarországi kutatói – Stark Tamás², Varga Éva Mária³, Bognár Zalán⁴ – egymástól eltérő adatokat közölnek a Szovjetunióba kiszállított és hazatért magyar hadifoglyokról, a légerekben elpusztultakról, illetve a civil áldozatokról. A II. világháború után létrejött Hadifogolyok és Internáltak Igazgatósága (UPVI) tábor-rendszeréhez tartozó légerrészlegekben a rabok fakitermelésen, fűrésztelepeken, építkezéseken (lakóházak, vasút, közút, földgáz- és kőolajvezeték, vízerőmű, hőerőmű), vasércbányákban, kohóüzemekben, vasöntödékekben, gépgyárakban, tőzegkitermelésen stb. dolgoztak. A kimerítő munka, a rossz ellátás, a különböző betegségek, a fagyhalál, a reménytelenség és a kétségbeesés következtében sokan elpusztultak.

Az oroszországi Vojennije Memoriali Társaság⁵ 66 ezer hadifogoly és internált civil feldolgozott adataival rendelkezik, ezeket átadták a velük együttműködő Honvédelmi Minisztérium Hadisírgondozó Irodájának⁶ is. A dr. Bús János, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum Központi Irattárának igazgatója által

elemzett adatok szerint „a történészek 200–300 ezerre teszik a volt Szovjetunió területén hadifogságban eltűnt és elhunyt magyar katonák és civilek számát. Az Oroszországból származó nyilvántartásokban csak 65 170 személy szerepel. Ebből 29 168-t sikerült azonosítani a magyar nyilvántartásban szereplő adatok alapján. Az adatbázis – amelyben a keresés történik – az eredeti, Oroszországból kapott, a volt Szovjetunió területén hadifogolytáborokban elhunyt magyar személyek adatait tartalmazza, cirill betűkből átírt magyar változatban.”⁷

2001-től az iroda feldolgozta az 1990-es években az orosz államtól megkapott, a volt szovjet hadifogolytáborokban elhunyt magyarok adatait, 65 170 adatlapot, amelyeket az NKVD-tisztek (későbbiekben KGB-tisztek) a táborokban rögzítettek, főként 1944 után. Jelenleg a legkorszerűbb informatikai elemző eszközök és módszerek alkalmazásával működő honlapon keresést lehet kezdeményezni a hadifogoly-adatbázisban. A kijelölt mezőbe be kell gépelni a keresett személy vezetéknevét, keresztnévét, születési évét (Lásd: IQSYS – Hadifogoly – Adatbázis: <http://www.hadifogoly.hu/web/hadifogoly/page6>)

A Vojennije Memoriali Társaság adatai szerint Oroszország 46 régiójában 370 emlékjelet emeltek a magyar hadifoglyoknak, 28 300 hadifogoly és internált civil földi maradványait exhumálták és temették újra. A dr. Havasi János által irányított Háborús Keresőszolgálat honlapja⁸ szakértők bevonásával 2007. január 1-től végez közvetlen kutatást, nyomozást, adatgyűjtést és adatközzétítést a XX. század háborús eseményei során eltűnt, elhunyt személyek, így a magyar katonák, polgári lakosok, illetve más nemzetiségű személyek után. A Háborús Keresőszolgálat közzétette a Szovjetunió hadifogolytáborainak jegyzékét (Forrás: *Magyar hadifoglyok a Szovjetunióban*, Moszkva, főszerk. Varga Éva Mária), a *Történetünk* című rovatban közölte az Orosz Föderáció területén lévő, a magyar adófizetők pénzén 1997–2003 között felújított hadifogolytemetők leírását és megközelítésének lehetőségét.

A fentebb említett szakértők egymástól eltérő becslése szerint mintegy 700 ezer magyar állampolgár hadifogolyként és internált civilként került szovjet fogságba, munkatáborba, közülük csak körülbelül 400 ezren tértek haza. Az internálás során és a munkatáborokban tehát nagyjából 200–300 ezer magyar állampolgár vesztette életét, illetve vált sorsa ismeretlenné, akik közül mintegy 10 ezer fő a GULAG⁹ büntetőtáboraiiban halt meg. A GULAG-táborokba azok a rabok kerültek, akiket részben a magyar hatóságok közreműködésével, illetve a magyar igazságügyi szervek tudta nélkül, az NKVD vagy a SZMERS (Halál a kémekre elnevezésű szovjet kémelhárítási szerv) előterjesztése alapján a szovjet hadbíróságok ítélték el háborús bűntett vádjával, legtöbbször alaptalanul.

A szovjet hadifogságba esett mintegy 500 ezer magyar katona és az internált civilek többsége ugyanakkor a már fentebb említett, az 1939-ben létrehozott GUPVI (Glavnoje Upravlenyje Vojennoplennih i Intyernyirovannih – Hadifogoly- és Internálótáborok Igazgatósága), később UPVI (Hadifogoly- és Internáltügyi Parancsnokság), OPVI (Hadifogoly- és Internáltügyi részleg a területi belügyi szerveknél), vagyis a hadifoglyok és internáltak táborhálózataiba került. A magyar foglyok mintegy 2000 táborban szóródtak szét.

Az elítélt civilek és hadifoglyok döntő többsége 1947–1955 között tért haza: *„Bár elbocsájtasukkor szóban rehabilitálták őket, itthon mégis büntetett előéletűnek számítottak. A de facto helyzetet mintegy törvényesítette az 1958-ban megkötött szovjet–magyar jogsegélyegyezmény. Ezután csak az számított büntetlennek, akit személyes kérvény elbírálása után a Szovjetunió Legfelsőbb Bírósága igazolt. A rehabilitációs bizonyítványok általában megérkeztek, de a szovjet táborvilágban meghalt mintegy 200 ezernyi magyar számára már késő volt a megbánás.”*¹⁰

Hova tűnt a sok virág?

Sajnos, az eddigi adatok alapján csak 40 ezer magyar család tudhatja biztosan, hogy eltűntnek nyilvánított családtagja melyik oroszországi hadifogoly-temetőben nyugszik.

Az érintettség jogán én is eredménytelenül kutakodtam apai nagybátyám után különböző hadifogoly-adatbázisokban. Az 1920-ban született Dupka András a 2. magyar hadsereg közkatonájaként a keleti fronton, a Don-kanyarban harcolt. A hadsereget ért katasztrófa után ugocsai bajtársai sem élve, sem holtan nem látták többé, később hivatalosan is eltűntnek nyilvánították. A hazatérő ugocsai hadifoglyok egyikétől nagyanyám úgy hallotta, hogy az Urál-vidék egyik hadifogoly-táborában vélték látni. Ezer nyi imát mondott András fiáért, haláláig hazavárta. Ugyancsak haláláig gyászoló Ilonka nénémmel, akinek vőlegénye nagybátyámmal együtt tűnt el, gyakran dúdoltuk mi is a fülbemászó, lélekbe markoló melankolikus dalszöveget: *„Hova tűnt a sok virág / Hol vannak a katonák...”*¹¹

Életem legértékesebb ajándékának tartom a Pécsi Német Kör meghívását, amelynek köszönhetően részt vehettem az uráli zarándokúton. Megilletődve indultam el, hogy halottaink tömegsírijainál családom nevében fejtesek és elhelyezhessek rajtuk egy csokor mezei virágot...

A Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Köre szakértők bevonásával régóta foglalkozik a sztálinizmus áldozatainak, a lágerek túlélőinek témakörével.¹² Először 2009 nyarán szervezett zárandokutat a Donyec-medencébe¹³, idén nyáron pedig húszfős csoporttal az Európát Ázsiától elválasztó Urál-hegységben jártak a „malenykij robotra” elhurcoltak nyomában. Alapos szakmai előkészület után (a magyarországi csoport repülőgéppel, a kárpátaljaiak vonattal), június 29-én indultunk el a 10 napos kutatóútra. Utunk öt fő állomása Perm, Nyizsnyij Tagil, Jekatyerinburg (Szverdlovszk), Cseljabinszk és Ufa volt.

Három éjjel, három nap vonaton

Kárpátaljai csoportunk (Dupka György, Olekszij Korszun ezredes és Fuchs Andrea) valószínűleg azon a vasútvonalon indult útnak, amelyen 68 évvel ezelőtt Sztálin parancsára, marhavagonokba zsúfolva vitték el a történelmi Magyarország területéről, a Kárpát-medencéből, többek között Kárpátaljáról (a 4. Ukrán Front 0036 sz. parancsára) a 18-50 év körüli magyar és az Állami Honvédelmi Bizottság (GKO/GOKO) 7161 sz. parancsa szerint a 17-45 éves német férfiakat és a 18-30 év körüli sváb, magyar és német nőket. Sok ezren a hadifoglyokkal együtt az Urál-hegység keleti és nyugati oldalán létrehozott munkatáborokba kerültek, ahol napi 18-20 órás rabszolgamunkára kényszerítették őket. Az NKVD felügyelete alá tartozó munkatáborokban, elkülönített munkászászlóaljokban (ORB, RB) az emberi élet értéke a nullával volt egyenlő. A táborvezetőség fenyítési eszközök bevetésével nem kímélte a rabok életét. Ennek következtében a végkimerülés, a fagyhalál és az éhhalál, valamint különböző betegségek pusztítottak soraikban.

Az ungvári állomást 22 órakor hagytuk el. A jegykezelés után elfoglaltuk a 17-18. helyet. A célállomásig mindenütt nyitott hálókocsira, de nem „kupésra”, hanem „plackatra” váltottunk jegyet. Ungvártól Permig több mint 3 ezer kilométert tettünk meg.

Utunk első szakaszán, az Ungvár–Kijev vonalon a következő állomásokon haladtunk át: Csap, Munkács, Karpati 1., Szolyva, Volóc, Szkole, Sztrij, Lemberg, Ternopol, Hmelnickij, Vinnyica, Kozjatin, Faszto, Kijev.

A kijevi állomáson több mint öt órát várakoztunk. 19 óra 14 perckor szálltunk fel a Moszkvába induló vonatra. Ukrajna és Oroszország határát Konotop (UA) és Szuzemka (RU) városok között léptük át. A Kijev–Moszk-

va útvonalon a következő városokon, vasúti csomópontokon haladtunk át: Konotop, Szuzemka, Brjanszk-Orlovskij, Szuhinicsi, Moszkva.

A moszkvai Jaroszlavi állomáson felszálltunk a Moszkva–Perm közt közlekedő vonatra. Itt a következő vasúti megállóhelyeken haladtunk át: Vlagyimir, Kovrov-1, Nyizsnyij Novgorod, Sahunya, Sorsztki, Kirov, Glazov, Balezino, Kez, Verescsagino, Mengyelejevo, Perm-2. A három vonalszakaszon összesen három napot és három éjszakát töltöttünk.

Jegyzetek:

¹ *Венгерские военнопленные в СССР. Документы 1941–1953 годов.* Составители: Д. И. Борисов, Е. М. Варга, В. Л. Воронцов, В. И. Коротаев, Л. А. Пылова, Н. С. Тархова. Российская политическая энциклопедия, Москва, 2005.

² Stark Tamás: *Magyar foglyok a Szovjetunióban.* Kisebbségkutatás Könyvek. Budapest, 2006

³ Varga Éva Mária: *Magyar hadifoglyok és internáltak a Szovjetunióban az oroszországi levéltári források tükrében (1941–1956).* Budapest, 2008. doktori.btk.elte.hu/hist/vargaeva/tezisekmagyar.pdf Továbbá lásd: <http://doktori.btk.elte.hu/hist/vargaeva/disszertvargaeva.pdf>

⁴ Bognár Zsolt: *Magyarok hadifogságban Magyarországon.* Hadifogoly-gyűjtőtáborok Magyarországon 1944–1945. Argumentum, 2010.

⁵ Teljesebb elnevezése: Asszociáció Mezdunarodnogo Vojenno-memorialnogo Szotrudnicsesztva „Vojennije Memoriali” („Vojennije Memoriali” Katonai Emlékmegőrző Nemzetközi Együttműködési Társaság. Lásd a weblapjukat: <http://www.voennie-memorialy.ru/>

⁶ Lásd a weblapjukat: <http://www.hadifogoly.hu/web/hadifogoly/index> Oroszországi irattárakból származó feljegyzések a volt Szovjetunió hadifogolytáboraiiban elhunyt magyar civilekről és katonákról.

⁷ Dr. Bús János: *Hadifoglyok a Szovjetunióban.* A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum – Központi Irattár és Hadisírgondozó Iroda II. világháborús nyilvántartásai. In: <http://www.hadifogoly.hu/web/hadifogoly/page6>

⁸ <http://www.haboruskeresoszolgalat.hu/#id=&t=164&page=>

⁹ A GULAG (oroszul: ГУЛАГ = Главное Управление Исправительно-Трудовых Ларей; magyar fordításban: Javító-Munkatáborok Főigazgatósága) kifejezés alatt a sztálini Szovjetunió egészét behálózó munkatáborrendszert értjük. A GULAG-intézményt 1960. január 25-én megszüntették, a politikai megfélemlítés eszközeként, immár a KGB hatáskörébe rendelve azonban tovább élt a köztudatban.

¹⁰ Stark Tamás: *Magyar nők a Gulágon.* <http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/historia/93-03/ch04.html>

¹¹ Marlene Dietrich közismert dalát (Sag mir wo die Blumen sind) Mezei Mária énekelte először magyarul. http://www.youtube.com/watch?feature=endscreen&v=H46SW5_z7Vk&NR=1

¹² *Malenykij robot.* „Egyetlen bűnünk a származásunk volt...” Német és magyar polgári lakosok deportálása „malenykij robotra” a sztálini lágerekbe 1944/45–1955. Szerk.: dr. Bognár Zsolt. Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Köre, Pécs, 2009.

¹³ Lásd: Dupka György: „*Othon a könny is édes...*” 1944–1955. Társzerzők: Bakura Sándor, Kovács Erzsébet, Kovács Elemér, Molnár D. Erzsébet, Tóth Zsuzsanna. Kényszmunkára hurcolt kárpátaljai magyarok és németek nyomában a Donyec-medencében. Tanulmányok, hatásvizsgálatok, interjúk, riportok hivatalos iratok, vallomások tükrében. Intermix Kiadó, 2009.

PERM MEGYÉBEN



A Perm-2 vasútállomáson

Zarándokutunk első állomása: Perm

A többnapos utazás eredményeként szerencsésen megérkeztünk Perm (oroszul: Пермь) városba, amely Oroszország európai részén a permi terület (megye) központja. Területe 799,68 km², lakossága a 2005. évi adatok szerint 989 500 fő.

Perm fontos folyami kikötő a Káma folyó partján.



Perm, Káma folyó

Mintha összebeszéltünk volna magyarországi kollégáinkkal, szinte egy időben érkeztünk meg a szovjet időkre emlékeztető Central szállodába, amelynek bejáratánál információs tábla jelzi: műemléképület. A II. világháború alatt ide evakuálták a leningrádi színházat. A színészeken kívül ismert orosz alkotók is laktak itt.

A délutáni órákban városnézésre indultunk. Felkért idegenvezetőnk Lena Suncova volt. Ő hívta fel a figyelmünket arra, hogy állítsuk át az órákat helyi

(permi) időre, mert Budapest és Perm között négyórás időkülönbség van. A város földrajzi fekvéséből kifolyólag itt nem sötét, hanem fehér éjszakák vannak. A szállodától fél kilométerre található a cári időkben épült vasútállomás (jelenleg múzeum). A város a folyó mentén, annak mindkét partján, mintegy 80 km hosszan terül el. Idegenvezetőnk dióhéjban ismertette a város történetét.



Perm, városrész

Megtudtuk, hogy a XVIII. század elején az orosz birodalom ezen a területen megkezdte az itt található természeti kincsek feltárását, hasznosítását. A jól hajózható Káma mentén 1723. május 15-én kezdték meg a rézkohók építését. Ezt az időpontot tekintik a város alapítási évének. A rézkohók köré települt munkáskolóniákat II. (Nagy) Katalin cárnő 1780. december 1-én kelt rendeletében emelte városi rangra. A város ekkor kapta a Perm elnevezést, és a permi kormányzóság székhelyévé vált. 1874–1878 között megépült Perm–Jekatyerinburg között az uráli vasútvonal, amely a későbbiekben megteremtette a vasúti összeköttetést Perm és Európa között. A transzszibériai vasútvonal új impulzust adott az ipar korábban megtorpant fejlődésének. Ennek köszönhetően Perm az Urál fontos nehézipari központjává vált. 1940-ben a

város felvette Vjacseszlav Mihajlovics Molotov szovjet vezető nevét. Az SZKP XX. Kongresszusát követően, 1957-ben visszakapta történelmi elnevezését. Egy pillanatra megálltunk a *Doktor Zsivágó* szerzője, Borisz Paszternák szobra előtt, ahol idegenvezetőnk elszavalta kedvenc Paszternák-versét.



Perm, épületrész

A Szibirszka és a Kirov út sarkán többek között megtekintettük a magyar származású gróf, Rottonyi Móric (felvett neve: Henrik Móric) házát (8. sz.), amelyben 1860-tól élt. Idegenvezetőnk szerint az 1848–49-es szabadságharcban részt vett magyar hazafi itt talált menedéket az osztrákok elől és legendásan híres fotográfus lett belőle. 12 gyermeke közül 10 fiú volt. Két lánya közül az idősebb, Mária színésznőként vált ismertté Jekatyerinburgban, és hamarosan Dmitrij Mamin-Szibirjak író, dramaturg felesége lett. Az író neki szentelte *Arany* című regényét. Sajnos, az író műzsája születés közben hamarosan elhunyt.



Emléktábla a magyar származású Rottonyi-család tiszteletére



Emléktábla-részlet nagyítva

A gróf kisebbik lánya, Liza ápolónőként vett részt az orosz–japán háborúban, ahol bátorságáért kitüntették. A vakmerő lányra felfigyelt Alekszander Kuprin író, aki feleségül vette.

Ezután megnéztük az egykori bojárok, kereskedők kőből és fából épült udvarházait, a városlakók kedvenc szobrait: a *Sósfulű permi lakos* című alkotást, a szibériai *Misa medvét*, a Kámát és öt mellékfolyóját jelképező, a helyi őslakos népeknek (finnugorok, illetve számi, mari, udmurt, komi, hanti, manyisi, nyenyec, nagaszan, szelkup, finn, mordvin, ősmagyar, kipszák kun stb.) szentelt szobor-kompozíciót, amely a magyar mitológiában is ismert motívumokat (napkorong, turulmadár, lovas, medve, csónak stb.) tartalmazza. Idegenvezetőnk megjegyezte: az uráli térségben sok olyan földrajzi elnevezés (folyó: Káma, Szilva, Tura, Turja, Turka, Ék; tó, hegy, település: Alnyas, Assa, Baszeg, Kungur, Kuzem, Kizel, Kurgán, Vari, Ketí, Lek, Taska, Tulpan, Turai, Ugor, Sorsa, Sziva, Vaja stb.) maradt fenn, amelyekkel még az oroszok betelepülése előtt a helyi őslakosok neveztek el.



Permi szoborkompozíció: a Káma és mellékfolyói

Megtekintettük azokat a kétszintes házakat is, amelyeket 1945–1947 között a magyar és német hadifoglyok építettek.

Tanácskozás az uráli hadifogoly- és internálótáborok temetőiről

Aznap este, vacsora után az uráli hadifogoly-temetők felderítésének programját vitattuk meg. A megbeszélésen részt vett és a városkörnyéki lágerokról nyújtott hasznos információkat **Leonyid Arkagyijevics Obuhov** történész, a Permi Állami Egyetem történelemtanára. Az intézmény Oroszország egyik legrégebbi egyeteme, 1916-ban alapították. Ez volt az Urál első felsőfokú oktatási intézménye.

A tanácskozásba később bekapcsolódott **Vlagyimir Motrevics** történész, régész, a Jekatyerinburgi Egyetem professzora, a hadifogolylágerek elis-

mert szakértője, aki a moszkvai Vojennije Memoriali Társaság megbízott képviselője négy megyében. Tőle tudtuk meg, hogy a magyarországi rendszerváltás után az MDF-kormány tárgyalásokat folytatott az orosz kormánnyal a 800 millió dolláros szovjet államadósságról. A felek abban egyeztek meg, hogy ebből az összegből Oroszország 20 millió dollárt a területén lévő magyar hadisírok rendbehozatalára fordít. A nagyszabású projekt végrehajtásával az orosz kormány a Vojennije Memoriali Társaságot bízta meg. Több éves egyeztetés után megállapodás született a Magyar Köztársaság Honvédelmi Minisztériuma Hadisírgondozó Irodája és a Vojennije Memoriali Társaság között. Feltérképezték a tennivalókat és ennek alapján együttműködve sorra helyreállították a magyar haditemetőket.



Találkozás Leonyid Arkagyjevics Obuhov permi történésszel

Az uráli térségben Vlagyimir Motrevics történészre és csapatára bízta a munkálatok megszervezését, lebonyolítását, az emlékművekkel ellátott haditemetők fenntartását. A program végrehajtása igen bonyolult munkaciklusokból állt. A térségre vonatkozó alapinformációk birtokában először felkereste a moszkvai levéltárakat, amelyekben „hét pecsét” alatt őrizték a

hadifoglyokra és internált civilekre vonatkozó, az 1944–1949 közötti időszakból való NKVD-jelentéseket és egyéb dokumentumokat. A GUPVI-táborok listája, térképvázlata, helyrajza, a halottak névsora alapján többnyire helyben sikerült beazonosítani a munkalágerek közelében kialakított sírkerteket. A táborvezetőség minden elhunytról jegyzőkönyvet készített, amelyekben feltüntették a haditemető nevét, az eltemetettek számát, a temető sorsszámát, az eltemetettek sírhelyének számát, a személyi adatokat: családi név, keresztnév, apai név, születési év, legutóbbi címe, ahonnan besorozták katonának vagy elhurcolták, rendfokozat, életkor, az elhalálzás ideje, helye és oka.

Motrevics professzor a fentebb ismertetett adatok, névlisták alapján kutatta fel a munkatáborok környékén lévő sírhelyeket, amelyek többsége mocsaras, ingoványos területeken feküdt a tajgában. Ezeket csak kételtű járművekkel tudta megközelíteni. Kutatócsoportja általában 7-8 kisegítő munkásból állt.

Az elkészített sírhelyvázlatok alapján kiásták a sírokat, az emberi maradványokat külön-külön exumálták, azonosították, dokumentálták, az azonosított halottak csontjait kék színű műanyagzsákba rakták, adatolt gyűrűvel zárták le és újra elhantolták. Ily módon a hozzátartozók kérésére és a megfelelő engedélyeztetési iratok elkészítése után a halottas-zsákok bármikor újra kiemelhetők és hazaszállíthatók.

A történész felvételeken mutatta meg, hogy az újraelhantolások helyét általában vaskerítéssel körbekerítették, illetve a sírkertben kettős keresztet, gránitkőből emlékművet emeltek. A gránitkövekre egységes feliratokat véstek magyarul és oroszul. Egyik változat: *„Itt magyar hadifoglyok nyugszanak, a II. világháború áldozatai.”* Másik változat: *„Itt magyar hadifoglyok és internáltak nyugszanak, a II. világháború áldozatai.”* Több település környékén a magyarok mellett német, olasz, japán stb. elhunyt foglyok nyugszanak a haditemetőkben.

Motrevics úr elismerte, nem mindenütt sikerült lebonyolítani az exhumálást, mivel a temetőkre gyárakat, házakat, garázsokat, és más építményeket emeltek, a polgári temetőkben rátemetések történtek, a bányák közelében pedig a sírokra félelmetes meddőhányókat hordtak össze, amelyek egyiptomi piramisok látszatát keltik. Arra is volt példa, hogy a túlbuzgó szovjet hatóság felsőbb parancsra ledózeroltatta, megsemmisítette a település-közelí sírhelyeket, vagyis az egykori koncentrációs táborok nyomait, emlékhelyeit, tömegsírait az esetek többségében a földdel tették egyenlővé.

A professzor minden egyes feltárt hadisír esetében rendelkezik veszteséglistával. Az elmondottakat dokumentumokkal is alátámasztotta: temetővázlatok, kataszterlapok, a volt lágerok helyét áttekintő térképek, fényképek, tárgyfotók az exhumálásról, az emlékművek építéséről, karbantartásáról stb.

A tanácskozáson és a további terepszemléken valamennyien meggyőződhattünk arról, hogy Motrevics lelkiismeretes feltáró-szervező és sírkertépítő-gondozó tevékenységének köszönhetően az Urál környéki négy megyében eddig 154 hadisír hatóságilag is bejegyezve létezik. Ezeket a továbbiakban az ide vonatkozó orosz hatósági törvény is védi. Egyébként az Urál-vidéken 276 táborban¹⁴ voltak magyarok. Adatbázisa szerint Perm megyében 30, Szverdlovszk megyében 90, Cseljabinszk megyében 32, Tyumeny megyében 2 regisztrált haditemető van. Ezekben a temetőkben dokumentáltan sok ezer magyarországi, erdélyi, délvidéki, felvidéki és kárpátaljai hadifogolyt és internált civilt temettek el.

Kegyeleti és kutatóúton a Káma és mellékfolyóinak völgyében

Másnap reggel, indulás előtt Havasi János megjelölte a térképen azokat a magyar haditemetőket, amelyek Perm város területén, illetve Perm megyében fekszenek. Sorrendben a következők: Krasznokamszk, Nyizsnyaja Kurja, Baharevka, Grigorevka, Permi Déli Temető, Kungur, Gájva, Kucsino-Perm-36 stb.

A Permtől 53 kilométerre fekvő Krasznokamszkba időhiány miatt nem jutottunk el. Havasi János közlése szerint ebben a városban 1945 áprilisában két temető létesült a 207. sz. tábor 1. részlegében elhunyt hadifoglyok eltemetésére. A Krasznokamszk-1 temető a városhoz közeli vasútvonal és villamosvezeték irányában, az erdősáv egyik tisztásán terül el, a sírok hivatalosan nyilvántartott száma 7/106.¹⁵ A Krasznokamszk-2 haditemetőben a sírok száma 7/159 volt¹⁶, de ez a temető az utóbbi évtizedben történt beépítés miatt teljesen megsemmisült.

A két sírkertet 1945. áprilisától 1947 októberéig használták. Összesen 265 elhunytat hantoltak el itt, köztük 14 magyar hadifogolyt, a többiek erdélyi és kárpátaljai internált civilek voltak.

Az erdélyi volt magyar hadifoglyok beszámolóí szerint 1945–1947 között a krasznokamszki 207/9. sz. táborban 1500 honvédet és 100 tisztet

tartottak fogva¹⁷, szovjet „minta” szerint a többi uráli lágerhez hasonlóan a katonákat és az internált civileket itt is „összemosva”.

Krasznokamszkba azért szerettem volna eljutni, mert egyik idős ungvári barátomat, **Majorossy Bélát** (1925) tizenkilenc éves civilként Szolyván és Szamboron át ide hurcolták. Egy teljes szerelvénnyel érkeztek, másfél ezren, erősen megfogyatkozva szálltak ki a marhavagonokból. Emlékiratában kitér erre a „feledhetetlen utazásra”: „...Szamborban lebombázott épületekben lakunk. Akiben élet volt, azt bevagonírozták. 1945 húsvét első napján elindultunk az újabb bizonytalanság felé. Két hétig 50-en, 60-an egy vagonban, hidegben, fagyban. Molotovba, a mai Permbe, a krasznokamszki büntetőtáborba kerülünk. Két hétig... Dolgoztunk, csináltunk mindent, fát termeltünk, követ törtünk, papírt hordtunk, arattunk. Itt már különböző nemzetiségűekkel voltunk együtt. Természetesen haza nem küldhettünk levelet, és nekünk sem írtak. Hiszen azt sem tudták, élünk vagy halunk... Ha arról faggattuk öreinket, mikor engednek haza bennünket, a válasz az volt: „szkoro” (hamarosan). 1946 őszén, nem tudom megmagyarázni, miért, de egyszerre mindannyian biztosra vettük: már nem tart sokáig. S miután egy újságban azt olvastuk, hogy Kárpátalja csatlakozott Ukrajnához, egyre erősebben élt a remény: karcsonyra hazaérünk. November 5-én érkeztem haza Ungvárra... Fogolytársaim közül sokan még emlékezni sem akarnak azokra az időkre. Pedig beszélni kell róla, világgá kürtölni, hogy soha ne ismétlődhessen meg. Míg élek, nem hagy nyugodni a kérdés: miért?”¹⁸

Adataink szerint a técsői **Lajos Imre** szintén a hosszú vonatozás közben lebetegedve került ide. Félhónapos pihenőt kapott, hogy fizikailag megerősödjön. A kihallgató tiszt 32 kérdést tett fel neki. Nem hitte el, hogy 18 évesen még nem volt katona, azt sem, hogy civilként internálták a lágerbe. Fakitermelésen, konyhakertben és áramfejlesztő telepen dolgozott. Munkába menet-jövet rabtársaival együtt magyar katonanótákat énekelt, átvészelte a mínusz 50 fokos uráli telet, 1946 végén engedték haza.¹⁹ Beregszászból és a beregszászi járásból²⁰ is hurcoltak ide civileket: **Kelnik Lajost** (1925), aki 1946. december 26-án tért haza; a beregsomi **Lengyel Ferencet** és a nagyberegi **Kovács Andort** (1925), ők 1946 november 11-én szabadultak. A krasznokamszki hadifogoly-temetőben elhantolt kárpátaljai férfiak sírjai fölött ma házak, kertek sorakoznak.

Autóbuszunk elhaladt a permi vasútállomás mellett, ahol Majorossy Béla visszaemlékezése szerint szerelvényük megállt, és a marhavagonokból kiterelték a hadifoglyokat és internált civileket. Mintegy háromezren indul-

tak el, és kevesebben mint másfél ezren érkeztek meg. Négyezer kilométert tettek meg, minden nyolcadik kilométerre jutott egy halott. A megállóhelyeken a csonttá fagyott hullákat kidobáltak a vasúti pálya szélére. Emlékkeresztek sokaságát lehetne felállítani a sínek mentén. Minden város, így a permi terület is tele van tömegsírokkal.

A marhavagonokban történt szállítások közben elhunytakról máig nincs megbízható veszteséglista. **Stark Tamás** történész becslése szerint ilyen körülmények között a foglyok 10-20 százaléka²¹ vesztette életét, az elhunytakat a túlélők elmondása szerint általában a vasúti sínek mellé fektették, de névösszeírás nem készült róluk. Bognár Zalán szintén úgy véli, *„a korabeli Magyarországról elhurcolt több mint 200 ezer polgári lakosnak a 20-25 %-a el sem jutott a szovjetunióbeli céltáborokba, hanem valahol útközben vagy a magyarországi gyűjtő- vagy a romániai átmeneti fogolytáborokban haltak meg és nyugszanak többnyire jeltelen tömegsírookban.”*²²

Perm Déli Polgári Temetője a város 20. kerületében található. Első nekifutásra, kellő információ hiányában a város keleti részében, a szovjet terror áldozatainak temetőkertjében álló emlékműnél kötöttünk ki.



Megbeszélés a temető bejáratánál

Erre akkor döbrentünk rá, amikor elolvastuk az emlékjel feliratát: „Памяти жертв политических репрессий” (A politikai represszió áldozatainak emlékére). Itt azokat az orosz embereket temették el, akiket a 30-as évek második felében a tisztogatások, a hírhedt „trojkák” halálos ítélelhoztala következtében végeztek ki. Így tizedelték meg Perm város értelmiségét is. Ezen kívül sok száz szovjet katona is a sírkertben nyugszik, akiknek életét a közeli hadikórházban annak idején nem tudtak megmenteni.



A politikai represszió áldozatainak permi emlékműve

A távolabb elterülő polgári temetőben a pravoszláv keresztek között iszlám félholddal ellátott sírhantokat is láttunk.

Ilyen szomorú látvány után jutottunk el a város másik végében lévő Déli Temetőbe. Hosszas keresgélés után megtaláltuk az igen elhanyagolt, gazzal benőtt 29-es parcellát, amelynek szélén a Magyar Honvédelmi Minisztérium és orosz partnerszervezete által 2001-ben emelt, csiszolt gránitemlékkő áll, rajta magyar és orosz nyelvű felirat: „Itt magyar hadifoglyok nyugszanak, a II. világháború áldozatai.”



A magyar hadifoglyok új emlékműve Permben

Havasi János felhívta figyelmünket a mögötte lévő, vaskerítéssel elkülönített kisebb sírkertre, amelyben érdekes és ritka kivételként a szovjet hatóságok már a hatvanas években felállítottak egy emlékkövet, amelyre pusztán az áldozatok számát vésték fel. A hivatalos adatok szerint a sírok száma: 3/31.²³

Az egyik sírkő felirata szerint az itteni tömegsírokban 175 foglyot temettek el, köztük 32 magyart. Ennyi maradt a haditemetőből. A hadisírkertet nem sikerült teljes egészében megmenteni, az elmúlt évtizedekben polgári

rátemetések történtek. Előttünk – a koszorúból ítélve – német delegáció járhatott itt. Nyilván nem találták meg a német emlékjelet, ezért helyezték el a megemlékezés virágait a magyar hadifoglyok sírhantján. Fehér műanyag szalagon olvastuk a feliratot: „*Volksbund Deutsche Kriegsgräberfürsorge.*” Magyarul: *Német Háborús Sírokat Gondozó Népi Szövetség.*



Az elkerített német–magyar sírkő

Adataim szerint 1945 februárjában két vasúti szerelvénnel mintegy 300 000 magyarországi, észak-erdélyi szász/német, Szatmár megyei sváb/német, illetve erdélyi magyar érkezett meg a permi állami vasútállomásra, akiket később a külvárosi és környékbeli lágerrészlegek magyar és német hadifoglyok által ácsolt barakkjaiban helyeztek el, és városgazdálkodási feladatok megvalósításán dolgoztattak.

A GUPVI lágereiben elhelyezett internáltakon és hadifoglyokon kívül a GULAG politikai elítéltek részére itt felállított javító-nevelő táboraiban is voltak kényszermunkára fogott magyarországi rabok. **Berdefi Győző**²⁴ (Budapest, 1906. március 5., Laszlovszki Stefánia) honvéd őrnagy először fog-

ságba esett, majd az állambiztonsági szervek a csernyigovi hadifogolytáborban letartóztatták, mint háborús bűnöst, és a Szovjet Hadsereg Katonai Törvényszéke 25 évi, javító-nevelő munkatáborban letöltendő szabadságvesztésre ítélte. Permen kívül megjárta Szibéria nagyobb GULAG-lágereit, 1955. november 20-án átadták a magyar igazságügyi szerveknek.

Az erdélyi **Bozsi Ferenc**²⁵ (Kolozsvár, 1922. február 5., Tari Ilona) nyomdász közkatonaként esett fogságba 1945. április 23-án. Négy nap múlva letartóztatták és a szombathelyi katonai törvényszék szovjetellenes tevékenység vádjával 15 évre ítélte. Később hét szovjet táborban, köztük Perm-ben is raboskodott, illetve kényszermunkát végzett. 1953. november 26-án térhetett haza.

Horváth László²⁶ (Lovászi, 1927. április 30., Drávecz Mária) földműves szintén a mozgósított leventék csoportjába tartozott, ő terrorcselekmény, diverziós cselekmény, csoportos szovjetellenes agitáció miatt kapott 10 évet. 1949-ben Tajsetbe, Bratszk lágereibe került, 1953. december 3-án hazaengedték Magyarországra.

Dr. Köves Istvánt²⁷ (Tapolca, 1907. október 11., Hóbor Ágota) az alsólendvai ügyvéd rosszindulatú feljelentése alapján tartóztatta le a katonai elhárítás, szovjetellenes tevékenységgel vádolták meg, Grazban ítélték el 10 évre. Nem sokáig bírta az észak-uráli lágerbeli körülményeket, 1946. május 24-én elhunyt.

Riba István²⁸ (1928. július 22., Takács Erzsébet) badacsonytomaji postai gyakornokot szintén mint leventét a szombathelyi szovjet katonai törvényszék elé hurcolták, diverzió vádjával 10 évre ítélték. Egy-két évig Perm-ben, majd Tajsetben és Bratszkban raboskodott, 1953. december 3-án szabadult.

Tóth József²⁹ (Gyöngyössolymos, 1925. szeptember 20., Szabó Julian-na) erdei segéd munkást Balassagyarmaton a szovjet törvényszék kémtevékenység vádjával 20 évre ítélte. Permen kívül legalább öt szovjet lágerben sánylődött, 1953. december 3-án tért haza.

A kárpátaljai elítéltek közül **Bilák Alekszandra** (1925) sorsa bizonyult a legragikusabbnak. 1941. május 31-én átlépte a magyar–szovjet határt, de a szovjet határőrök elfogták és a permi büntetőlágerbe irányították, ahol az uráli katonai körzet hadbírósága kémtevékenységért halálra ítélté. Az SZSZKSZ Legfelsőbb Bíróságának Katonai Kollégiuma az ítéletet 15 évi, javító-nevelő munkatáborban letöltendő szabadságvesztésre változtatta. Összesen 13 évig tartották fogva, majd ügyét 1968. január 13-án újratárgyalták, és minden vád alól felmentették, rehabilitálták.³⁰

A foglyokat bevonták a vízierőmű, új vasúti pályák, szilárd burkolatú közutak és más objektumok építésébe. Az általuk emelt épületek ma is állnak. Napi élelmiszer-fejadagjukat minimális szinten állapították meg, aki rosszul teljesített, csökkentették kenyéradagját, ezért fokozatosan legyengültek és végkimerülésben elhunytak.

Csoportunk a Miatyánk és zsoltárok eléneklésével, gyertyagyújtással, mezei virágok elhelyezésével fejezte ki tiszteletét a mártírok emlékhelyénél.

A már említett időhiány miatt több további pontot töröltünk programkból: a Nyizsnaja Kurja, Baharevka, Grigorevka és Bereznyaki településeken lévő haditemetők meglátogatását. Ezért is célszerű a településekkel kapcsolatban más forrásokból szerzett adatok közzététele.

A Nyizsnaja Kurjában számon tartott hadifogoly-temető a székváros központjától 15 kilométerre, az Admiral Makarov utcában van. 1945. áprilisában létesült, ide a 207. sz. tábor 5. részlegében elhunyt hadifoglyokat temették el. A hivatalosan nyilvántartott sírok száma 5/7³¹, ahol 5 magyar hadifogoly, illetve internált civil nyugszik. Ezt a temetőt 1947 októberéig használták. Sajnos, a rendszerváltás előtt útépítés miatt megsemmisült.

Baharevka település hadifogoly-temetője Perm központjától 10 kilométerre található. 1944 áprilisában hozták létre a 207. sz. tábor 2. részlegében elhunyt hadifoglyok eltemetésére. A számon tartott sírok száma 9/175.³² 9 magyar hadifogolynak van itt sírhelye. 1944 áprilisától 1946 októberéig használták. A rendszerváltás előtt a sírokra gyümölcsöst telepítettek, a temetőből mintegy 20 négyzetmétert őriztek meg.

Grigorevka település határában a fenyőerdőhöz vezető út mentén van hadifogoly-temető. A sírok száma 9/60³³. A gondozatlan sírhalmok még láthatók, köztük 9 magyar hadifogolyé.

Bereznyaki település magyar hadifogoly-temetője az Ogurdinszkaja utcában található, a sírok száma 1/75.³⁴ A sírkert építkezés miatt részben megsemmisült.

Az elhurcoltak útján

A permi gyászszertartás után buszra ültünk és a 66 ezer lakosú Kungur felé vettük utunkat. A megye székvárosától számítva Kungurig 84 km-t tettünk meg. Ez a város, mint járási székhely, a Permi határterületen, a Szilva folyó partján, annak két mellékvizére, az Ireny és a Sakva folyók torkolatánál terül el. Néhányan eltöprengtünk a település és a folyó magyar hangzású elnevezésén.



Kungur város vendégköszöntő oszlopa

Kungur a XVII. századtól az orosz birodalom határvárosának számított. Többször hadakoztak itt a baskírokkal és tatárokkal. A cár ellen induló Pugacsov serege is megostromolta. Fejlett volt bőripara, zsírolvasztó- és szappanfőző üzemek is működtek. Kungur közelében, a Szilva folyó jobb partján található a nevezetes, 5,7 kilométer hosszú jégbarlang, amelynek 1,5 kilométeres, kiépített szakasza látogatható. Az Urál legszebb barlangjának számít. Kungur a transzszibériai vasútvonal egyik állomása, összeköttetése van a két közeli nagyvárossal, Permmel és Jekatyerinburggal.

Kungurra érkezve egy Lenin-szobor mellett parkoltunk le, hogy a helybeliek eligazítását igénybe véve megkeressük a civilek lágertemetőjét. Újra megkerültük a várost, átmentünk a Szilva folyón és egy útszéli pravoszláv templom mellett állunk meg, amely mögött a város polgári temetője található.

A sírok között Motrevics professzort követtük. Két emlékkő mellett megálltunk. Lúdbőrzött a hátam, amikor a feliratát olvastam: „A II. világháborúban elhunyt magyar polgári áldozatok emlékére.” Néhány méterrel odébb egy másik emlékjelet fedeztünk fel, amit ismeretlen vandálok ron-

gáltak meg. A téglalap alakú kőtáblát derékba törték, ám gondos kezek „összeragasztották” és újra felállították. Oroszul a következő információt vésték rá: „Az 1945–1955 közötti külföldi hadisírok séma-vázlata”. A szöveg alatt 21 parcellát tüntettek fel. Ennyi maradt az internáltak sírkertjéből, amely a polgári rátemetések miatt megsemmisült. A hivatalosan nyilvántartott sírok száma 6/78³⁵. Motrevics professzor csak 6 internált civil földi maradványait találta meg, ezeket exumálta. Arról neki sincs pontosabb adata, hogy a kunguri 1751. sz. különálló munkás-zászlóaljnak (Otyyelnij Rabocsij Batalion, ORB) valóságosan hány halottja volt.



Két kunguri emlékkő

„És hányan nem jöttek haza soha többé!” – jutott eszembe az egyik túlélő erdélyi szász lány kifakadása, amit a Nagyenyedről Kungurba hurcolt Novotny Margit³⁶ (2005-ben töltötte be 84. életévét) visszaemlékezésében olvastam. 1945. februárjában Gyulafehérváron vagonírozták be két fiútestvérével, Ottóval és Ernővel. Ernő a Donyec-medencébe került, ő pedig Ottóval Fehér-Kungurba, az 1751. sz. munkaszázadba. Azonosító száma 9953 volt. Apja, Novotny Rudolf köztisztvisletben álló műépítész félévi utánajárással mindhárom gyermekét hazahozatta a lágerből. Ehhez

egy Arzen nevű fiatal román mérnök-katonatiszttel „szövetkezett”, aki egy ideig a család vendégszeretetét is élvezte. Arzen Debrecen alatt harcolt egy román katonai egység parancsnokaként, de Novotny úr hívó szavára hazatért és ketten felkeresték a bukaresti szovjet követséget, ahol „kiverte a balhét”. Novotny Margit szavait idézve ezt mondta: „*Miféle dolog az, hogy amíg a harctéren vagyok, védem a hazát, addig a menyasszonyomat elviszik?*” A követelésnek meglett az eredménye. Így mentette meg édesapja a román tiszt közreműködésével három gyermekét.

A többiekért, akik meghaltak a lágerben, imát mondtunk, és virágot helyeztünk el a sírkő talapzatán.



A most is működő kunguri átnevelő-javító börtön-komplexum

A kunguri büntetőtábor magyar rabjai

Rózsás János GULAG-lexikona megerősíti, hogy Kungurban magyar politikai foglyok is raboskodtak, akiket a hírhedt szovjet 58. paragrafus 1-14. pontja alapján ítélték el. 1945–1949-ben többek között itt raboskodott **Ács Lajos**³⁷ (Pacsatüttös, 1920. január 1., Németh Anna) asztalossegéd. 1945. április 13-án pacsai otthonában tartóztatta le a szovjet katonai elhárítás. Az ausztriai Grazban állomásozó 57. Szovjet Hadsereg Katonai Törvényszéke terrorcselekmény és szovjetellenesség vádjával 10 évi, javító-nevelő munkatáborban letöltendő szabadságvesztésre ítélte. Később, mint „volt hadifoglyot” bocsátották szabadon, végül bűncselekmény hiányában rehabilitálták.

A kunguri büntetőtábor ismertebb rabjai:

Bognár Béla³⁸ (Kaposvár, 1926. február 15., Bajza Erzsébet) központifűtés-szerelő. Kaposvárról vitték el, mint volt levéntét „kémkedésért”. Grazban 10 évre ítélték, 1949-ben Tajsetbe vitték át.

Bognár Konrád³⁹ (Kaposvár, 1926.) 1947-ben vagy 1948-ban kényszermunkatáborban halt meg.

Csontos László⁴⁰ (Nagykanizsa, 1925. március 23., Balogh Katalin) segédmunkás a frontharcokban nem vett részt, de „katonai szolgálatra mozgósított” levénteként a katonai elhárítás kezei közé jutott névsor alapján otthonában letartóztatták. Kémkedés, terrorcselekmény, diverzió vádjával ítélték el 10 évre. 1949-től Tajset vidékén raboskodott, 1953. december 3-án térhetett haza.

Farkas Ferenc⁴¹ (Nagykanizsa, 1928. január 31., Hajkász Teréz) kereskedőtanonc szintén a mozgósított levénték csoportjába tartozott, ő diverziós cselekmény elkövetésének vádjával kapott 8 évet. 1949-ben Tajsetbe került. Társait 1953-ban hazaengedték, őt a krasnojarszki területre száműzték, csak 1956. január 10-én térhetett haza Magyarországra.

Fazekas György⁴² (Kispest, 1904. április 10., Márcz Gizella) szabómestert a diverzió „feltételezhető szándéka” miatt fogták perbe, 10 évre ítélték, 1953. december 3-án térhetett haza.

Fellner Ernő⁴³ (Pestszentlőrinc, 1927. január 3., Takács Margit) iskolai tanulót „leventesége” miatt 1945. április 14-én vitték el a pápai szülőházból, szovjetellenes agitációval vádolták meg, 10 évet kapott. 1949-től a Pecsoravidék, Mordovia lágereiben dolgoztatták, 1953. december 23-án térhetett haza.

Hobok József⁴⁴ (Nagymagas, 1924. március 19., Varga Rozália) MÁV-fűtőt szintén mozgósított leventeként gyűjtötte be a katonai elhárítás, diverzió vádjával Grazban őt is 10 évre ítélték. Kunguron kívül Tajsetben és Bratszkban raboskodott, 1953. december 3-án szabadult.

Pintér Béla⁴⁵ (Győr, 1923. augusztus 22., Benczinger Mária) építkezési csoportvezető a nagykanizsai szülői házában került a katonai elhárítás kezébe. Terrorcselekmény, diverzió, szovjetellenes csoportos agitáció vádjával tíz évre ítélték Grazban. 1945 nyarán került Kungurba, 1949-ben tovább vitték Tajset, Bratszk és Zajarszk lágereibe. 1953. november 23-án tért haza.

Schnemann Ferenc⁴⁶ (Szepetnek, 1905. július 2., Fischl Anna) gazdálkodó azért kapott az ausztriai Ankerben 10 évet, mert a szovjet csapatok bevonulása előtt német katonáknak adott szállást és besúgói szerint „szívélyesen” viselkedett velük szemben.

Gyakorlótér a magyar és német sírokon

Kungurból visszaindultunk Perm irányába. Egy pillanatra megálltunk a közel 700 kilométer hosszú kámai víztározó mellett. Megnéztük az erőművet, amelynek bővítésén annak idején hadifoglyokat és internált civileket is dolgoztattak. Innen a Perm központjától 15 kilométerre lévő Gajva településre mentünk. Az itteni fogolytemetőben hivatalosan nyilvántartott sírok száma 23/43⁴⁷. 1945 áprilisában létesült a 205. sz. tábor 7. részlegében elhunyt hadifoglyok eltemetésére. Az itt elhantolt 43 áldozat közül 23 magyar volt. A temetőt 1947 októberéig használták.

A temetőt is magába foglaló területen felépült a belügyminisztérium tanintézete, amely ma is működik. Szomorúan láttuk a sírok fölött álló kaszárnyát, a lebetonozott gyakorlóteret. A kegyeleti helyet a katonai főiskola bejárata előtt kialakított parkoló közelében, a fenyő-ligetben alakították ki.

Az 5x5 méteres területet vaskerítéssel vették körül, ezen belül állították fel az emlékkeresztet. Középen betonba ágyazott, több tonnás gránitkő áll, rajta kétnyelvű felirat informálja az erre járókat, hogy itt magyar hadifoglyok nyugszanak. Rövid szertartás keretében lágerimát énekeltünk németül és magyarul, elhelyeztük virágainkat. Az orosz tisztiiskolások tisztelettudóan figyelték mindezt; bizonyára ők is tudják, a halott katona már nem ellenség.

Este visszatértünk szálláshelyünkre.



Magyar hadifoglyok emlékműve Gajván

Magyar GULAG-rabok emlékének megidézése a szovjet terror múzeumában

A második napon a Perm-36-os GULAG-tábort, Oroszország egyetlen központi GULAG-múzeumát tekintettük meg Kucsino faluban. Ezt a programot Máthé Áronnak, a budapesti Terror Háza Múzeum főmunkatársának köszönhetjük, aki előzetesen felvette a kapcsolatot a Perm-36 Múzeum vezetőivel. Várták és tisztelettel fogadták csoportunkat. Itteni kalauzunk

Jekatyerina Abazalova és Szergej Dmitrijevics Szpogyin GULAG-kutató és tárlatvezető volt. Utóbbi egy Ukrajnából kitelepített kulákcsalád leszármazottja. Szpogyin úr filmvetítéssel, korabeli dokumentumok bemutatásával egybekötött előadást tartott a hírhedt Perm-36-os GULAG-táborról⁴⁸.



Perm-36. Az egykori láger központi őrtornya

Megtudtuk tőle, hogy a hivatalos orosz történetírás – a KGB archívumaiból származó adatok alapján – az 1921–1954 között különböző okokból (politikai, köztörvényes) kényszermunkára ítélték számát közel 10 millióra becsüli. Elmondta, hogy a koncepciós perek megindításához elég volt egy szovjetellenes vicc, munkakerülés vagy névtelen feljelentés is. Az elítéltek egy részét tárgyalás nélkül internálták. 1921 és 1954 között politikai okokból a Szovjetunióban hivatalosan 3 778 234 főt ítélték el, közülük 786 098 főt kivégeztek. Sokak szerint a valószínű áldozatok száma ennél több; csak a II. világháború alatt és után a Vörös Hadsereg által megszállt területeken hadifogságba esett és/vagy kényszermunkára hurcoltak száma több millióra tehető.



Perm-36. Oroszország egyetlen és nemzetközileg ismert GULAG-múzeumának hivatalos felirata

Szpogyin úr közölte, büntetésvégrehajtási szerepükön túl a GULAG-táborok ingyen munkaerőt biztosítottak a gazdaság minden területén, főként a legnehezebb munkakörökben és a legzordabb helyszíneken. A kényszermunka, az elégtelen ellátás, az embertelen életkörülmények miatt – becslések szerint – a fogva tartottak mintegy 30 százaléka elpusztult a lágerekben.

Szpogyin úr megerősítette, hogy a letartóztatásokat Magyarországon is az NKVD és a SZMERS⁴⁹ tisztjei hajtották végre. 1944–1953 között a szovjet katonai hadbíróóságok eme szervezetek javaslatára, „magyar szervek” közreműködésével az 1926-os szovjet büntetőtörvénykönyv 58. cikkelye alapján folyamatosan ítélték el szovjetellenesnek, megbízhatatlannak, „háborús bűnösnek” stb. nyilvánított magyar állampolgárokat, akiket GULAG-táborokba hurcoltak. Voltak közöttük leventék, leventeoktatók, politikusok, egyházi és közéleti vezetők, katonai vezetők, főtisztek és altisztek, csendőrök és rendőrök stb. Hogy kik is voltak a megfigyelt, majd elítélt célszemélyek, azzal kapcsolatosan az egykori GULAG-rab, **Menczer Gusztáv** felbecsülhetetlen értékű tényfeltáró munkát végzett. Menczer urat személyesen ismertem, leveleztem vele. Tőle tudom, hogy a Történeti Hivatalban 21 vaskos, összesen 20 000 magyar polgárról kompromittáló adatokat tartalmazó dossziét talált a szovjet hírszerzés által beszerezett magyar ügynökök „tollából”.⁵⁰ Egyik legutóbbi könyvében Stark Tamás is megerősíti, hogy „a GULAG-táborokba küldött magyarok száma nagyjából 20 ezerre tehető.”⁵¹

Menczer Gusztáv, az Irkutszkba száműzött budapesti harmadéves orvostanhallgató együtt raboskodott a kárpátaljai Narancsik Imrével, tanúja volt a nagymuzsalyi református tiszteletes halálának.⁵²

A politikai tisztogatás nagymértékben érintette a kárpátaljai magyar és ruszin vezetőket, közéleti személyiségeket, önkormányzati és parlamenti képviselőket, a történelmi egyházak vezető pásztorait, az aposztáziát megtagadó görög katolikus papokat, földbirtokosokat, kulákokat, gyárosokat, bankárokat.⁵³ Az Állambiztonsági Hivatal javaslatára 1944 decemberében Ungváron létrehozott, a „nép ellenségeivel” leszámoló Területi Rendkívüli Népbíróság Kollégiuma 1946. május 26-án **Bródy Andrást** – a két világháború közötti időszakban működő Autonóm Földműves Szövetség vezetőjét, 1938 őszén a csehszlovák autonómiatörvénnyel létrehozott kárpátaljai kormány első miniszterelnökét – két társával (**Demkó Mihály**, **Kricsfalussy-Hrabár Endre**, a Magyar Országgyűlés képviselői) együtt „Horthy-fasiszta bérenc, vatikáni ügynök, amerikai kém” vádjával halálra ítélte. Kivégezték **dr. Fenczik István** képviselőt, **Demjanovics Péter Pál** és **Benda Kálmán** felsőházi tagokat is. Szintén perbe fogott és 10 évre ítelt társaik, **Illiczky Sándor** felsőházi tag, **Riskó Béla**, **Bencze György**, **Ortutay Jenő**, **Földesi Gyula**, **Ivan Spák**, **Zsegora Ödön** parlamenti képviselők sorsa máig ismeretlen, nyilván a GULAG Urál-környéki és szibériai lágereiben pusztultak el.⁵⁴

A letartóztatottak közül mintegy 500 főt kivégeztek, közel 3 ezer fő a GULAG kijelölt börtöneibe vagy javító munkatáborába került.⁵⁵ Az elítélt személyekről jómagam is kiadtam egy GULAG-lexikont.⁵⁶ Kárpátalján 129 görög katolikus, több mint 20 református és római katolikus papot nyilvánítottak a szovjet nép „ellenségévé” és ítéltek 5, 10, 25 évre, vagyonelkobzásra és 5 év polgári jogvesztésre. Szemtanúk szerint a lágerekben korábbi ateisták is „*a hit és a vallás vigasztaló erejét igényelték*”. A térség GULAG-táboraiiban raboskodó kárpátaljaiak, köztük **Bendász István**⁵⁷, az aposztáziát visszautasító felsőveresmarti görög katolikus parochus, **Mandrik Erzsébet**⁵⁸ a 14 évesen elítélt viski parasztlány (egy orosz tiszt megerőszakolta, akit később apja agyonvert, majd megszökött, így a KGB 25 évre a lányt íteltette el), Mészáros Sándor⁵⁹ ungvári pedagógus, **dr. Ortutay Elemér**⁶⁰ ungvári görög katolikus segédlelkész, teológiai tanár és mások külön könyvben kiadott visszaemlékezésekben idézték fel a lágerbeli túlélésért folytatott élet-halál harcukat.

A Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye hitvalló és meghurcolt papjai közül is sokan megjárták a GULAG Urál-vidéki börtöneit, lágereit. **Pochil Bazil** nagybocksói parochust a Perm melletti Overjaton, a Káma folyón létesített villanyerőmű építésénél dolgoztatták, majd szabadulásáig fakitermelésen Jekatyerinburg közelében.

A Perm megyével határos Komiföldön, a Lemva folyó partján 1918-ban létesült Ábeszben (más néven: Akakija), Inta, Vorkuta települések környékén létrehozott GULAG-lágerekben raboskodott:

Bobik Mihály Metód (Felsőkalocsa/Колочава);

Demeter Mihály (Dombostelek/Плоске);

Ivancsó Gyula (Veréce/Веряца);

Lelekács János (Havasköz/Люта);

Matécsa György (Salánk/Шаланки);

Petenykó István (Nyágova/Добрянское);

Szkiba János Teofán (Medence/Мидяница);

Szokol János (Borhalom/Бобовище);

Vaszkó Péter (Beregszőlős/Лохове).

A feloroltakat szén- és rézbányákban, erdőirtáson, építkezéseken dolgoztatták, megrokkanva tértek haza.

A görög katolikus parochusok közül az ábeszi javító munkatáborban halt meg **Petrik Jenő** (Lehóc), **Ruszinó Miklós** (Huszt), **Kohutics Tivadar** (Ungvár). A mártírok névsorában szereplő **Ortutay Jenő** (Ungvár) az ungvárcehólnyai templom parochusa egyben magyar országgyűlési képviselő is volt. Az ártatlanul megbüntetett 129 görög katolikus lelkész közül 30 fő halt meg a lágerekben. Az életben maradottak az 1955–1956-os általános szovjetunióbeli amnesztiával szabadultak, azonban egyeseket, például **Chira Sándor** (Irhóc/Vilhicvi, 1897 – Karaganda, 1983) felszentelt püspököt életfogytiglani száműzetésben marasztaltak.⁶¹ 1945-ben Kárpátalján 48 latin szertartású pap közül 18 főt hurcoltak el kényszermunkatáborba. Főpásztoruk, **Pásztor Ferenc** (Ungvár, 1880. I. 14. – Tajset, 1951. X. 15.) beregszászi főesperes, Kárpátalja püspöki helynöke valahol Szibériában halt meg.⁶² **Szendrey Anita** kutatásai szerint a Tajset közelében lévő 20. lágert jelölik meg végső nyughelyéül.⁶³ Nem tért haza **Haklik Sándor** (Beregszász, 1893. XII. 19 – 1950) 1916-ban felszentelt pap sem, aki Újlakon és Ráton volt plébános. „Háromnapos munkára” hurcolták **Holozsi Károly** (Bene, 1926–Szolyva?, 1945) beregszászi gimnazistát, cserkész, teológus-jelöltet is. További sorsa ismeretlen, csak annyit tudunk róla a túlélőktől, hogy nem sokkal a halála előtt fogalmazta meg a rabok között ismertté vált *Fogolykarácsony Szolyván* című lágerimáját, amelynek harmadik és negyedik szakasza így hangzik: „*Szent karácsony estje most reánk köszöntött, / Itt ünnepeljük meg a szögesdrót között. (...) Szomorú otthon is a karácsony napja, / Nem ül az asztalnál a jó édesapa. / Nincsen otthon a férj, a sok drága testvér; / Pusztító halálba sodort el a szél. / Nincs, aki megkezdje az esti imát, / Ünnepi asztalhoz ültesse családját. // Ez a mi életünk legsötétebb napja, / Bús szívvel gondolunk a meleg otthonra. / Szemünk könnybe lábad a karácsony szóra, / Vajon nehéz sorsunk mikor fordul jóra? / Pusztít*

a tífusz itt, arat a döghalál, / Sok jó magyar testvér haza nem jut el már: / Kiviszi szürke ló éjjel a temetőbe, / Jeltelen, dermesztő, jeges sírgödörbe...”⁶⁴

Felajánlom neked című könyörgését már közvetlenül a halála előtt írta – fejben. Egyik rabtársa az emlékezetébe véste és hazatérése után megzenésítette, a munkácsi templom karnagya átírta orgonára. A kárpátaljai katolikus templomokban himnuszként éneklik, a munkácsi templomi kórus **Paskai László** bíboros látogatása alkalmából adta elő.⁶⁵ Teljes szövege: „*Felajánlom neked, Jézusom, az én szívem, / Gyámolítsd, őrizd meg reményem és hitem! / Tárd ki a szívedet, áraszd ránk malasztodat, / Oszlasd szét felettünk, Istenünk, haragodat! / Pusztul a kincs, pusztul az élet, / Örökké él a tiszta lélek. / Legyen ezért lelkiünk / A legdrágább, mely minden kincssel felér.*”⁶⁶



Perm-36. Ilyen volt a láger belső szögesdrótkerítése

Az 1952-ig szibériai munkatáborba került 20 kárpátaljai református lelkész közül hárman nem tértek haza: az eszenyi **Balogh Sándor** (1891– Szverdlovszk megye, Kercseny, 1948), a benei **Narancsik Imre** (Csallóközaranyos, 1904 – Irkutszk, 1947) és a beregszászi **Szutor Jenő**⁶⁷ (Kölcse, 1890. III. 18. – Lemberg v. Irkutszk, 1951?)⁶⁸ A negyedik mártírt, **Gecse Endrét** (1907–1959) 1958-ban

tartóztatták le és az ungvári börtönben kihallgatás közben agyonverték.⁶⁹ A fogoly lelkészek közül a verselő és festegető **Forgon Pál**⁷⁰ viski és **Gulácsy Lajos**⁷¹ munkácsi református pap emlékiratot jelentetett meg a lágerbeli megpróbáltatásairól. A tekeházi **Zimányi József** dugyinkai, norilszki raboskodásáról **Hargita Árpád** írt könyvet a lelkész feljegyzései alapján.⁷²

Az Állambiztonsági Bizottság kárpátaljai főhivatala és a területi ügyészség 1989-től valamennyiüket rehabilitálta.

A legtitkosabb büntetőtáborok

A világ előtt sokáig eltitkolt büntetőtáborok között említhetjük az egész Urál-hegységet, északról délre, Kelet-Szibériát, az északi sarkvidéket (Vajgacs és Novaja Zemlja szigetek) és szovjet Közép-Ázsiát (Kazahsztán, Üzbegisztán, Tadzsisztán). Hogy miért? Ezek a táborok általában a hadiiparhoz és az urániumbányászathoz kötődtek, mindegyiket az érclelőhelyek közelében alakították ki.



Perm-36. GULAG-térkép

A Perm-36 múzeum adatai alapján 1928 és 1953 között a Szovjetunióban GULAG-börtönökbe, lágerekbe, szigorított telepeken őrzött politikai foglyok száma.

Év	Fő
1928	337 000
1934	997 000
1940	2 633 000
1944	1 809 000
1948	2 743 000
1952	2 689 000
1953	1 822 900
1956	926 900
1959	642 200

Francia kutatók szerint a mordviföldi, kolimai, vorkutai és kazahsztáni lágerrendszer a leghírhedtebb koncentrációs táborok közé tartozot. A kolimai lágerhálózat „Szibéria északkeleti részén a Kolima folyóról kapta nevét, amely átszeli, mielőtt beleömlene az Északi-Jeges-tengerbe. Nagy városa Magadan, az Ohotszki-tenger partján. Gazdagsága az ércbányák. E vidék táborairól a legátfogóbb tanúságtételek Varian Salamovtól (Kolimai elbeszélések), A. Krakowieckitől (Kolima – arany és fegyenctelep) és Elinor Lippertől (Tizenegy év a szovjet fegyenctelepeken) olvashatók. Az irdatlan kiterjedésű vidéket szinte kizárólag rabok, egykori rabok és a táborok személyzete népesítette be. Nem meglepő, hogy a GULAG halandósága Kolimán a legmagasabb; a hőmérséklet itt mínusz hatvan fok alá süllyed. Vorkuta és a Rehtlag. E táboregyüttes igen sokféle nemzetiségű rabot gyűjtött össze, az 1953. júliusi híres sztrájkokat egy szűk körű bizottság irányította, mely három képviselőből állt, egyikük Ukrajnát, a másik Oroszországot, a harmadik a nyugatiakat reprezentálta, amint dr. Scholmer, Armand Malumjan és Pierre Danzas visszaemlékezései felidéztek. Vorkutát csakugyan jó néhány nyugat-európai, nevezetesen francia is megjárta.”⁷³

A Karaganda melletti Karlag, a kazahsztáni táborok együttese az egyik legnagyobb szovjet deportáló helyként ismert. Dzsezkazgan-Rudnyik és Dzsezkazgan-Kengir megtizedelt lakói között igen sok magyar volt. A legismertebbek egyike, a szovjetellenes tevékenység miatt 15 évre ítélt (ebből tízet ült le) **Baradlai Pál**⁷⁴ (Székesfehérvár, 1920.) középiskolai tanár, aki 1953. november 26-án térhetett haza; a lágerben tapasztaltakról önéletrajzi regényt írt, amelyben megemlíti kárpátjai rabtársait is: **Gulácsy Lajos** református lelkészt, Tafi Pál jehovista kovácsmestert és **Kovács Ferencet**. Az utóbbi két rab sorsa ismeretlen. Könyvének

epilógusában a következőket írja: „Az a néhány rab, aki hazakerült, a megmardasát részben rendkívül szívós testi adottságának, egy kicsit a vakszerencsének is, de legfőképpen a Sorsnak köszönheti, amely életünket irányítja. Nemo sua contentur – senki sem kerülheti el sorsát. Régi bölcsesség ez, ma is érvényes. És a sors gyámolító kezére igencsak nagy szükség volt. Mert bennünket, elítélteket rajta kívül senki, semmi nem védett, ki voltunk szolgáltatva teljesen a zsarnoki hatalomnak. Ha tételesen meg akarom nevezni a lágerélet terheit, amelyeket közvetlenül a 'saját bőrünkön' éreztünk, a következőket említem: mint fizikai fájdalom: az éhség és a hideg, mint lelki fájdalom: a reménytelenség. (...) Sztálin halála után egy tágasabb lágerbe irányítottak bennünket, amelyet Magyarországnak neveztek. Ez a láger szűnt meg 1990-ben.”⁷⁵

A politikai elítéltek számára Mordvinföldön kiépített tábor-rendszer volt a legsúfoltabb. Potymára és Dubrovlagra, a Mordvin Autonóm Köztársaság délnyugati területén lévő táboregyüttes központjaira még a francia kutatók is felfigyeltek: „A mordvin föld délnyugati részét szögesdrótok és különleges kerítések hálózatként be, reflektorok pásztázó fényei szabdalják fel az éjszakát. A sétáló mindenütt figyelmeztető táblákba ütközik: Állj! Tiltott terület! A Mordvin Köztársaságban több katonával, őrral, tiszttel találkozunk, mint mordvinnal. Itt több kutya esik egy lakosra, mint ahány kutya egy bárányra az egész Kaukázusban. Itt fejükre állnak a statisztikák: a férfiak és nők aránya, a kor, a népesség nemzetiségi megoszlása. Oroszok, ukránok, lettek, észtek és más népcsoportok 'elkülönített képviselői' annyi éve élnek szögesdrót mögött, hogy számuk messze meghaladja a helybeliekét” – olvasható a két párizsi kutató-történész, Joël Kotek és Pierre Rigoulot közös monográfiájában⁷⁶, melynek mottója a szovjet lágerrendszerre is vonatkoztatható: „A táborokat azért találták ki, hogy embereket semmisítsenek meg”. Rózsás János nyilvántartása szerint az itteni lágerekben több mint 160 magyarországi politikai elítélt sínylődött, akik többségét 25 évi, javító-nevelő munkatáborban letöltendő szabadságvesztésre ítélték, mint veszedelmes kémeket, terroristákat, a szovjet rendszer ádáz ellenségeit.

A mordvinföldi Jávászbán (7. sz. láger) igen sok kárpátaljai fiatal életét keserítette meg a rabság⁷⁷. Ők ugyanis az 1956-os magyar felkelésre reagálva ellenálló csoportokat szerveztek, szovjetellenes röpiratokat, falragaszokat terjesztettek. Az ungvári szovjetellenes ifjúsági szervezetből **Benyák Nándor**, **Orlovsky Vince**, **Kulcsár János Tibor**, a nagyszőlősiből **Illés József** (Nevetlenfalu), **Varga János** (Feketeardő), **Kovács Zoltán** (Nagyszőlős), **Dudás István** (Nagyszőlős), a mezőkaszonyiból **Szécsi Sándor** (Mezőkaszony), Ormos István (Mezőkaszony), továbbá az egyéni ellenállók, az ungvári **Volodimir**

43

Margitics és *Melnik Jenő*, a munkácsi *Dóri János* került ide. Magyar származású szovjet katonaként nem volt hajlandó harcolni magyar testvérei ellen a munkácsi *Lukács Mátyás*, a fancsikai *Bucsella József*. Lukács 4, utóbbi 35 évig raboskodott. *Bucsella József* Budapest ostroma idején csatlakozott a felkelőkhöz, ezért a szovjet katonai törvényszék halálra ítélte. Bármilyen hihetetlen, a kivégzést túlélte: a koponyacsontjába fúródott golyót kioperálták, majd felgyógyulása után elítélték. A Mordvin ASZSZK 7. sz. lágerében is megfordult, majd örökös száműzetésre vitték Szibériába. Az ezredforduló után tért haza. Mint emlékiratában írja: „A kommunisták elrabolták életem ötven évét, mert magyar voltam, s mert nem akartam 1956-ban fegyvert fogni a fajtám ellen.”⁷⁸

A kárpát-medencei elítélt magyarokat is az Urálba hurcolták

Magyarországhoz, illetve az elfoglalt Kárpátaljához hasonlóan 1944 őszétől NKVD- és SZMERS-tisztogatás zajlott le a Felvidéken⁷⁹, Délvidéken, Erdélyben⁸⁰ is. Az országból százával-ezrével szállították ki az elítélt magyarokat és a többségi nemzet képviselőit, akik akadályozhatták a csehszlovákiai, romániai, jugoszláviai szovjet rendszer kiépítését. Nagy Mihály Zoltán⁸¹ elemzése szerint az 1945-ben felállított népbíróóságok csak a Délvidéken 5000, Csehszlovákiában közel 5000 magyart ítélték el mint háborús bűnöst. A legismertebb felvidéki koncepció per a Szovjetunióba hurcolt Esterházy János (a Magyar Párt elnöke) nevéhez fűződik, akit távollétében ítélték halálra, holott ő volt az egyetlen képviselő a szlovák parlamentben, aki 1943-ban nem szavazta meg a zsidók deportálását kimondó törvényt. A Bukaresten és Kolozsváron létrehozott népbíróóságok 1945 áprilisától az észak-erdélyi magyar uralom időszakában elkövetett bűncselekmények miatt 372 magyart, 83 németet, és csak 26 románt ítélték el, akik nagy részét szintén szovjet lágerekbe vitték. Az említett országok kommunista pártvezetőinek közreműködésével korábban a magyar és német katonaköteles férfiakat és a nőket tömegesen internálták az SZSZKSZ területére, közülük sok ezren nyomtalanul eltűntek. A rabtartók a kiéhezett „hullajelölteknek” csak annyi élelmet adtak, amennyi még életben tartotta őket, hogy lehetőleg minél tovább kínlódjanak. Mindez kimeríti a népirtás fogalmát. Benkő Levente és szerzőtársa az erdélyi foglyok szemével láttatva mutatta be a szovjetunióbeli lágereket. Az általuk felvonultatott és megszólaltatott szemtanúk, a tortúrában résztvevő túlélők, köztük

Becze István (Szepsiszentgyörgy),

Kósa Albert (Középajta),

Németh Géza (Magyarhermány),

Tikusán János (Aldoboly),

Józsa Gergely (Zalánpatak),

Miklósd Péter (Miklósvár),

Bod András (Kézdialbis),

Arros Ferenc,

Arros Ferencné Kovács Ilona (Zabola),

Varga Márton,

Kocsis István,

Fogarasi Sándor,

György András,

Kerekes György,

Marton Mihály (Kolozsvár),

Lőcsei István (Szentistvánlaborfalva),

Incze Pál (Szárzajta) 1948 végéig dolgozott szovjetunióbeli lágerekben (Dnyepropetrovszk, Krím, Talica, Rosztov, doni szénmedence (Nivi Sahta), Szlavjanszk, Kijev, Kurszk, Urál-hegységi rézbányák, Donbász, Tigyina, Novgorod, Szegezsa, Medvezsegorszk, Petrozavodszk, Nyikopol, Csadajetka stb.) A lágerbeli halálesetekről is beszámolnak.

A kovásznai **Molnár Károly**: „Szlavjanszkban rengeteg fogoly meghalt. Becslésem szerint olyan húsz-harmincezer magyar fogoly pusztulhatott el.”⁸²

A kökösi **Pál György** megjárta az Urál-hegység lágereit, a tűzegfejtésnél, majd a szénbányákban dolgozott. Mint írja: „Az Uralban már sok halottunk volt. Nagyon sokan képesek voltak odaadni a cukoradagjukat és a kenyerüket dohányért, úgyhogy a mahorka ölt meg sok embert. Az amúgy is sovány ételről lemondtak. S akkor el lehet képzelni, hogy amikor huszonnégy órán keresztül sem cukrot, sem kenyeret nem evett, közben a cigarettát nyelte, könnyen elkapta a betegséget. Aki nem vigyázott, és például a nem fertőtlenített vízből ivott, olyan is volt, hogy nyolc óra alatt meghalt...”⁸³

A köpecsi **Májgút János**: „Akkor a répát kockára vágták, megfőzték, s az volt az étel... De a leve sárga volt a répának is, a pityókának is. S akkor ezektől az ételektől megkaptuk a vérhast. Hát azért adták ezt az ételt, hogy minél többen meghaljunk... Sokan lefeküdtek, s többet nem keltek fel... Tigyinában rengetegen meghaltak köpecziek...”⁸⁴



Perm-36, archív felvételek a láger életéből



A Perm-36 láger lerajzolt látképe

A csíkszeredai **Ivás István**: „...Tigyinában nem jelölték meg, hol is találhatók a tömegsírok, és azt sem tartotta senki nyilván, kik is voltak ott fogva tartva, s kik haltak meg közülünk...”⁸⁵

A központosított katonai kivégzőhelyek

Túlélők és levéltári anyagok egybehangzó adatai szerint egyes lágerekben központosított kivégzőhelyeket rendeztek be. A megszállt területeken működő, a szovjet hadsereg katonai törvényszéke által hozott halálos ítéleteket a Szovjetunió Legfelsőbb Bíróságának Katonai Kollégiuma hagyta jóvá vagy változtatta 20-25 évi, javító-nevelő munkatáborban letöltendő szabadságvesztésre. A katonai elhárítás vádirata alapján a 3. Ukrán Front, a Szovjet Déli Hadsereg-csoport, az 57. Szovjet Hadseregcsoport katonai törvényszéke (Kaposvár, Pécs, Dombóvár, Graz, Konstanca, Galati) az 58. paragrafus pontjai alapján halálra ítélt magyar háborús bűnösöket Magyarországon kívül, általában az odeszai lágerben végeztette ki tarkólövessel. Rózsás János⁸⁶ adatai szerint a golyó általi halálra ítélt embereket az odesszai börtön párnázott ajtajú kivégző-pincéjében lőtték agyon, többek között az alább felsorolt elítélteket:

Ágoston István Zoltán (Nagykanizsa, 1925). Kiképzésben részesült levente, részt vett a somogyi frontharcban. 1945. március 9-én végezték ki.

Andrasovics János (Somogyeszt). Koholt vádak áldozatául esett földműves. (1945. július 12.)

Bakonyi István (Iharosberény, 1921.) Kiképzésben részesült levente, részt vett a somogyi frontharcban. (1945. március 9.)

Balla Lajos (Lenti-hegy, 1902). Terrorizmussal megvádolt, elmebeteg földműves. (1945. július 12.)

Csics György (-). Magyar királyi ezredes, a Térképhelyesbítő Intézet parancsnoka. (1945 augusztusa.)

Dolbert Ferenc (Mesztegnő, 1910). Földműves, fegyvertelen nemzetőr. (1945 nyara.)

Füzi Ferenc (-). Volt budapesti levente (1945 nyara.)

Kovács Sándor (Mesztegnő, 1913). Földműves, fegyvertelen nemzetőr. (1945 nyara.)

Michels Mihály (-) Volt budapesti levente. (1945 júniusa.)

Mikó Zoltán (Balassagyarmat, 1910). Vezérkari repülőszázados, a fővezérség különleges csoportjának parancsnoka. Koholt vádak alapján végezték ki. (1945. augusztus 15.)

Mikófalvy István (1916). M. kir. százados, a magyar fővezérség különleges csoportjának tagja. (1945 augusztusa.)

Nádasi György (Borsfa, 1926). Kiképzésben részesült levante, részt vett a somogyi frontharcban. (1945. március 9.)

Németh János (Cserfekvés, 1914). Földműves, fegyvertelen nemzetőr. (1945 nyara.)

Olman Lajos (Geszt, 1947). Mezőgazdasági napszámos, terrorizmussal vádolták. (1945. június 22.)

Pálczás Lajos (Nova, 1920). A katonai szolgálatra mozgósított levanték nagykanizsai kiképzőtisztje. Terrorcselekmény végrehajtásával, diverzióval, csoportosan elkövetett szovjetellenes agitációval vádolták. (1945 nyara.)

Rother Ernő (-). Főhadnagy, a fővezérség különleges csoportjának tagja. (1945. augusztusa.)

Szőnyi (Szarja) Ferenc (Nagykanizsa, 1920). Harci kiképzésben részt vett nagykanizsai levante. (1945 nyara.)

Tomosits Ferenc (Nagykanizsa, 1920). A nagykanizsai levanték kiképző altisztje szakaszvezetői rangban. (1945 nyara.)

Tóth István (Nagykanizsa, 1925). A nagykanizsai levanték kiképző altisztje. (1945. március 9.)

Dr. Bien Zoltán (Balatontúr, 1891) kémkedéssel gyúsított budapesti szívspecialista főorvos, **Farkas Nándor** (Horvátkút, 1927) és **Illés József** (Nagykanizsa, 1927) elítélt levanték az NKVD odesszai börtönkórházban haltak meg 1945 márciusában. A GULAG-rabok magyar csoportját azok a politikai foglyok is gyarapították, akiket a Szovjetunió területén ítélték el.

Ide tartoztak az emigránsok, menekültek, már szovjet állampolgárságot felvett baloldali gondolkodású személyek, továbbá a GUPVI/UPVI táborrendszerében fogva tartott hadifoglyok és internált civilek is. E tekintetben példaként említhető a közismert magyar GULAG-kutató, Rózsás János, aki *GULAG-lexikon* című, egyedülálló munkájában 4700 fogoly történetét adta közre.⁸⁷ A kilenc évre elítélt Rózsás János többek között az észak-uráli Szolikamszk erdeiben raboskodott, majd áthelyezték Ekibasztuz bányavárosba, ahol 1951-ben a láger olvasótermében megismerkedett Alekszandr Szolzsenyicin későbbi Nobel-díjas íróval, akivel 1953-as szabadulásáig együtt raboskodott. Rózsás 1962-ben találkozott ismét az orosz író nevével: ekkor jelent meg Szolzsenyicin *Ivan Gyenyisovics egy napja*⁸⁸ című regénye a *Novij Mir* című szovjet folyóiratban. Rózsás kinyomozta Szolzsenyicin címét, levelezni kezdtek, és ez a kapcsolat az orosz író 2008-

ban bekövetkezett haláláig tartott. 1989-ben, amikor *Keserű ifjúság*⁸⁹ címmel megjelent Rózsás János kilencéves rabságának naplója, Szolzszenyicin üdvözlő sorokat küldött a szerzőnek.

Rózsás János megfigyelése szerint az 58. cikkelyt alkalmazva „A szovjet katonai törvényszékek által elítélt magyarok legnagyobb hányadát leventekorú fiatalok tették ki, 15 évestől 20 évesig. (...) A leventék mellett tömegével tartóztattak le és ítélték el civileket – férfiakat és nőket – német nevűk, politikai állásfoglalásuk miatt, rosszindulatú rágalmazás, megbélyegzés, besúgás stb. következtében. Különösen súlyos ítéleteket hoztak a szovjet bíróságok politikai ellenfeleikkel szemben: szigorúbbakat, mint a gyilkosságokért.”⁹⁰



Perm-36. Egy elhunyt fogoly sírból előkerült csizmája

A „magyar Szolzszenyicin”⁹¹ adatai szerint a télen zord éghajlatú Komiföldön létesített ábeszi lágerben raboskodó foglyok egy csoportja 1945–1955 között szerencsésen hazatért:

Basó József (1920) magyaróvári honvéd főhadnagy;

Belovai Antal (1914) csanádapácai közkatona;

Csöngei Dezső (1927) nagyalásnyi levente;
Dávid József (Munkács, 1919) magyar katonai kémelhárító tiszt;
Gerendai József (Pápa, 1913) közkatona;
Imre József (Városfenes, 1912) közkatona;;
Kamocsai Béla (1920) közkatona;
dr. Károly Antal (Horvátnádálja, 1909) állatorvos;
Kovács András (Tés, 1927) levente;
Kovács Imre (Csongrád, 1912) kertész;
Lenkey Miklós (Alsószuha, 1911) tábori csendőr;
Liszkai-Weisel Antal (Budapest, 1896) m. kir. honvéd alezredes;
Németh János (Győr, 1927) levente, a fegyvertelen nemzetőrség tagja;
Polyák Tivadar (Budapest, 1921) szövőgyári munkás;
Reményi István (Budapest, 1906) rádiótechnikus;
Szalontai Ferenc (Rákospalota, 1911) hivatásos honvéd százados;
Székely Miklós János (Alsóbajom, 1919) közkatona;
Tárczy Dániel kárpátaljai, kisdobronyi református lelkész.

Az észak-uráli lágerek ismertebb foglyai

Ábeszben halt meg **Illi József** (Gilvács, 1917) közkatona is. Az uráli kényszermunkatáborba került a budapesti **dr. Alitisz (Darvis) György**⁹² (1923) orvostanhallgató, akinek lágerbeli sorsa egyszerre kalandos és tragikus. Az egyik kaukázusi lágerből sikeresen megszökött, eljutott Kárpátaljára, de a Tiszán nem tudott átvergődni. Egy munkácsi orvosnál rejtőzködött, akinek idősebbik lányát feleségül vette. Felvidéki ismerősei révén Darvis névre kiállított hamis papírokhoz jutott, amelyeknek köszönhetően a kijevei orvosi egyetemen tanult és lediplomázott. Praxisát a poltavai járás egyik kerületi orvosaként kezdte el. A még Sztálin halála előtt elkezdődött orvospercek egyik áldozata lett, halálra ítélték. A kivégzés elől úgy menekült meg, hogy a börtönparancsnoknak bevallotta, ő voltaképpen szökött magyar hadifogoly. Ügye más fordulatot vett, a katonai törvényszék 25 évre ítélte. Így lett lágerorvos Perm kényszermunkatáboráiban. 1955-ben nem engedélyezték hazatérését a többi magyar hadifogollyal, száműzték a mordvinföldi Potyma lágerbe, ahol lágerorvosként dolgozott, itt élte le életét feleségével és két lányával. A Szovjetunió összeomlása után az orosz igazságügyi szervek sem engedélyezték hazatérését, 1998-ban halt meg Potymában – örökre orosz földön maradt.

Az észak-uráli légerekben nem volt könnyű sorsa a többi magyar rabnak sem. **Badacsonyi György**⁹³ (Nagylak, 1922. augusztus 25., Gyebnár Mária) munkást Székesfehérváron fogták el, koholt vádak alapján a 3. Ukrán Front katonai törvényszéke 15 évre ítélte. 1945–1948 között a Perm-környéki vízierőmű építésén dolgozott. A szatmárnémeti **Fábián László**⁹⁴ (1915. január 4., Németh Anna) cipész az itteni katonakórházból hazalátogatott édesanyjához Nagyszekeresre, a helyi jegyző feljelentésére letartóztatták és máig ismeretlen vádak alapján 10 évre ítélték. 1955. december 28-án szabadult. **Fehér Béla**⁹⁵ (Nagyvisnyó, 1911. március 10., Huszár Julianna) közkatonaként esett fogságba. A voronyezsi táborban 1949. augusztus 20-án Szent Istvánra emlékezett, emiatt letartóztatták és 25 évre ítélték. 1955. november 20-án átadták a magyar igazságügyi szerveknek, csak 1956 áprilisában szabadult. Jakab Gyula⁹⁶ (1920. november 1., Jakab Lídia) hentest dudari otthónából vitték el, a katonai törvényszék szovjetellenesség vádjával 20 évre ítélték. Raboskodását uráli lágerben kezdte el, később Magadánba és Kadacsára került. 1955. decemberében térhetett haza. **Kiss Sándor**⁹⁷ (Gyöngyös, 1927) „fegyveres összeesküvés” miatt indított kirakatper egyik vádlottja volt. A magyar katonapolitikai osztály átadta a budapesti szovjet katonai bíróságnak, amely golyó általi halálra ítélte, az ítéletet azonban 15 évi szabadságvesztésre változtatták. Kiszállítás után Észak-Urál valamelyik lágerében halt meg. Osztozott a letartóztatott és elítélt leventék sorsában **Korcz Ferenc**⁹⁸ (Alsószenyeny, 1927. április 29., Hóbor Anna) fiatal földműves is, aki az uráli Perm-vidéken raboskodott, majd 1953. november 20-án szabadult Tajsetből. **Márhoffer János**⁹⁹ (Dudar, 1922. október 8., Varga Júlia) mezőgazdasági napszámos terrorcselekmény, diverzió, csoportos szovjetellenes agitáció és más koholt vádak alapján 1945. július 7-én kapott 15 évet. Kiszállítás után, mint bányász, fűrészfűzemi munkás az Urálban raboskodott, 1953. november 26-án jöhetett haza. Mátai Ferenc¹⁰⁰ (Nova, 1925. március 1., Mészáros Mária) péksegédtől tíz másik falubeli volt leventetársával együtt a szülőfalujában 1945. április 11-én éjszaka tartóztatták le, őket is csoportos szovjetellenes agitáció miatt ítélték el. Mátai 8 évet kapott, Észak-Urálban, majd Mordvinföldön raboskodott, 1953. november 23-án engedték haza. **Oláh Gábor**¹⁰¹ (Egeraracsa, 1928. október 4., Antal Anna) iparostanoncot levante mivolta miatt ítélték 15 évre. Észak-Urálban, majd Tajsetben dolgoztatták, 1953. november 26-án szabadult. A 10 évre ítélt **Zsoldos József**¹⁰² (Nagykároly, 1925. október 16., Zsoldos Ilona) géplakatos, volt levante szintén az Urálban raboskodott, 1953. november 26-án tért haza. **Tengerdi Pál**¹⁰³

(Kelevíz, 1911. január 17., Lancz Mária) levanteoktató volt, emiatt és diverzió vádjával 10 évet kapott, őt is Észak-Urál, majd Tajset és Bratszk lágereiben dolgoztatták, 1953. december 3-án térhetett haza. **Szkipola Benedek**¹⁰⁴ (1919. május 5., Szmolen Anna) tanító tartalékos hadapródormesterként szolgált. Szakaszát a szovjetek ellen harcoló **Sztyepan Bandera** partizánalakulata ejtette fogságba. 1944 áprilisának végén a térséget elfoglaló szovjetek foglya lett. Kijevben háborús bűnösként 25 évre ítélte a katonai bíróság. A vorkutai és sztálingrádi lágerekben dolgoztatták, később az Urálba, onnan 1955-ben Csehszlovákiába, majd Romániába vitték, végül 1962-ben engedélyezték számára az áttelepülést Magyarországra.

Az uráli GULAG-táborokban magyar nők is raboskodtak. **Fehér Lászlóné Koncz Rozália**¹⁰⁵ (Kiskunfélegyháza, 1929, december 19.) annak idején 5 lányát akarta megvédeni a részeg katonáktól. Egyik fia lelőtte a legerősebb katonát, ezért a család 8 tagját letartóztatták. A férfiakat kivégezték, őt pedig Dunaharasziban a katonai törvényszék diverzióért, csoportos szovjetellenes agitációért 8 évre ítélte. Büntetését az uráli női táborban töltötte le, 1956 januárjában szabadult. **Landa Józsefné Schlemmer Zsófia**¹⁰⁶ (Veszprém, 1926. augusztus 24.) vállalati bérszámfejtőt Ausztriában tartóztatta le a katonai elhárítás, és a szombathelyi katonai törvényszék 1945. június 1-jén kémkedés vádjával 15 évre ítélte. A vinnyicai elosztó börtön után az Urál lágereiben dolgoztatták, majd Vorkutába került, innen szabadult 1953. december 3-án. **Nagy Józsefné Bagó Klára**¹⁰⁷ (Nagykanizsa, 1925. május 27.) banktisztviselőt azért tartóztatták le, mert vőlegénye, **Oltványi Tibor** (1923. január 6.) hadnagy a levonték kiképző tisztje volt. Mivel a kihallgatások során nem tudtak semmiféle bűntényt rábizonyítani, „csak” 6 évre ítélték. Büntetésének javarészét Észak-Urálban töltötte le, majd 1951. április 27-én Vorkutából a szibériai Dolgomosztovba száműzték, ahol erdőgazdaságban, kolhozban dolgozott. Több éves utánajárással 1958. június 30-án végre hazatérhetett. Vőlegényét golyó általi halálra ítélték, majd az ítéletet 25 évre változtatták. A Szibériába tartó vonatról sikertelenül próbált megszökni, haslövés következtében társai karjában halt meg.¹⁰⁸ **Szamonek Istvánné Almáshegyi Irén**¹⁰⁹ (Nagybajom, 1921. március 6.) gépírnőt 1945. április 21-én a közeledő front elől menekülve, Csőpusztán többedmagával fogták el, a katonai törvényszék 7 évre ítélte. Uráli kényszermunkatáborokban (Szverdlovszk, Cserkenovka) töltötte büntetését. 1952. április 21-én száműzték Dugajevka városba, textilkombinátban dolgozott. Hosszas utánajárás, kérvényezés után 1954. augusztus 16-án térhetett haza Magyarországra.



Perm-36. Hajdani hóhérok és áldozataik

A „háborús bűnösként” kivégzett és a lágerekben meghalt személyek számáról lényegében véve becslések sincsenek. Tény, hogy a politikai megtorlás áldozatainak az általunk bejárt települések emlékművein feltüntetett névsorában számos magyar hangzású név is van, ezekre a Jekatyerinburgot érintő alfejezetben térek ki.

Azt is megtudtuk, hogy az ITK-6 jelölésű, később Perm-36 Átnevelő Munkatábor 1946-ban Szeljanszka településről Kucsino faluba költöztették. A körülményeket és az áldozatok számát tekintve ez volt a legkegyetlenebb láger. 1988-ban, nem sokkal a Szovjetunió összeomlása előtt szűnt meg. A fakitermelésre és -feldolgozásra szakosodott munkatáborok a kitermelhető fa mennyiségétől függően üzemeltek egy adott helyen. A Perm-36 tábor azonban az Urál-hegység erdeinek, a fa elszállítását megkönnyítő elhelyezkedésének és a későbbi gépesítésnek köszönhetően egészen 1987-ig működött. Hatalmas körben kiirtott erdő közepén terül el, mellette mesterséges tó. A táj és az itt álló építmények rémisztően komor látványt nyújtanak. Ma emlékhely és múzeum.¹¹⁰ Előttünk már jártak itt nyugati országok turistái, magyarok is, köztük Vigyázó Gábor honfitársunk, aki a kárpátok.info fényképterm oldalra 36 fényképet töltött fel kísérő szöveggel.¹¹¹

A Perm-36 GULAG-láger mellett a másik leghírhedtebb kényszermunkatábor a túlélők köztudatában Szolikamszkj névéhez kötődik, amely a Permi terület egyik járási központja volt. A sztálini politikai tisztogatás idején, 1938-ban vált börtönvárossá, az Uzsoli lágerrendszer főparancsnokságának központjává. Többek között itt hozták létre a Belij Lebegy (Fehér hattyú) néven hírhedté vált erődítmény-börtönt, amelynek hivatalos elnevezése: ФКУ ИК-2



Perm-36. Rendhagyó történelemóra a lágermúzeumban

ГУФСИН России по Пермскому краю¹¹², és ahol életfogytiglanra ítélteteket is fogva tartanak, igen mostoha körülmények között. A II. világháborút követően Szolikamszkba hozták a magyar politikai elítélteket is. Az egyik erdőirtó lágerben dolgoztatott sok száz magyar fogoly közül senki sem tért haza. Néhány hónapig a szolikamszki láger „vendége” volt Rózsás János¹¹³, a *GULAG-lexikon* szerzője is, akit mozgósított leventeként 10 évre ítélték. Továbbá:

Balogh Mihály (Kaposvár, 1926), 10 évre ítélt levente;

Berentés Tamás (Budapest, 1926), 10 év;

Bergman István (Baja, 1926), 15 év;

Biacsi Illés (Tatabánya, 1923), 15 év;

Bokor Ferenc (Pacsá, 1927), 10 év;

Boza István (Noszlop, 1923), 10 év;

Bubán István (Cinkota, 1915). 6 évre ítélték, mert gépkocsivezetőként egy szovjet katonával karambolozott, aki meghalt;

Cser László (Tapolca, 1923) levente, 20 év;

Csupecz József (Jásd, 1926) levente, 10 év;

Gellén Sándor (Hajdúböszörmény, 1922), 12 év. („Bűne”: másfél kiló zabot zsebébe gyömöszölt a gabonarakárban);

Györffy Béla (Budapest, 1925) levente, 8 év;

Horváth Pál (Becsehely, 1924) levante, 25 év;

Horváth István (Iklódbördőce, 1898) földműves, 10 év. (Szemtanúja volt egy utcai verekedésnek, mikor a magyar férfiak nem engedték, hogy a szovjet katonák megerősokoljanak két várandós falubeli asszonyt);

Horváth László (Pécs, 1925) honvéd hadnagy, 25 év;

Iház Zoltán (Keszthely, 1926) levante, 20 év;

Kardos Sándor (Irsenyi, 1926) erdélyi levante, 10 év;

Kiss Gyula (Szilágyfőkeresztúr, 1923) erdélyi fiatalember, 15 év;

Kovács Géza (Dobri, 1926) mozgósított levante, 10 év;

Lippert Ferenc (Tés, 1924) levante, 15 év;

dr. Méhes-Moskalenko Jenő (Konstantinápoly) budapesti banktisztviselő, 10 év; (A szovjet hadsereg tisztjeinek rágalmazásáért);

Nagy József (Sárszentmihály, 1922) újpesti gyári munkás, 7 év, továbbá 4 év karagandai száműzetés kémtevékenység vádjával;

Nyakas Pál (Mesztegnő, 1925) fegyvertelen, rendfenntartó nemzetőr, 15 év;

Pálczás Károly (Nova, 1924) mozgósított levante, 15 év;

Pálvölgyi Lehota Károly (Putnok, 1916) pusztasomorjáni rendőrőrs-parancsnok. Terrorcselekmény, diverzió, csoportos szovjetellenes agitáció vádjával golyó általi halálra ítélték, amit 10 évi szabadságvesztésre változtattak;

Piff Béla (Zalaegerszeg, 1929) levante, 10 év;

Polacsek István (Pilismarót, 1917) földműves, 10 év;

Rácz Dezső (Csetény, 1927) levante, 10 év;

Ráth Ferenc (Mosonszentpéter, 1926) mozgósított levante, 15 év;

Simon Imre (Zalaegerszeg, 1926) levante, 10 év;

Sipőcz János (Kéttornyúlak, 1929) levante, 10 év;

Szita Ferenc (Erdőcsokonya, 1925) levante, 10 év;

Szőke József (Nagyvárad, 1902), a csepeli Weis-Manfred Üzemek egyik fémipari csarnokának főművezetője, 15 év;

Turczér László (Ács, 1927) levante, 10 év;

A lágeres áldozatok közül Szolikamszkban raboskodott:

Dodek Dezső (Pápa, 1922) 10 évre ítélt egyetemista. A Szolikamszkhöz közeli Azlasz folyó menti „zöld lágerben” halt meg 1947-ben.

Hajas Jenő (Dobam, 1914). 10 évre ítélték, mert falujában kidobolta a levanték toborzását. Szpasszkon halt meg 1952 nyarán.

Hajgató Sándor (Balatonfüred, 1913). 5 évre ítélték, mert kocsmájában 1946-ban véres verekedés tört ki a szovjet katonák és magyar polgári személyek között. A szeljankai táborban nyoma veszett.

Pfeifer István (Barcs, 1912) 10 évre ítélt földműves. Szolikamszk után a kazahsztáni Szpasszk lágerében halt meg 1950 nyarán.

Ruga Ferenc (Budapest, 1926) 10 évre ítélt kárptossegéd. 1945 nyarán romeltakarítás közben „nyilas keretlegény” hamis vádjával tartóztatták le. 1947-ben a dolgai lágerben halt meg tüdőgyulladásban.

Simon István (Zalaegerszeg, 1928) 10 évre ítélt levente, Szolikamszkban halt meg ismeretlen körülmények között.

Szabó József (Borszöröcsök, 1920) 10 évre ítélt kovácslegény. A front közeledtével katonai kiképzésben részesült, de nem harcolt. A Szolikamszkhhoz tartozó Dolgaja erdőirtó lágerben végkimerülésben halt meg 1946 decemberében.

Széll János (Apátfalva, 1905) 15 évre ítélt hajóács. Szolikamszkból Szpasszk lágerébe vitték, építkezésen dolgoztatták, 1950. június 30-án végelengülésben halt meg.

1. táblázat

A permi terület településeinek diszlokált NKVD/MVD, GUPVI hadifogolytáborok, lágerrészlegek temetőinek jegyzéke, amelyekbe hadifoglyok és internált civileket temettek el

Nr	Település	Láger működési ideje	Tábor és lágerrészleg	Magyar sírok száma	Német és egyéb sírok száma
1.	Krasznokamszk	1945. 04.–1947. 10.	207. sz. tábor 1. sz. részlege	7 7	106 159
2.	Nyizsnaja Kurja	1945. 04.–1947. 10.	207. sz. tábor. 5. sz. részlege	5	7
3.	Perm, Gajva	1945. 04.–1947. 10.	207. sz. tábor. 5. sz. részlege	23	43
4.	Perm, Baharovka	1944. 04.–1946. 10. 1945. 04.–1949. 10.	207. sz. tábor. 2. sz. részlege 5939 sz. lágerekórház	9 9	175 60
5.	Grigorevka			3	31
6.	Perm, Déli Polgári Temető	1945–1949	ORB	32	175
7.	Bereznyaki	1945–1949	GUPVI 366. sz. tábor	1	75
8.	Kungur	1945–1955	1751. sz. munkás-zászlóalj (ORB)	6	78
9.	Kucsino, Perm-36	1945–1991	VSZ389/36	-	-

Európa és Ázsia határán

A harmadik napon Perm megye keleti részéből Szverdlovszk megye irányába indultunk a Csuszovoj–Gornozavodszk–Biszer útvonalon, amely még a kelet-európai síkvidéken, a Káma folyó völgye közepén terül el (ennek bővizű mellékfolyói szabdalják át a térséget). A tájat áthatolthatatlan mocsaras tavak, vízgyűjtők, sűrű fenyő- és nyírfaerdők, szarvasmarha-legelők, kaszálók uralják. Szántóföld alig van, főleg rozsot, zabot termesztenek. A városok közt szinte nincsenek falvak, inkább gyéren szétszórt, fából emelt tanyabokrok, egyedül árválkodó faházak, amelyekben kemény télidőben a gazdák egy fedél alatt élnek a jószágaikkal. A négysávos autópályán lassan haladtunk, szakaszonként útépités, -bővítés, aszfaltozás, hídépítés lassította a forgalmat. Az eredeti, kétsávos utat 1945–1947 között az itt dolgozó rabok alapozták meg.

Lomhán kigyózó sorban közelítettük meg a lepusztult Urál-hegységet. A Variszkusz-hegységrendszerhez tartozó Urál-hegység a keleti-európai síkságot választja el a nyugat-szibériai alföldtől. Európa és Ázsia határvonala az észak-déli irányban csaknem 2500 kilométer hosszan húzódó hegyvidék keleti lejtője. Legmagasabbra a Narodnaja csúcs emelkedik (1894 méter). Az Európa és Ázsia határát jelképező emlékoszlopnál megálltunk fényképezkedni. Az Északi- és a Déli-Urál közép-magas hegység (1500-1700 méter), a Középső-Urál pedig mélyen bevágódott folyóvölgyeivel lapos hátú dombvidéknek tűnik. A transzszibériai vasútvonal itt szeli át a hegységet, mindössze 410 méter tengerszint feletti magasságban. Az ásványi kincsek páratlan gazdagsága (sokféle színes érc, vasérc, barnaszén, féldrágakövek, arany stb.) már a XVIII. században a gyáripar megjelenését eredményezte. Az iparvárosok lakossága vegyes összetételű. Lakossággal való feltöltése nemcsak a természetes népszaporulat, jórészt a központilag szervezett betelepítés eredménye. Orosz kolonizátorok, szabad telepesek voltak az első városalapítók. A cári Oroszország nyugati részéből ide menekültek és itt telepedtek le az ukrainai, belorussziai jobbágyok is, és ide száműzték a másként gondolkodókat, a lázadozókat stb.



Európa és Ázsia határán

Motrevics professzor idegenvezetőként hosszasan mesélt az Urál-vidék múltjáról és jelenéről. A csoportban csak páran beszélünk oroszul, felváltva tolmácsoltuk szavait. Arra is felhívta a figyelmünket, hogy a népességyarapítást a cári Oroszország úgy oldotta meg, hogy a megtámadott, illetve meghódított európai országokból az 1700-as évektől kezdve begyűjtött lengyel, észt, lett, litván, magyar hadifoglyok jelentős csoportjait az Urál-környéki, illetve a szibériai településeken örökös száműzésre kényszerítették. A száműzöttek családot alapítottak, utódokkal gyarapították a helyi népességet. 1710-ben, mikor a svédek elvesztették az oroszokkal vívott északi háborút, a svéd hadifoglyok közül 500 főt Alapajevszkben telepítettek le.

Autóbuszunk az Urálon át a Nyugat-Szibériába vezető úton (XVIII–XIX. századi postaút) haladt tovább. Közben hírneves magyarok jutottak eszembe. Például ezen az úton szállították Tobolszk felé gróf Benyovszki Móricot, aki 1767-ben a lengyel hazafiak oldalán harcolva orosz fogságba került, és 1770-ben Kamcsatkára száműzték. Ott nem sokáig bírta a fogságot, sikeresen megszökött, kalandos életét emlékiratában örökítette meg, ami gyerekkoromban lenyűgözött. A Benyovszki élettörténetéről később készült tv-filmsorozatból



Emlékoszlop Európa és Ázsia határán

sokan merítették lelkierőt. A cári hatalom az uráli kolóniák, telepések, helyőrségek lélekszámát kényszermunkára száműzött katonákkal, kozákokkal, politikai foglyokkal és köztörvényes bűnözőkkel is bővítette. Történelmi krónikák szerint az első csoportos uráli száműzetésre 1591-ben került sor Dmitrij cárevics halála miatt, ekkor 60 uglicsi családot száműztek az uráli kolóniákra, katonai helyőrségekbe. Aki nem engedelmeskedett a cári udvarnak, forradalmi szervezkedésben vett részt, rendszerellenes magatartást tanúsított, pártot alapított, szociáldemokrata és szocialista eszméket hirdetett, monarchiaellenes verseket, prózákat írt stb., szintén ide száműzték. A legnevesebb száműzöttek közé tartoztak az 1830–1850 között kényszermunkára ítélt debabristák, köztük V. P. Ivasev, aki Turinszkban halt meg, és egy ideig itt raboskodott V. K. Kjuhelbeker, akinek a sírja Barguzinban van. Az ismert írók közül A. I. Gercen (1835–1837-ben Permben és Vjatkában), M. E. Szaltikov-Scsedrin (1848–1855-ben Vjatkában), T. H. Sevcsenko (1847–

1850-ben Orszkban) raboskodott. Az első cári amnesztiát a politikai foglyok részére 1905-ben hirdették ki. A cári birodalom összeomlásáig folyamatosan ide számúzták az „államellenes elemeket”. Az 1917-es forradalom után létrejött kormány politikai amnesztiát hirdetett, és 1917. április 26-án a száműzés intézményét hivatalosan is megszüntették.

Az I. világháború évei alatt az osztrák–magyar, német és a török hadsereg több mint 300 000 foglyul ejtett katonája tartózkodott az uráli térség lágereiben, akik a helyi lakosokkal együtt dolgoztak az itteni gyárakban, erdőgazdaságokban. A háború után a hadifoglyok nagy része hazatért, egy része pedig letelepedett. A hadifogság idején sok ezren meghaltak, ekkor létesítették az első sírkerteket az elhunyt külföldi hadifoglyok számára. Két ilyen ismert haditemető maradt fenn, egyik a Szverdlovszk megyei Nyizsnyaja Szalda, másik a Kirov megyei Szlobodszkoj településen.

Motrevics professzor tájékoztatása szerint a II. világháborúban a Vörös Hadsereg 4,1 millió hadifoglyot ejtett. 1942-ben érkeztek az első fogolyszállítmányok, amelyek eleinte átmenetileg a GULAG-táborokba kerültek, majd véglegesen az NKVD GUPVI-lágereinek lakói lettek, munkáltatásukat az NKVD OPVI koordinálta. Az Urál-vidék 55 lágerében, 23 speciális hadikórházában 250 000 hadifoglyot tartottak nyilván. Ennek több mint a fele német volt.

1946-ban Szverdlovszk megyében 82 200 hadifoglyot tartottak fogva, nemzetiségi megoszlás szerint 56 800 németet, 14 500 magyart, 4600 román, 4100 osztrákot, 300 lengyelt és 1900 egyéb nemzetiségűt (spanyol, olasz, francia, szlovák, cseh, horvát stb.).¹¹⁴

Motrevics professzor adataihoz megjegyzés kívánczik: a hadifogságból visszatértek nyilatkozatai alapján készített összefoglalókból lesűrítendő információk és magyarországi kutatók becslései egymást erősítve arra utalnak, hogy a magyar hadifoglyok zöme az Urál környékén (Nyizsnyij Tagil főtáborhoz hatnál több, a cseljabinszki főtáborhoz pedig 17 melléktábor tartozott) végezte kényszermunkáját. Összességében a magyarok mintegy 2000 táborban raboskodtak, ebből az Urál-vidék 276 lágerében „szórták szét” a Kárpát-medencéből elhurcolt magyarokat.¹¹⁵ Cseljabinszk megye (a kódszám mellett a postai azonosító száma: 102) lágereiben több mint 300 000, Szverdlovszk megyében több mint 10 000 magyar hadifoglyot és internált civilt őriztek, amit szovjet források is megerősítenek.¹¹⁶ A GUPVI összefoglalóiból kiderül, hogy az Urál-vidék valamennyi lágerében voltak magyar hadifoglyok és internált civilek.

A lágereket főleg az ipari övezetekben állították fel, többek között Alapajevszk, Aszbeszt, Magnyitogorszk, Nyizsnyij Tagil, Orenburg, Pervouralszk, Cseljabinszk és más településeken. A rabok többségét, azaz 3800 főt a népgazdaságban, különböző vállalatoknál, bányászatban, érckitermelésben dolgoztatták. A novij tagili fémfeldolgozó kombinátnak 2600, a bogoszlóvi alumíniumgyárnak, a Szozuzaszbeszt trösztnek 4200 hadifogoly dolgozója volt. A hírhedt „zöld lágerek” lakóit fakitermelésre, fafeldolgozásra kényszerítették (Ivdely-, Vosztokural- és Szevural-láger). 1947–1948 folyamán szinte mindegyik túlélőt szabadon engedtek.

A népesség tekintetében a hadifoglyok mellett a második helyre az internált civileket sorolták, akikkel az Állami Védelmi Bizottság 1944. december 6-án kiadott rendelete alapján az NKVD-csapattestek közreműködésével az uráli, szibériai és más országrészek lágereit is „feltöltötték.” Ide tartoztak a Vörös Hadsereg által elfoglalt Bulgária, Magyarország, Románia, Csehszlovákia, Jugoszlávia, Poroszföld, Felső-Szilézia területéről kötelezően jóvátételi munkára mozgósított, 17-40 éves német férfiak és a 18-30 éves nők, akik száma 1946 elején 132 400 főre gyarapodott. Többségük nő volt, közülük 14 600 fő Urál-környéki lágerekbe került. Különálló, 250-600 fős munkás-zászlóaljakba osztották be őket, a népgazdaságban dolgoztak. Az Urálban megszervezett 25 munkás-zászlóalj területi és számszerű elhelyezése a következő volt: Szverdlovszk megye 9, Cseljabinszk 6, Perm 4, Orenburg 3, Baskírföld 2, Kurgan megye 1.¹¹⁷

A Szovjetunió politikusai a hadifoglyok és internált civilek hazabocsátása kapcsán közzétett korabeli sajtónyilatkozataikban mindig hangoztatták: akiket 1948. december 31-ig nem engedtek el, azok háborús bűnösök. Tehát 1949 után ezek alkották a harmadik csoportot, de ők már GULAG-táborokban¹¹⁸ kerültek, és szovjet elítéltekkel együtt raboskodó külföldiek voltak. Ide tartoztak a szovjet hadifogolytáborokban kiagyalt vádakkal kelet-európai országokban letartóztatott katonák, polgárok, akiket a szovjet katonai hadbíróságok vontak bűnvádi felelőségre, és ítélték 5-től 25 évig terjedő, javító-nevelő munkatáborban letöltendő szabadságvesztésre; büntetésüket a háborús bűnösök között töltötték le. 1949-től a GULAG-táborvilág¹¹⁹ 53 főigazgatóságának több ezer lágerében, 425 telep-egységében, mintegy 2000 különleges kommandatúráján a fogolylétszám 2 356 685 főre emelkedett. Még a Sztálin halála utáni amnesztia idején, 1956-ban is egymillió volt a politikai rabok száma. A hivatalos adatok szerint 1932–1956 között 1 606 742 fő halt meg a GULAG-táborokban.

Ezekben a táborokban, amelyekben az összezárt politikai és köztörvényes bűnözők íratlan törvénye uralkodott, növelve az áldozatok számát, a bánásmód embertelen volt, nagyon sokan meghaltak.¹²⁰ A Moszkvából irányított GULAG-vezetőség célja az volt, hogy új területeket tárjanak fel és kapcsoljanak be a szovjet ipari termelésbe, ezért a táboregységek és telepek zöme a perifériákon helyezkedett el. A magyar elítéltek zöme az eurázsiai régióban létrehozott bányá- és iparvidékre került: Perm, Szverdlovszk, Magnyitogorszk, Cseljabinszk stb.

Ha egy-egy táborban nem volt munka, akkor megalázó intézkedéseket vezettek be: pl. kőtömböket hordattak, farönköket rakatták át egyik helyről a másikra, a tengerparton sirályokat számoltattak, az „internacional” szót skandáltattak a rabokkal ájulásig. A vallatás, a büntetés gyakori módszereként a légerek ablaktalan karcereiben órákra, napokra térdig, sőt derékig érő hideg vízbe állították a foglyokat. Egyesek kezét-lábát dróttal összekötözték, illetve oszlopokhoz kötötték. Télidőben, akár 40-45 fokok hidegben a derékig leöltöztetett rabokat néhány órára kihajtották az udvarra, más esetben félig meztelenül a hóban kellett feküdniük. Így tizedelték meg az elcsigázott, végelgyengülés határán szenvedő rabokat. Az uráli légerekben általában jelentős volt a veszteség, volt olyan észak-uráli „sátortábor”, ahol a rideg télidőben szinte mindegyik fogoly meghalt.

Az uráli régió táboraiban a hideg elleni védekezés miatt egészen vagy félig földbe vajt, teknő formájú barakokban (egy 80 m hosszú és 8 m széles barakban 300 főt szállásoltak el, emeletes deszka-priccseken aludtak) helyezték el a rabokat, amit maguknak kellett felépíteniük. Az őrség és a táborparancsnokság szintén földbe ásott házakban, bunkerekben húzódott meg. Nagyobb fogolytömegek (1000-1500 fő) részére téglából építettek szálláshelyeket. A férfiakat és a nőket külön helyezték el. A kiépített táborokon kívül légerré alakítottak egyéb építményeket is (kolostor, templom, gyárépület, raktár, csűr stb). A tábor területén több más létesítmény, melléképület is volt: adminisztrációs központ, lazaret, raktár, hullaház, pékség, étkezdé, tisztálkodási melléképület, fertőtlenítő, latrina, karcser. Havonta legfeljebb kétszer-háromszor volt fürdés, fertőtlenítés, ruhacsere, szőrtelenítés, orvosi vizsgálat. Ezeket a fogolytáborokat szovjet szabvány szerint négysoros kerítéssel kerítették körbe, ebből két magas drótkerítés mögött mozogtak a kutyás őrök. A tábor minden sarkában megfigyelőtornyok álltak. A védelmi fal drótkerítésébe áramot vezettek. Munkaidőben csak a negyedik kategóriás rabok (legyengült disztrófiások) maradtak a tábor területén. Számukra is találtak elfoglaltságot. A foglyok fegyveres kísérettel jártak a kijelölt munkahelyre (bánya, fakiterme-

lés, építkezés stb). A bányákba általában az első és második kategóriásokat küldték, a harmadik kategóriások bánya körüli munkát végeztek.

A GULAG szigorított rendszerében elsősorban az 58-as paragrafus alapján elítélt politikai bűnösöket, rablógyilkosokat, különösen veszélyes elemeket elkülönítve őrizték, a legnehezebb fizikai munkára kényszerítették őket, a lázadozók életükkel fizettek. A megerősített rendszerben szintén könyörtelenül bántak a rabokkal. A többség négy kategóriába (I.: egészséges, nehéz fizikai munkára alkalmas; II.: félig egészséges, középnehéz munkára alkalmas; III.: lábadozó beteg, könnyű munkára alkalmas; IV.: munkára képtelen, rokkant állományú fekvő beteg) sorolva nehéz, középnehéz és könnyített munkán dolgozott, napi 10-12, olykor 16 órát, ezen belül kényszermunkán sokszor kimenő nélkül. A lágerek többségében nem tartották be a GUPVI 1943. március 12-én kiadott utasítását, miszerint a raboknak naponta 8 órát kell dolgozniuk, és havonta 4 pihenőnap jár nekik.

Visszaemlékezők szerint a tábor és a munkahely közötti távolság 3-15 kilométer között volt. Általában hajnali 5 órakor indultak munkába, este 7-8 között tértek vissza szálláshelyükre, az esti létszámmellenőrzés tíz óráig is eltartott. A foglyok hivatalosan megállapított napi fejadagja a következő volt:

2. táblázat

Nr	Élelmiszer	Mennyiség, gramm
1.	Kenyér	700 (800 grammot a nehéz munkát végző kapott)
2.	Burgonya és más zöldség	650
3.	Kása	110
4.	Hal	60
5.	Só	20
6.	Cukor	17
7.	Zsir	13
8.	Paradicsompüré	10
9.	Liszt	10
10.	Makaróni	10
11.	Hús	10
12.	Teahelyettesítő	2
13.	Paprika	0,1
14.	Babérlevél	0,1

Orosz kutatók szerint a napi élelmiszer-fejadag fele sem jutott el a rabokhoz, a láger adminisztrációja elsikasztotta. A hiányos étkeztetés az el-

végzendő 10-12 munkaórához kevés volt. Sok rab fokozatosan legyengült, alultápláltság miatt elhunyt. Egy itteni lágert megjáró kárpátaljai túlélő különös módot eszelt ki arra, hogy a gyomra néha mégis tele legyen: „*Nem veszi észre valaki, ha délben megeszik egy fél liter letykót, meg 20 dkg kenyeret, meg 20 dkg kását. Mi kitaláltuk azt a brigádban – voltunk magyarok valami tizenegyen -, hogy fogjunk össze, hogy háromét egy egye meg. Tehát két nap nem eszik. Két nap nem ettiünk, de akkor a háromét megette és észrevette, hogy evett valamit. És ezt már annyira felkapták, hogy nem csak mi csináltuk, hanem a többiek is csinálták.*”¹²¹

Télidőben a fűtetlen barakk, a kinti kemény hideg, a hiányos öltözet súlyos, halálos kimenetelű betegségeket okozott. A gyógyszerhiány, a rabkórházak hiányos felszereltsége, a hiányos orvosi szaktudás meggyorsította a betegek elhalálozását. Voltak, akik annak érdekében, hogy ne kelljen munkahajcsárok ütlegeitől kísérve akár mínusz 40 fokban dolgozniuk, dohány-, szappan- vagy hamulevet ittak, hogy belázasodjanak. Mások öncsonkítást követtek el. Az éhség a nikotinfüggőket arra vette rá, hogy napi kenyéradagjuk felét elcseréljék dohányra, mások a lágerrek szemétdombjaiban kotorásztak a konyhai hulladékban, ami vérhashoz és halálhoz vezetett. Némelyek azért haltak meg, mert sok sós forralt vizet ittak, legyengült szívük azonban „*nem volt képes átréselni a szervezeten a sok felesleges folyadékot*”. Munkahelyi balesetekben is sokan haltak meg.

Az erős őrizet miatt nem volt szökési lehetőség, aki egyedül vagy csoportosan mégis megpróbálta, hamarosan elfogták, legtöbbjüket agyonverték, holttestüket az elrettentés szándékával közszemlére tették. Az uráli lágerrek túlélőitől sikeres szökési próbálkozásról nem is lehetett hallani. Az érintett településeken megjutalmazták azokat a lakosokat, akik közreműködtek a szökevények elfogásában. A vadászok köréből kerültek ki a „fejvadászok”, akik az elfogott szökevényért lőszert és egyéb muníciót kaptak a lágervezetőségtől. Előfordult, hogy jutalom fejében az üldözés közben meghalt rabok levágott fejét vitték el a lágerparancsnokhoz.

A lágerrek környékén élő helyi lakosság egy része a kommunista propaganda hatására ellenséges gyűlölettel, másik része azonban (a volt rabok, száműzöttek, elítéltek leszármazottai) barátsággal, együttérzően viszonyultak a foglyokhoz.

A fogságba kerültek beszámolóí szerint a menetoszlopokban ájultan összeesett, emiatt ott helyben agyonlőtt vagy puskatussal agyonvert foglyokról nem készült veszteséglista. Helyettük az örök békés lakosokat (férfiakat, köztük tizennyolc éven aluli fiatalokat) kényszerítették a vánszorgó

menetoszlopba. A visszaemlékezésekből kiderült az is, hogy egyes táborokban az örök és NKVD-tisztek szórakozásból ölték. 1941 nyarától 1943 őszéig a hadifoglyokat nem regisztrálták, ezért az ebben az időszakban elhunyt hadifoglyok ezreiről nincs nyilvántartás. A tömegsírokat sem jelölték meg. Túlélők szerint a kötelező nyilvántartást a kihallgatást vezető NKVD-tisztek vezették be 1943 őszén.

Olekszij Korszun kutató moszkvai levéltárakból származó adatlapokat mutatott be. Ezek alapján tudjuk, hogy a kihallgató tisztek NKVD-fejléces, négyoldalas egységesített adatlapon 52 kérdésre vártak korábbi életük minden részletére kiterjedő választ a hadifoglyoktól. A foglyokról levelezőlap nagyságú személyi karton is készült, amelyen a legfontosabb adatokat rögzítették. A kérdőív és az adatlap táborról táborra kísérte a foglyokat. Kárpátaljai visszaemlékezők is megerősítik a kutatókat abban, hogy a kihallgató tisztek rábeszélő akaratából internált civileket is hadifogolyként tartottak nyilván. Nagyon érdekelte őket a foglyok politikai nézete, a hadszíntéren eltöltött idő, katonai beosztás, feladatvégrehajtás stb. A foglyokat általában többször is kikérdezték, és aki a korábbiaktól eltérő válaszokat adott, gyanússá vált. Őket megfigyelték, illetve megfigyeltették az NKVD-tisztek által szervezett, a szláv nyelvet jól ismerő fogoly-spiclikkel, akik „*plusz egy tál levesért*” terhelő bizonyítékokat gyűjtöttek róluk. A meggyanúsított foglyokból sok esetben háborús bűnösöket, szovjetellenes elemeket kreáltak, hadbíróság elé idézték, egyeseket kivégeztek, illetve szabadságvesztésre ítélték, vagyis politikai fogollyá minősítették őket.

A tábori munkára fogott disztrófiásokon kívül minden más kategóriájú foglyra kimerítő kényszermunka várt. A gyengéknek csak a halál adott felmentést. A fogoly tisztek eleinte csak belső tábori munkát végeztek, de egy 1946-os belügyi népbiztossági rendelet értelmében a századosi és altiszti ranggal rendelkező tiszteket a katonákkal és internáltakkal együtt kényszermunkára kötelezték. 1944–1947 között az Urál ipari központjaiban mintegy 20 000 magyar fogoly dolgozott nehézipari nagyberuházáson, vas- és színesfém-kohászati üzemek építésén (Szverdlovszk, Cseljabinszk, Nyizsnyij Tagil, Orszk, Bogoszlovka, Magnyitogorszk.) A foglyok nagy részét vasútépítésre, városépítésre, útépítésre rendelték. Legtöbbször az energiaszektorhoz tartozó szénbányászatban, továbbá a fémfeldolgozásban, vas-kohászati üzemekben, ércbányászatban, színesfémkohászati művekben, aranybányászatban, olaj- és fakitermelésben dolgoztak és haltak meg. A mezőgazdaságban viszonylag kevés foglyot foglalkoztattak.

1953-tól a GULAG-okról kezdték hazaengedni a foglyokat, a csoportos szabadon bocsátások 1956 elejéig tartottak. A szabadulásuk után „hírmondóként” hazatérők számára nehéz volt beilleszkedni a civil életbe; ha meg is találták a családjukat, karrierre, továbbtanulásra már nem gondolhattak. Extrém példa a 2000-ben legutolsóként hazaérkező **Toma András** hadifogoly, akire egy orosz ideggyógyintézetben találtak rá.

Motrevics professzor szerint a lágerévek alatt az Uráli térségben mintegy 30 000 fogoly halt meg. Az áldozatokat 216 speciális temetőben temették el:

3. táblázat

Nr	Közigazgatási egység	Ezer fő
1.	Szerdlovszk megye	6100
2.	Orenburg megye	3700
3.	Udmurtföld	2700
4.	Baskírföld	2200
5.	Cseljabiszsk	1500
6.	Perm megye	1500
7.	Egyéb	17 700

Az elhunytak nemzetiségi összetétele: 2600 olasz, 2200 magyar, 2000 román, 600 osztrák. A halottak között voltak hollandok, lengyelek, szlovákok, csehek, franciák, japánok és más nemzetek képviselői is. A katonatemetők többsége nagy ipari központok (Alapejevszk, Aszbeszt, Berezovszkij, Gubaha, Jekatyerinburg, Karpinszk, Kusva, Magnyitogorszk, Nyizsnij Tagil, Perm, Orenburg, Cseljabinszk és más települések) közelében létesült. Itt voltak a főlagerek és a rabkórházak is.

A katonai temetők jogi státuszát szabályozó 1949-es genfi konvenció alapján a kölcsönösség jegyében a hadisírgondozás először a Szovjetunió és Olaszország, majd Oroszország és Németország között jött létre. Erről az Orosz Köztársaság Minisztériuma 979. számmal adott ki rendeletet 1992. december 16-án. A Szerdlovszk megyei Nyizsnij Tagilban először az olasz, később a német hadifoglyoknak állítottak emlékművet.¹²²

A bolsevik uralom alatt erőszakkal telepítettek az Urál-vidékre kulákcsaládokat, száműzetésre ítélt orosz és más nemzetiségű értelmiségieket. Itt rejtőztek el a polgárháborúban fehérgárdistaként és vöröskatonaként részt vett egykori magyar, cseh, osztrák és német hadifoglyok is. Néhai újságíró kollégám, **Andor György** édesapját, az ungvári vitéz **dr. Andor Eleket** (1891) például kétszer is erre a vidékre sodorta a balszerencse. Első világháborús hadifogoly-

ként 1917-ben az uráli Jekatyerinburgba került, majd Krasznnojarszkban együtt raboskodott Gyóni Géza költővel, akinek versét haskötőnek használt vászon-darabon mentette ki 1924-ben Oroszországból. Másodszor a hírhedt 58. paragrafus alapján kémnek, szovjetellenes elemnek minősítették Ungváron. A GULAG egyik foglyaként a permi, majd Szverdlovszk megyei kényszermunkatáborokban raboskodott, innen Tajsetbe vitték. Végelgyengülésben halt meg 1952-ben. Tíz év múlva a szovjet haditörvényszék rehabilitálta.¹²³

1947-ben Kárpátaljáról is sok német, ruszin és magyar családot telepítettek ebbe a térségbe. A németek bűne származásuk volt, több száz magyart kuláknak, több ezer ukránt banderistának bélyegeztek meg. A ruszin papok és egyházi elöljárók nem akarták megtagadni görög katolikus hitüket. Az egyik túlélő így emlékszik azokra az időkre: *„Kaptunk egy pár napi eleséget, egy baltát, egy doboz gyufát, mondták: éljetez meg a tajgában!”*

A politikai megtorlás intézményrendszerének (börtön, láger, speciális letelepítések, kényszertelepítés, deportálás, száműzetés stb.) kiépítése a Szovjetunóban Lenin és könyörtelen harcostársai, majd Sztálin és más szovjet diktátorok nevéhez fűződik.

A szovjet totalitárius rendszer három korszakra osztható: a szovjet hatalom létrehozása (1917–1928), uralkodása (1929–1953), stagnálása és összeomlása (1954–1991).

Az első periódusban 1917 októberétől 1918 őszéig az Urálban is tombolt a bolsevista represszió, többek között kivégezték II. Miklós cárt és családtagjait, agyonlőtték tesvérét, Mihail nagyherceget, a cári hadsereg tisztjeit, az államosított gyárak tulajdonosait, valamint munkásokat és parasztokat.

A második periódusban (1918 nyarától 1922-ig) az Urálban is polgárháború dúlt, a vörös terror rémisztően tömeges méreteket öltött. Permben likvidálták a túsul ejtett „burzsoá osztály” képviselőit, Jekatyerinburgban a tiszteket, Izsevszkben, Votkinszkban a munkásokat, az Urálon túli térségben a parasztokat, a vöröskatona-dezertőröket, a papokat és az értelmiségieket lőtték halomra. A csekisták több mint 50 000 főt likvidáltak, sok ezren sínylődtek lágerekben, több ezer főt (esszerek, mensevikek, anarchisták, főúri osztályok képviselői) utasítottak ki az ország területéről. Nemrég vált publikussá az 1921/22-ben éhínség ellen lázadó parasztok megsemmisítése, az Isimszki-felkelés résztvevőinek tömeges kivégzése.

A harmadik periódus 1923-tól 1930-ig tartott, amikor koncepciós perek ezreit bonyolították le a hírhedt 58. paragrafus alapján. 1925-ben hamis politikai vádakkal ítélték el a volt cári tiszteket, akik a Vörös Hadse-

regben szolgáltak; 1927-ben az opportunista pártvezetőket; 1928-ban a padlást is lesöprő készletezés ellen fellépő földműveseket; 1928–1930 között a „burzsoá szakembereket”, továbbá magas rangú pártvezetőket, mérnököket és másokat vontak felelősségre.

A második korszakban (1930–1940) tetőfokára hágott a szovjet totalitarizmus, tömeges méreteket öltött a terror. Az osztályharc jelszávéval kuláktalanítás zajlott le az uráli földművesek körében is. 1932-ben több mint 500 000 fő vált földönfutóvá, többségüket a zord északi vidékekre száműzték, ezeket kényszerítettek gyári munkára, fakitermelésre, ércbányászati munkára. A megszervezett kirakatperek száma nőtt.

1935-ben a Cseljabinszk megyében tevékenykedő csekisták 8 „ellenforradalmi” szervezetet „lepleztek le.” Kiagyalt vádak alapján sok száz polgárt, köztük kommunistákat is elítéltek. Az uráli térségben élő nemzeti kisebbségek értelmiségének képviselőit – írókat, pedagógusokat, nemzetiiségi vezetőket – szovjetellenesség, burzsoá nacionalizmus, ellenforradalmi tevékenység vádjával ítélték el és végezték ki. Ezt cselekedték Tatár-, Baszkír- és Udmurtföldön is. A nép „ellenségeinek” üldözése 1936–1938 között tetőzött. Az uráli térség 8 millió lakosa közül több mint 800 000 fő esett a megtorlás áldozatául, vagyis az összlakosság 10 százaléka került szögesdrót mögé, ahol százak pusztultak el.

A sztálini megtorlás következő periódusa az 1930-as és az 1950-es évek elejére esik, amikor különböző népek deportálását szervezték meg. 1940-ben a Baltikum, Nyugat-Ukrajna és Belorusszia népeit deportálták az Urálba. Ezzel egy időben 380 000 korábban letelepített és menekült lengyelt Szibériába és Kazahsztánba száműzték. 1941-ben 1 millió 950 ezer Volga-menti németet telepítettek át Szibériába és az Urálba. 1943/44-ben hasonló eljárásban részesültek a kalmükök, ingusok, karacsajok, balkárok, krími tatárok, bolgárok, görögök, örmények, a meszheti törökök, kurdok, azeriek. Összesen 1 millió 23 000 főt száműzték.

Az országon belüli különböző nemzetiségi közösségek lakóhelyváltoztatásra és száműzetésre kényszerítésével a sztálinisták emberiség elleni bűncselekményt követtek el. Az első ilyen párthatározat 1922. augusztus 10-én keletkezett, ennek értelmében az ellenforradalmi felszólalásokban érintett személyeket és családjukat a GPU és az NKVD felügyelete alatt az Urál vidékére száműzték. Az 1939. június 1-én kiadott NKVD-rendelet értelmében a száműzöttek engedély nélkül nem hagyhatták el a részükre kijelölt lakhelyet. Szverdlovszk, Magnyitogorszk, Cseljabinszk, Perm és Izsevszk a zárt váro-

sok listájára került. A száműzött kulákok, nemzetiségi csoportok részére Cskalov megyét és Baskírföldet jelölték ki.

A különleges kitelepítettek első hulláma a 30-as évek elején érte el az Urált. A főleg Ukrajnából, Észak-Kaukázusból származó 47 100 családot a térség 33 járásában telepítették le. 1932-ben már 500 000 kulák letelepítését hajtották végre, akik 610 speciális „kulák-település” helyhez kötött lakóiként kerültek az NKVD-kommandatúrák felügyelete alá. Ipari központokban, fakitermelésen, bányákban, fémfeldolgozó üzemekben dolgoztatták őket.

A II. világháború elején a korábban Nyugat-Ukrajnában és Nyugat-Belorusziában földhöz jutott és itt letelepített 40 000 lengyelt Perm és Szverdlovszk megyébe irányították. 1941–1951 között a Krím, Nyugat-Ukrajna, a Baltikum és Moldávia vidékéről 231 100 főt mozgósítottak és szállítottak az Urál-környéki településekre, közte 155 500 németet, 33 000 krími polgári lakost, 19 300 vlaszovistát (Vlaszov tábornok neve után, aki az Orosz Felszabadító Hadsereg parancsnoka volt), 18 400 „OUN-novcit” (Ukrán Nacionalisták Szervezetének tagjai), 3700 litvánt. Legtöbbjük a permi (84 700), a szverdlovszki (61 300), a cseljabinszki (45 200), a baskírföldi (18 300), az orenburgi (11 900), az udmurtföldi (9200), a Kurgan megyei (600 fő) letelepítettek listáján szerepelt.

A különleges kitelepítetteket csak Sztálin halála után, a baltikumi és a nyugat-ukrajnai nacionalista mozgalom idetoloncolt képviselőit 1960 januárjában engedték haza. A meghurcolt, száműzésre kényszerített nemzetiségi közösségek elemi jogait sárba tiporták. A szovjet államvezetés 1989. november 14-én nyilatkozatban mondta ki, hogy hasonló esetekre soha többé nem kerül sor.¹²⁴

A vesztésglistán szerepelnek a repatriálás következtében elhunyt hadifoglyok, polgári személyek is. 1944. októberében a szovjet kormány döntése értelmében V. I. Golikov vezérezredes vezetésével országos szinten külön főosztály foglalkozott a repatriálás kérdéskörével. Motrevics professzor adatai szerint a korábbi orosz, ukrán, belorusz emigránsok és külföldön született leszármazottaik közül 1952-ig 4,5 milló fő tért vissza a Szovjetunióba, közülük 431 400 fő visszakapta állampolgárságát. A visszahonosításra váró, úgynevezett megbízhatatlan menekültek, foglyok egy része az NKVD ellenőrző-szűrő állomásaira, illetve lágereibe került. Ezek közül országosan ismertté vált a Szverdlovszk megyei 0305. sz. láger, amelyben a repatriáltakat gyűjtötték össze. A Kínából hazatért családokat Cseljabinszk megye szovhozai-ban, a Franciaországból érkezőket Miasszban helyezték el.

Az 50-es évek közepén végbemenő politikai „felmelegedés” következtében több millió, korábban megtorlásban részesült polgár rehabilitációja kezdődött el.

A 60-as években újra beindult a politikai megtorlás gépezete, amely a munkásmozgalom, a másként gondolkodó értelmiség és a disszidensek ellen irányult. A Perm-35, a Perm-36, a Perm-37 lágerrek ismét megteltek politikai elítéltekkel. 1972–1992 között Oroszország és a szövetségi köztársaságok polgárjogi mozgalmának élharcosai is a GULAG lágereibe kerültek. A rendszerváltás után, illetve az 1990-es évek elején az uráli térségben felszámolták az összes politikai lágert.¹²⁵

A szovjet rémuralom idején úgyszólván megfordították a térség természetes etnikai összetételét. Az őslakókat kiszorították szálláshelyükről, nagy részüket eloroszosították. Sztálin parancsára lengyelek, ukránok ezreit hurcolták ide. Áttelepítették a Volga-menti németeket, ide kényszerítették a krími tatárok egy részét is. Valamennyi ipar- és bányaváros környékén GULAG-lágereket és munkatáborokat alakítottak ki. A gyáróriások, vasutak, települések az itt elpusztult emberek tömegsíjraira épültek.

Jegyzetek:

¹⁴ Stark Tamás: „*Malenykij robot*”. Magyarok a szovjet táborvilágban. http://www.kmf.uz.ua/mr/5_stark.html

¹⁵ *Krusznokamszk-1*. <http://www.hadifogoly.hu/web/hadifogoly/temeto?id=320&megye=PERMSZKAJA>

¹⁶ *Krusznokamszk-2*. <http://www.hadifogoly.hu/web/hadifogoly/temeto?id=555&megye=PERMSZKAJA>

¹⁷ Benkő Levente–Papp Annamária: *Magyar fogolysors a második világháborúban. I. kötet*. Pallas–Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 2007, 16. old.

¹⁸ *Élő történelem*. Válogatás a meghurcolt magyarok visszaemlékezéseiből, 1944–1992. Dupka György közreadásában. Intermix Kiadó, 1993, 16. old.

¹⁹ Szoboszlai Mónika: *Mementó*. A kárpátaljai magyar holocaust története Técső tragédiájának tükrében. Técső, 2000, 70-78. old.

²⁰ SZEbB-archívum. A beregszászi és beregszászi járási túlélők névsora, 2008. 09. 09.

²¹ Stark Tamás: *Malenykij robot*. Magyar kényszers munkások a Szovjetunióban (1944–1955). In: Kisebbségkutatás, 2005/1. sz., 69. old. <http://epa.oszk.hu/00400/00462/00025/pdf/06muhely02.pdf>

²² Bognár Zsolt: *A polgári lakosság tömeges, szovjet fogságba hurcolásának okai és módszerei Magyarországon 1944/45-ben*. http://www.kmf.uz.ua/mr/5_bognar.html

²³ Южное кладбище, 20. квартал. <http://www.hadifogoly.hu/web/hadifogoly/temeto?id=66&megye=PERMSZKAJA>

²⁴ Rózsás János: *GULAG-lexikon*. Püski Kiadó, Budapest, 2000. 37. old.

²⁵ Rózsás János: *GULAG-lexikon*, 54. old.

²⁶ Uo., 150. old.

²⁷ Uo., 210. old.

²⁸ Uo., 311. old.

²⁹ Uo., 384. old.

³⁰ О. Д. Довганич: *Роки лихоліття*. Невідомі сторінки і трагічні долі. Виробничо-видавничий комбінат «Патент», Ужгород, 1995, стор. 43-46.

³¹ *Kirovskij Perm Posz Nyizsnaja Kurja*. <http://www.hadifogoly.hu/web/hadifogoly/temento?id=566&megye=PERMSZKAJA>

³² *Perm Sz Baharevka*. <http://www.hadifogoly.hu/web/hadifogoly/temento?id=441&megye=PERMSZKAJA>

³³ *Nivenszkij D. Grigorevka*. <http://www.hadifogoly.hu/web/hadifogoly/temento?id=79&megye=PERMSZKAJA>

³⁴ *Bereznyaki*. <http://www.hadifogoly.hu/web/hadifogoly/temento?id=9&megye=PERMSZKAJA>

³⁵ *Kungur*. <http://www.hadifogoly.hu/web/hadifogoly/temento?id=433&megye=PERMSZKAJA>

³⁶ T. A.: *Apika hazavisz*. In: Nyugati Jelen, 2005. április 16. <http://archiv.nyugati jelen.com/2005/aprilis/april.%2026%20kedd/PDF/4.pdf>

³⁷ *GULAG-lexikon*, 10. old.

³⁸ Uo., 45. old.

³⁹ Uo.

⁴⁰ Uo., 72. old.

⁴¹ Uo., 93. old.

⁴² Uo., 96. old.

⁴³ Uo., 101. old.

⁴⁴ Uo., 142. old.

⁴⁵ Uo., 295. old.

⁴⁶ Uo., 337. old.

⁴⁷ *Perm Posz Gajva*. <http://www.hadifogoly.hu/web/hadifogoly/temento?id=553&megye=PERMSZKAJA>

⁴⁸ A GULAG irányítása az NKVD (Belügyi Népbiztosság), ill. jogelődjei (CSEKA, GPU) és jogutódja (KGB) alá tartozott.

⁴⁹ SZMERS – „Szmerťy szpionam (Halál a kémekre)” elnevezésű szovjet kémelhárítási szerv.

⁵⁰ Menczer Gusztáv: *A szovjet hatóságok által magyar állampolgároknak politikai okból történt elítélése*. In: Magyar kényszermunkások és politikai rabok a Szovjetunióban a II. világháború után. Petit Real Könyvkiadó, Budapest, 2000, 20. old.

⁵¹ Stark Tamás: *Magyar foglyok a Szovjetunióban*. Kisebbségkutatás Könyvek. Budapest, 2006, 104. old.

⁵² Balogh Sándor: *Sorsüldözöttek*. Ungvár, Galéria Kiadó, 1992.

⁵³ „Sötét napok jöttek...”. Konceptiós perek magyar elítélteinek emlékkönyve 1944–1955. Szerkesztés, összeállítás: Dupka György. Intermix Kiadó, 1993.

⁵⁴ Dupka György: *A mi golgotánk*, 100. old.

⁵⁵ Uo., 342. old.

⁵⁶ Dupka György: *Kárpátaljai magyar GULAG-lexikon*. Lefejezett értelmiség 1942–1957. Intermix Kiadó, 1999.

⁵⁷ Bendász István: *Öt év a szögesdrót mögött: egy kárpátaljai pap a GULAG munkatáborában*. Abaliget, Lámpás, 2000.

⁵⁸ Mandrik Erzsébet: *A pokol bugyraiban*. Egy viski parasztlány a sztálini légerekben. Intermix Kiadó, 1994.

⁵⁹ Mészáros Sándorné: *Elrabolt éveim a GULAGon*. Emlékirat. Intermix Kiadó, 2000.

⁶⁰ Dr. Ortutay Elemér: „... holnap is felkel a nap” Emlékeim. Intermix Kiadó, 1993.

⁶¹ Bendász István – Bendász Dániel: Helytállás és tanúságtétel. A Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye hitvalló és meghurcolt papjai. Galéria–Écriture, Ungvár – Buda-

pest, 1994. Továbbá: Botlik József: *Görög katolikus vértanúk a Kárpát-medencében 1914–1976*. Budapest, 2010. 50-101. old.

⁶² Riskó Marianna: *Ferencesek Nagyszőlősen*. Ötszáz éves jelenlét térben és időben. Új Ember, Budapest, 2007, 109-110. old.

⁶³ Szendrey Anita: *Adalékok a beregszászi római katolikus egyház történetéhez (1938–1963)*, 31-35. old., [http://www.szabarchiv.hu/drupal/userfiles/file/Szendrey%20Anita%20-%20Adal%C3%A9kok%20a%20beregsz%C3%A1szi%20r%C3%B3mai%20katolikus%20egyh%C3%A1z%20t%C3%B6rt%C3%A9net%C3%A9hez%20\(1938-1963\).pdf](http://www.szabarchiv.hu/drupal/userfiles/file/Szendrey%20Anita%20-%20Adal%C3%A9kok%20a%20beregsz%C3%A1szi%20r%C3%B3mai%20katolikus%20egyh%C3%A1z%20t%C3%B6rt%C3%A9net%C3%A9hez%20(1938-1963).pdf)

⁶⁴ *Istenhez fohászkodva...*, 14. old.

⁶⁵ Balázs Ádám szövegközleménye. In: Magyar Hírek, 1989, 13. sz.

⁶⁶ *Istenhez fohászkodva...*, 21. old.

⁶⁷ Dózsa: *Aki újjáépítette a leégett templomot*. In: Kárpátalja, 2009. január 9.

⁶⁸ *Sorsüldözöttek*. Ungvár, Galéria Kiadó, 1992.

⁶⁹ *Jó pásztor volt*. Emlékkönyv. Gecse Endre kárpátaljai mártír tiszteletes emlékezete. Összeállította: Gortvay Erzsébet. Intermix Kiadó, 2003.

⁷⁰ Forgon Pál: *Ott voltam, ahol a legszebb virágok nyílnak*. Egy kárpátaljai magyar református lelkész a GULAGon. Budapest, Kálvin, 1992. Uő: *Ábeltől Antipásig*. Verses Biblia-értelmezések. Koporsók, temetések, sírok a Biblia világában. Intermix Kiadó, 1994. Forgon Pál (Szernye, 1913. I. 7. – Nyíregyháza, 2004) 1978. január 12-től 16 éven át volt a Kárpátaljai Református Egyházkerület püspöke.

⁷¹ Gulácsy Lajos: *Mélyégből a magasba*. Bizonyásgtétel az elmúlt időkről. Beregszász, 2009. <http://mek.niif.hu/03500/03531/html/index.htm>

⁷² Hagita Árpád: *Tűzszlopoddal jéghegyek között*. Zimányi József életútja. Fundamentum Alapítvány, Budapest, 1995.

⁷³ Joël Kotek-Pierre Rigoulot: *A táborok évszázada*. Nagyvilág Könyvkiadó, 2005. Lásd még: http://frankaegom.ofm.hu/irattar/irasok_gondolatok/konyvismertetesek/konyvek_11/taborok_evszazada/a_taborok_evszazada.htm

⁷⁴ Baradlai Pál: *Én, a 835-ös*. Önéletrajzi regény. FSP Literátor Nyomda KFT, Budapest, 1993.

⁷⁵ Baradlai Pál, 211-212. old.

⁷⁶ Joël Kotek – Pierre Rigoulot: *A táborok évszázada*.

⁷⁷ Dupka György: *'56 és Kárpátalja. Hatásvizsgálat hivatalos iratok, vallomások tükrében*. Intermix Kiadó, 2006. 12-70. old.

⁷⁸ Bucsella József: *Életem elrabolt ötven éve*. In: Igazi Kárpáti Igaz Szó, 2006. július 6., július 20.

⁷⁹ Géczy Lajos: *Civilek hadifogságban*. Madách, Bratislava, 1992.

⁸⁰ Benkő Levente – Papp Annamária: *Magyar fogolysors a második világháborúban*. I.-II. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 2007.

⁸¹ Nagy Mihály Zoltán: *Áldozatok, elhurcoltak, menekülők, jogfosztottak*. A magyar kisebbségek veszteségei. In: Regio elektronikus változata, http://adatbank.transindex.ro/regio/kisebbségkutatas/pdf/IV_fej_02_Nagy.pdf

⁸² Benkő Levente – Papp Annamária, 210. old.

⁸³ Uo., 212. old.

⁸⁴ Uo., 215. old.

⁸⁵ Uo., 220. old.

⁸⁶ *GULAG-lexikon*, 12., 13., 24., 67., 82., 108., 248., 251., 262., 274., 284., 314., 364., 379., 383. old.

⁸⁷ *GULAG-lexikon*, 2000.

⁸⁸ A regény magyar nyelven is megjelent Wessely László fordításában. Európa Kiadó, Budapest, 1989.

⁸⁹ Rózsás János. *Keserű ifjúság*. Szabad Tér Kiadó, 1989. (Itt jegyzem meg, hogy életének 87. évében, 2012. november 2-án pénteken nagykanizsai otthonában váratlanul elhunyt Rózsás János író, történész, a magyar Gulag-foglyok krónikása. Személyesen is ismertem, nyugodjon békében!).

⁹⁰ Rózsás János: *Hadbíróági ítéletek a GULAG-lágerekben*. Nagykanizsa, HH 1999/4. http://mek.oszk.hu/0220_0/02237/html/f04.htm

⁹¹ *GULAG-lexikon*, 32., 35., 73., 76., 116., 156., 167., 171., 198., 200., 221., 223., 274., 300., 310., 349., 353., 371. old.

⁹² Uo., 12. old.

⁹³ *GULAG-lexikon*, 19. old.

⁹⁴ Uo., 19. old.

⁹⁵ Uo., 97. old.

⁹⁶ Uo., 158. old.

⁹⁷ Uo., 187. old.

⁹⁸ Uo., 196. old.

⁹⁹ Uo., 236. old.

¹⁰⁰ Uo., 240. old.

¹⁰¹ Uo., 277. old.

¹⁰² Uo., 414. old.

¹⁰³ Uo., 374. old.

¹⁰⁴ Uo., 361. old.

¹⁰⁵ Uo., 98. old.

¹⁰⁶ Uo., 217. old.

¹⁰⁷ Uo., 266. old.

¹⁰⁸ Uo., 279. old.

¹⁰⁹ Uo., 349. old.

¹¹⁰ Lásd a kucsinói Perm-36 weboldalt: www.perm36.ru

¹¹¹ Vigyázó Gábor. Perm-36, felvételek szövegkísérettel. http://fenykeptar.karpatok.info/fenykeptar/ktperm_36/index.htm

¹¹² Lásd: *Соликамск* – Википедия – Википедия - Wikipedia, ru.wikipedia.org/wiki/Соликамск

¹¹³ *GULAG-lexikon*, 315., 25-26., 38., 39., 40., 46., 53., 58., 66., 74., 115., 124., 136., 147., 150., 155., 170., 182., 200., 223., 243-244., 266-267., 276., 284., 286., 295., 298., 306., 308., 324., 326., 360., 389. old.

¹¹⁴ Lásd: В. П. Мотревич: Военнопленные. In: Уральская Историческая Энциклопедия, <http://www.ural.ru/spec/ency/encyclopaedia-3-386.html>

¹¹⁵ Stark Tamás: *Malenkij robot*. Magyar kényszermunkások a Szovjetunióban (1944–1955). In: Kisebbségkutatás, 2005, 1. sz.. 70. old., <http://epa.oszk.hu/00400/00462/00025/pdf/06muhely02.pdf>

¹¹⁶ *Бенгерские военнопленные в СССР*. Москва, Росспен, 2005, стр. 204-222, 293-295., 305-307.

¹¹⁷ <http://www.ural.ru/spec/ency/encyclopaedia-9-809.html>

¹¹⁸ A magyar elítéltek, a témával foglalkozó szerzők nemegyszer összemossák a hadifoglyok és internáltak táborával, a GUPVI-val. A „gulágosok” visszemlékezéseiben szintén sokféle elnevezéssel találkozhatunk: tábor, javító-nevelő munkatábor, táboregység, táboralosztály, átnevelő-munkatelep, telep, láger stb.

¹¹⁹ Главное управление исправительно-трудовых лагерей, трудовых поселений и местзаклечения (ГУЛАГ), <http://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D0%A3%D0%9B%D0%B0%D0%B3>

¹²⁰ A GULAG magyar áldozatainak emlékművét a budapesti V. kerületi Honvéd téren 1993-ban állították fel, alkotója Veszprémi Imre. A carrarai márványból és ólomból készült emlékművet a Gulagokon Elpusztultak Emlékének Megörökítésére Alapítvány állíttatta.

¹²¹ Gulyás Gyula – Gulyás János: *Málenkij robot*. Filmszociográfia. Századvég Kiadó, Budapest, 1990., 22. old.

¹²² В. П.: Мотревич: *Военнопленные*.

¹²³ *Élő történelem*, 22-24. old.

¹²⁴ Г. С. Фельдштейн: *Ссылка*. Москва, 1993.; *Политическая ссылка в Вятский край*. Москва, 1933; Н. А. Миненко – А. С. Зуев: *Секретные узники сибирских острогов*. Новосибирск, 1992; *Раскулаченные спецпереселенцы на Урале (1930–1936)*. Сб. документов. Екатеринбург, 1993.

¹²⁵ С. П. Мельгунов: *Красный террор в России*. М., 1990; Звенья. Исторический альманах. Т. 1-2. М., 1991; А. В. Бакунин: *История советского тоталитаризма*. В 2 кн. Екатеринбург, 1996–1997.

SZVERDLOVSZK MEGYÉBEN

A nyugat-szibériai alföld peremén, a Tura folyó völgyében

Rövid pihenő után átjutottunk az Urál keleti oldalára, Szverdlovszk megyébe. Szverdlovszk egyben az Uráli Föderatív Körzet központja.

Az 1946. április 1-i állapot szerint az uráli gazdasági körzetbe 149 265, 1948-ban 89 860 fő német, magyar, román, olasz, finn és japán hadifoglyot irányítottak. Mintegy 30 százalékuk német és magyar internált civil volt. A hadifoglyok száma 1948-ra 8,8 %-ról 9,8 %-ra nőtt, és a következő években is lassú növekedés figyelhető meg. Magyarázat: a hadifoglyokat az uráli és távol-keleti körzetekben foglalkoztatták a legtovább, egészen az 50-es évek közepéig.

1945–1949 között az uráli körzetben nyilvántartott foglyok több mint fele a következő, Szverdlovszk megyei nehézipari, szénbányászati, építésügyi trösztökben dolgozott: Szojuzaszbeszt, Tagilsztroj, Bazsztroj, Gyegtyarmjegyruda, Uraltyazssztroj, Szverdlesz, Szverdpromsztroj, Kirovgradmjegyruda, Vkrusevugol, Jegorsinsaksztroj, Jegoresztroj, Trudsztoj stb. Ezen kívül a 450. sz. üzem, a 183. sz. Sztálin üzem, az Uráli Nehézgépgyár, a Kirovgradi Rézolvasztó, a 449. sz. Uráli Alumínium- és Üveggyár is alkalmazott hadifogoly-munkaerőt.

A hadifoglyokkal, internált civilekkel szemben alkalmazott kegyetlenségéről ismert különleges tábor szintén Szverdlovszk megyében volt. Az MVD-GUPVI felügyelete alatt működő 476. sz. különleges láger 1949 végén létesült a 17 000 lakosú Gyegtyarszk¹²⁶ településen, amely Európa és Ázsia határvonalán, Jekatyerinburgtól 65 kilométerre terül el. Befogadóképessége 1300 fő, fenntartója a kohóipari minisztérium Gyegtyarmegytruda Trösztje volt. 1950-től gyakorlatilag ide került minden negyedik elítélt hadifogoly és internált civil. A hasonló profilú 314. sz. tábor (az Aszbeszt város melletti Nyizsnij Iszetszk településen) eleinte 7, később 8 részleggel, közel 9000 fős kapacitással egészen 1956. január 28-ig működött. 1953-ban 90, 1958-ban 86, 1955-ben 286 magyart tartottak itt nyilván. 1960–1990 között 3500 főt

rehabilitált a Szovjetunió, illetve az Oroszországi Föderáció katonai ügyészsége. Az itt raboskodók mintegy 30 %-a meghalt.

Motrevics professzor tájékoztatása szerint az elhalálozásokról mindmáig nincs pontos adat. Az NKVD-jelentések szerint titkosan kezelték a táborokban elhunyt hadifoglyok, internáltak számát. A Szverdlovszk megyei monyetno-loszinovkai táborban például 1942 végéig, fél év alatt 2278, a szpaszo-zavodszkojei táborban pedig 1556 fő halt meg disztrófiában.

1956. április 28-ig 54 756 fő magyar hadifogoly és internált halt meg a Szovjetunió különböző országrészeinek területén. A gyűjtőtáborokban, menetoszlopokban, vasúti szállítás közben elpusztultakról nincs adat; ez esetben is legalább 20-30 százalékos veszteséggel kell számolnunk. A fagyhalál, az alultápláltságból eredő végelgyengülés és a fertőző betegség általában a súlyosan leromlott állapotba került rabok körében aratott.

Motrevics professzornak a moszkvai levéltárakban sikerült felkutatni a térség településein, az ottani lágerekben elhunytak listájának egy részét. Ezek birtokában kerestük fel a Szverdlovszk megye településein általa azonosított, felújított hadisírokat is.



Verhoturje település vendégköszöntő táblája

A Kusva városon áthaladó útelágazásnál északi irányban, a Tura folyó völgyében Verhoturje¹²⁷ település felé indultunk. Ez a tájegység a Vogul földhöz tartozott. A jelenleg 9000 lakosú helység 306 kilométerre fekszik Jekatyerinburgtól. 1893-ban alapították. Az uráli orosz telepesek végpontja volt, ahová 1844-ben az észak-uráli népeket tanulmányozó útján „Észak Kőrösi Csomája”, Reguly Antal (1819–1858) nyelvtudós, etnográfus és utazó is eljutott. A település szibériai szőrmekereskedéséről volt nevezetes, és egy régi erősség maradványaival. A Szibériába irányuló fő forgalom a XVIII. sz. végéig ezen a településen ment keresztül.



Faházak Verhoturje településen

Verhoturje bővelkedik látnivalókban, műemlékekben. Egymástól kilométernyi távolságra működő férfi és női ortodox kolostora van, amelyeket a szovjet hatalom idején lágerként és egyéb intézményként „hasznosítottak”. A hatalmas székesegyházat övező várfal felújítása folyamatban van. A tempomban szláv szokás szerint gyertyát gyújtottunk az elhunytak emlékére.

Verhoturjében a 153. sz. tábor 9. és 3. lágerrészlégéről van tudomásunk. Motrevics professzornak egy másik lágeréről, a 231. sz. különálló munkás-zászlóaljról is voltak adatai. Az egyik haditemetőben 18, a másikban 19 elhunytat személyesen exumált. Ő úgy tudja, itt magyarországi németeket temettek el.

Ez után a Verhoturje Posz. Privakzalnijtól nem messze, a vasbetongyár területén lévő hadifogoly-temetőt kerestük fel. A fennmaradt sírok száma 3/18.¹²⁸ A magyaroknak állított emlékmű fölött imát mondtunk, talapzatán mezei virágból kötött csokrot helyeztünk el. A téglalap alakú gránitkövön magyar és orosz nyelvű felirat: „Itt a II. világháborúban elhunyt magyar hadifoglyok nyugszanak.” A feliratot csoporttársaimnak szóban is kiegészítettem, mivel az eltemetett áldozatok között internált civilek is voltak.



Magyar emlékhely Verhoturje település határában

Az egykori lágereknek már a nyomát sem láttuk, a sírhelyekre vasúti átrakódó mellékvágányokat építettek. Az itt elhunyt rabok a Jekatyerinburg irányába kijelölt vasúti építkezésen dolgoztak. Aki munka közben halt meg, a vasút mentén földelték el.

Számomra is meglepő tény: Jobbágy Károly (Balassagyarmat, 1921 – Budapest, 1998) kétszeres József Attila-díjas költő, könyvtáros, tanár, műfordító, aki 1945. március 31-én Szombathely közelében fogságba esett, Intapuszta, Foksány, Kijev győjtőlágeréből szintén ide, az észak-uráli Verhoturjére került.¹²⁹ A hadifogságról írt versei miatt 1947 szeptemberében a magyar határról visszaszállították a Szovjetunióba és egyévi kényszermunkára fogták a Dnyeper mentén. 1948-ban tért haza. Észak-Szibéria lágereiben, 45-50 fokos hidegben, kilátástalan helyzetében beletörődést mutató verseket írt, minden lehetőséget megragadva versei megőrkítésére: cemen-

tes zsákra és borítékra írt. Hazatérve megmutatta verseit Illyésnek, Szabó Lőrincnek, akik óvatosságra intették, mondván: jobb, ha elégeti azokat.¹³⁰ Ilyen körülmények közt a hadifogságban született verseket tartalmazó kötete csak 1990-ben jelent meg *Vesszőfutás*¹³¹ címmel. Életrajzírói szerint a fogság éve alatt fokozatosan jutott el a kommunizmus eszméjétől a kiábrándulásig. Világosan felismerte a politikai élet torzulásait, visszasságait. Bizonyíték erre többek között 1956. április 20-án keltezett *Világosságot!* című verse, amelyben az alábbi sorok olvashatók: „*Nem látok mást, csak önkényt mindenütt.../ S mindent befed az „éberség” palástja; / bújnak benne bábész bürokraták...*”

A helyi lakosoktól tudtuk meg, hogy a helységhez vértanú papok is kötődnek. Köztük a legismertebb Joann Adrianovics Szergejevskij atya, aki az Ökumenikus Patriarchátus Észt Autonóm Egyházának joghatóságában szolgált, és a pjarnui Szent Katalin templom előjárója volt. Észtország szovjet megszállása után az NKVD letartóztatta, 1941-ben ellenforradalmi tevékenység vádjával elítélték és a Verhoturje város közelében található szoszvai lágerbe vitték, ahol kivégezték. 1990-ben az OSZFSZK Legfelsőbb Bírósága rehabilitálta. Szergejevskij atyát a konstantinápolyi Egyetemes Patriarchátus Észt Autonóm Orthodox Egyháza az Észtország első szovjet megszállásakor vértanúhalált halt új vértanúként kanonizálta.¹³²



Verhoturje egyik legrégebbi temploma

A városkában több nációnak van emlékhelye. Például a szovjet hatalom megszilárdításáért küzdő internacionalista vörösgárdisták tiszteletére is emlékoszlopot emeltek, a mögötte lévő sírhantokat azonban ellepte a dudva.

A települést elhagyva lefotóztuk a rabok által épített kétszintes faházakat. Olyan érzésünk volt, mintha egy skanzenbe kerültünk volna.

Tovább indulva újra átmentünk Kusván, az 1735-ben alapított városon. Lakossága 33 000 fő, közülük 87,9% orosz, 6% tatár, 1,7% ukrán, 1% belorusz, baskir, mari, mordvin, udmurt, csuvas, zsidó, német stb. Jelenleg Közép-Urál jelentős ipari központja, 16 termelő gyárral és több kutatóközponttal. Jekatyerinburgtól 198 kilométerre fekszik.¹³³

A 40-es és 50-es években a lágerek lakóit a környék vasérc-bányáiban, kohóüzemeiben, vasöntvényeket előállító üzemeiben, fémfeldolgozó és gépgyárakban, út- és vasútépítésen, lakóházak építésénél, fakitermelésen stb. dolgoztatták. Az elhunytak számáról nincs megbízható adat. A kényszers munkatáborokat és a rabtemetőket rég eltűntették. A polgári temető területén 1945-ben létrehozott, rátemetések miatt teljes egészében megsemmisült magyar sírkertben a sírok száma 1/82 volt.¹³⁴

Nyizsnyaja Tura felé indultunk. Motrevics professzor információja szerint a Verhoturjét átszelő út tovább vezet az 1903-ban alapított, Jekatyerinburgtól 280 kilométerre fekvő Novaja Ljalja¹³⁵ városba. A Ljalja folyó mentén elterülő, több településből álló városkerület lakossága 15 000 fő. Itt is van haditemető, amely 1945 májusában létesült.

Az 40-es és 50-es években a rabokat rézbányákban, rézfeldolgozó üzemekben és lőszergyárban foglalkoztatták. A tél 6 hónapig tart, 40-45 fokal hideget is mérnek. Nyáron a Kazahsztán felől jövő meleg hullám több mint 30 fokal. Az ingadozó hőmérsékletet a lágerek foglyai nehezen szokták meg, sokukkal végzett a fagyhalál. Azóta megváltozott a város termelési szektora: cellulóz- és papírgyár, fafeldolgozó üzem, pékség stb. működik itt.

A részben megsemmisült hadifogoly-temető a város nyugati részén, a litván emlékmű mellett található, a sírok száma 22/28.¹³⁶ 1947 júniusáig ide temették a 376. sz. tábor 4. lágerrészlegében elhunyt 28 hadifoglyot, köztük 22 magyart. 1998-ban ide temették át a 376. sz. tábor 5. részlegében, valamint a 318. tábor 1. és 2. részlegében meghalt foglyokat. Közülük 31 magyar hadifogoly földi maradványait exumálták. Az átemetésre azért került sor, mert az eredeti temető nehezen megközelíthető, ingoványos területen volt.

Nyizsnyaja Turát is megközelítjük, amely bányásztelepülésként (arany, platina, vasérc stb.) létesült 1754-ben, Jekatyerinburgtól 154 kilométerre.

A 26 000 lakosú megyei jogú ipari város a Tura folyó és egy mesterséges tó mentén terül el, ahol vízierőművet és más ipari létesítményt, lakóházakat is építettek a hadifoglyok közreműködésével. Az 1949-ben városi rangot kapott településnek ma is jelentős a gépgyártása, fémfeldolgozása.¹³⁷

A második világháború idején a város határában állították fel a 376. sz. tábor 5. részlegét. A láger helyét nem találtuk, területét visszafoglalta a tajga. A kenyérgyár melletti hadifogoly-temető részben szintén megsemmisült. A sírok száma 18/5 volt,¹³⁸ ebből 18 magyar hadifogolyé.



Magyar emlékmű Nyizsnyaja Turán

Az ismertebb túlélők közül itt járt **Weisenburger Bálint**, akit 1945. február 9-én Leányvárról sokadmagával hurcoltak Nyizsnyij Tagilba „malenykij robotra”. Az egykori levante 881 napot töltött a nyizsnyaja turai, majd a krasznouralszki 376/5. számú lágerben. A hetekig tartó út igen megviselte. A fűtetlen vagonban többen megfagytak. A megállóknál a megfagyott tetemeket kirakták a hóba. Az életben maradtak az elhaltak ruháit is magukra öltötték. A végtelennek tűnő zsúfolt utazás hat hétig tartott. Megérkezésükkor nem tudták, hol vannak, nagy hóban sietve gyalogoltak a félig földbe vajt barakkokig,

hogy meg ne fagyjanak. A lágert drótkerítés és őrtornyok öveztek. Az üstökben kását és meghatározhatatlan, semmi-ízű leveseket főztek. A fekete rozskenyérből 400 gramm volt a napi fejadag. A napi ételadag 1750 kalória értékkel bírt, amely fele sem volt a fizikai munkavégzéshez meghatározott napi kalóriaszükségletnek. Mint írja: „...Többször vittek bennünket erdei fakitermelési munkára. Volt eset, amikor 50-60 fokos hidegben dolgoztunk. Aki a fáradtságtól kimerülve leült, az megfagyott. Velem kétszer is előfordult, hogy a nedves nemzecsizma a lábamon megfagyott, amit társaim csak késsel tudtak lefejtetni megmerevedett lábaimról. Volt, hogy 2-3 méteres hóban csináltunk magunknak utat. Arrafelé csak 3 hónapig volt nyár. Ha visszaemlékezem az átélt szenvedésekre, máig sem tudom felfogni, hogy társaimmal hogyan bírtunk ki minden megpróbáltatást. Aki nem teljesítette a napi normát, az kevesebb kenyéradagot kapott, amely után még gyengébb lett, és még kevesebb munkára volt képes...” Dolgoztatták őket Nyizsnyij Tagil városban, a traktorgyárból átalakított hadiipari komplexumban is, ahol T-34-es szovjet harckocsik készültek. Weiszenburger Bálint és túlélő társai Nyizsnyij Tagilból szabadultak.¹³⁹



Utcarész verhnyaja turai

Rövid szertartás és koszorúzás után az 1737-ben alapított, Jekatyerinburgtól 210 kilométerre lévő, 13 000 fős lakosságú Verhnyaja Tura járási központba siettünk.¹⁴⁰ A Tura folyó menti városban 1811-től vasöntőde működött, ahol ágyúkat öntöttek és ágyúgolyókat készítettek. Ennek bázisán később gépgyárat, fémfeldolgozó üzemet indítottak be, amelyekben a 40-es évek közepétől hadifoglyokat is dolgoztattak.

Útban a hadifogoly-temető felé elhaladtunk II. Sándor cár emlékműve mellett. Az emlékkeresztnél még sötétedés előtt virágot helyeztünk el. Az eddig bejárt térség legnagyobb, teljes egészében fennmaradt sírkertje ez, 1945. júniusában létesült a helyi polgári temető mellett, és teljes egészében máig fennmaradt. A sírhelyek száma 254/342.¹⁴¹ A nyírfaíget övezte területen hantolták el a 376. sz. tábor 3. részlegében elhunyt 448 hadifoglyot, köztük 254 fő magyart, többségükben magyarországi, erdélyi és kárpátaljai internált civilt. A temetőt 1948 májusáig használták.



Motrevics professzorral a verhnyaja turai sírkertben

Az itteni lőszergyárban a rabok kisegítő munkásként dolgoztak. Motrevics professzor közlése szerint 1998-ban a Magyar Köztársaság Honvédelmi Minisztérium Hadisírgondozó Iroda és a Vojennnije Memoriali Társaság együttműködésével állították helyre a Jekatyerinburgtól 200 kilométerre fekvő magyar haditemetőt.

A karcagi **Séllei Lászlóné Molnár Ilona** közlése szerint bátyját, **Molnár Lászlót** 1945. február 19-én temették el a 376/3. tábor verhnyaja turai temetőjében.¹⁴²

A 376. sz. lágerben raboskodott a magát csak nevének kezdőbetűivel megnevező K. I. feketeadói túlélő, aki húszévesen, az ugocsai internáltak nagyobb csoportjával, 21 napi utazás után érkezett Turanba a szambori gyűjtőlágerből. Kálváriáját így írta le: „*Novij Szamborban bevagoníroztak bennünket. Utazásunk alatt a halottakat nem volt hová tenni... Ott hagyták közöttünk. 21 napi utazás után megérkeztünk... Bennünket, az első brigádot elvittek akkor tömegsírba ásni. Nem volt könnyű munka ez a fagyott talajban, az érces Ural északi részén. Tüzet rakattak velünk, a tűzben vasrudakat ízzítottak, azokkal lyukat fúrattak a fagyos talajba. A lyukakba robbanószert tettek, és úgy robbantották ki a földet. De így sem volt elég a nagy sír a sok halottnak. Éjszaka teherautóra rakatták a halottakat, de előzőleg parancsba adták, hogy csákánnyal csapjuk le a halottnak a halálútában görcsbemevedett, kiálló tagjait, hogy több férhessen belőlük a tömegsírba. Ötvenen maradtunk. Dolgozni már mi sem nagyon bírtunk. Vécét, konyhát, fürdőt csináltattak velünk. Elbontatták a láger kerítését, hogy hozzákeríthessünk még három barakkot a szomszédból a mi lágerünkhöz. Megdöbbenve láttuk, hogy a hozzánk került barakkokban román asszonyok, lányok voltak... Amikor vége lett a háborúnak, útnak indítottak minket Szeged felé. Onnan Máramarosszigetre érkeztünk, majd Királyházára. Végre haza, Feketeardóba.*”¹⁴³

Az eddig ismert 15 nevetlenfalui áldozat egyik része Turanban, másik része a szomszédos Krasznouralszkban halt meg.

Sántha Menyhért túlélő elmondása szerint ők is 20 napig utaztak, 1945. január 9-én érkeztek meg Turanba: „*A falubeliemből egy embert vettek le az útnak, Kovács Jenőt, ő nem is került haza. Betegen kerültem a kórházba. Mikor kijöttem, már négyen meghaltak a falubeliemből: Vajda József, Szabó József, Fancsiki Elek, Zekuricz Lajos. Itt a kórházban a kezelőorvosom Kőrösmezőre való volt, beszélt magyarul. Tudakoltam, hogy került ide, azt mondta, ne kérdezem. Turából májusban átvittek, vagyis mentünk gyalog Krasznouralszkba. Itt könnyű munkát kaptam. Áthelyeztek a szabóműhelybe, ahol Ádám József*

keze alá kerültem. Budapesti szabómester volt, ő engem nagyon megkedvelt és megvédett...” 1945 szeptemberében összeírták az „okásokat”, vagyis a beteget, gyengélkedőket. A listára felkerült Sánta Menyhért neve is, így került haza: „Minden állomáson özőnlött a nép kérdezősködni, hiszen mi voltunk az első hírhozók, addig nem tudtak rólunk, hol vagyunk, élünk-e. Így érkeztem haza Nevetlenfaluba, mint hírhozó az elhurcoltakról, igaz, soknak fájdalmat okoztam, de az igazat meg kellett mondanom.”¹⁴⁴

A verhnyaja turai lágeréletről fentebb leírtakat alátámasztja a szintén nevetleni **Szabó Ferenc** és **Béres Ferenc** által közösen készített írásos beszámoló is: „... Aztán gyalog jutottunk el Novij Szamborig. Itt aztán marhavagonokba raktak minket és 1945. január 8-án megérkeztünk Turanba. Nevetlenfaluból a következők voltak velünk: Sántha Lajos, Szabó Ferenc, Sántha József, Vajda József, Fancsiki János, Fancsiki Béla, Fancsiki Gusztáv, Fancsiki Elek, Máté Bertalan, Budaházi György. Munkára nem került sor, mert mindenki legyengült, megbetegedett. Itt meghalt Vajda József és Fancsiki Elek (Nevetlenből). A lágerben 2 hónap alatt 180 halott volt. Ezeket közös sírba temették. 1945. május 9-én a megmaradt embereket átszállították a krasznouralszki lágerbe. Itt is voltak nevetlenfaluiak: Béres Ferenc, Béres Elemér, Szabó Lajos, Szabó János, Budaházi János, Szabó Sándor, Holozsi Dániel, Kovács Géza, Tatár György, Ablonci Endre, Ablonci Károly, Vajda Endre, Török János, Kovács Antal, Szabó István, Kosztya József, Vincze Gyula, Vince Pál, Vince Sándor, Vince Menyhért. Az embereket kategóriák szerint osztályozták: I. kategória – ércbánya, II. kategória – erdőbe, favágás, III. kategória – gyengélkedő (okás), IV. kategória – disztrófiások (kórház). Mi ott hadifoglyoknak számítottunk, pedig otthonról civilben vittek el, sokan még katonák sem voltak. 1945 augusztusában jött egy rendelet, hogy a gyengélkedőket haza kell engedni, minden hónapban orvosi vizsgálat volt. Ha nem teljesítettük a normát, akkor nem engedtek fel a bányából, hanem vissza kellett maradni még 9 órai munkára élelem nélkül. Ha ismét nem sikerült, akkor az egész brigádot karcerbe (fogdába) ültették. A normát pedig állandóan emelték: először 1 vagon kellett 2 embernek megpakolni, később már 3, sőt 5 vagon lett a norma.”¹⁴⁵ **Szabó Ferencet** és **Béres Ferencet** 1947. augusztus 18-án engedték haza.

A técsői Kékesi László 1945. január 10-én érkezett meg Turanba. Volt ott brigádvezető, sírásó stb. Mint írja: „Mínusz 45 hideg volt odakint. Csákánnyal ütöttük a csonttá fagyott földet, hogy legyen hová a halottakat temetni. Harmincan csákányoztunk tíz centimétert. Minden nap halomra haltak az emberek. Irtózatoss volt... 2500 magyar volt abban a hadifogolytáborban... S mivel a láger

*több nemzetiségű volt, a nyelvtudás mindig előnyt jelentett számomra. A magyarokon kívül voltak ott németek, románok, szerbek, még négy olasz is volt...*¹⁴⁶

Kaszó András visszaemlékezésében megerősíti, hogy Verhnyaja Turában nagy volt az elhalálozás. Őt és 50 társát Krasznouralszkból 1945 februárjának végén vitték át ebbe a lágerbe, mert „*ott a foglyok nagy része elpusztult, és kiüresedett a láger. A jobb kondícióban lévő embereket vitték el Turába, így én is odakerültem.*”¹⁴⁷ A továbbiakban lőszergyárban dolgozott, majd leszállékkolták, a betegekkel együtt Kárpátaljára irányították.

A hadifoglyok és internáltak munkatábora melletti településen GULAG-láger is volt, ahol **Gönczi Pál**¹⁴⁸ (Kistárkány, 1901. július 19., Hetey Mária) nagydobronyi református lelkész raboskodott. Huszonnégy református lelkész-társával együtt Nagydobronyban tartóztatta le a szovjet katonai elhárítás 1946. július 31-én. A Szovjet Hadsereg Katonai Törvényszéke az 54. paragrafus 4. és 10. pontja alapján, „az ellenség támogatása” és „szovjetellenes propaganda” vádjával 1946. november 20-án Ungváron 8 évre ítélte. Először fakitermelésen dolgozott a Szverdlovszk melletti Turinszk lágerében. A tiszteletes özvegyének visszaemlékezése szerint „*Rettenetes körülmények között éltek ott a rabok. A lágertől 20 kilométer távolságra lévő erdőirtáson dolgoztatták őket, s ezt az utat naponta kétszer gyalogosan tették meg oda-vissza, sokszor térdig érő hóban. Volt idő, amikor a 197 centiméter magas, daliás természetű férjem testsúlya 48 kilóra fogyott. Kórházba került, ahol egy lengyelországi zsidó rabbi dolgozott, aki elintézte, hogy hónapokig a kórházban maradhasson, vagyis addig, amíg meg nem erősödik. Ezután a politikai elítélteket külön lágerbe gyűjtötték.*”¹⁴⁹ **Gönczi Pál** Mordvinföldre került. Büntetésének letöltése után, 1954-ben 5 évre Krasznajarszk vidékére száműzték. Özvegye úgy tudta, férje a szohobuzimszki járásban, „*Silinka nevű faluban kapott lakhatási engedélyt, itt elvégzett egy agronómusi tanfolyamot, majd a szovhoz melegházában dolgozott... Ebben a faluban lakott egy Heves megyéből idekerült fiatalember, Zsilinszky János, akinek már családja volt itt. Egy volgamelléki német lányt vett feleségül, az ide száműzött német családok egyikének lányát. A szomszéd községben élt Széchenyi Mária grófnő, akivel hamarosan találkozott a férjem. Széchenyi Máriát szörnyű baleset érte: átgázolt rajta egy traktor, összetört a medencecsontja. Több mint egy évig tartott, amíg úgy-ahogy felépült. Sztálin halála után a magyar állampolgárok amnesztiát kaptak, így szegény férjem magára maradt az idegen környezetben (Széchenyi Máriát a nagydobronyi egyházi gyülekezet asszonyai meglátogatták, amikor átutazóban volt Csapon.) 1956-ban a férjem is amnesztiában részesült...*” 1956. május 2-án térhetett haza.

Ukrajna Legfőbb Ügyészsege 1992. augusztus 14-én bűncselekmény hiányában, mint politikai megtorlás áldozatát rehabilitálta.



Mesterséges tó Verhnyaja Turán



Nyizsnyij Tagil és környéke

Sötétedés előtt még érkeztünk a települést busszal bebarangolni. Fedett szézekapukra emlékeztető fakerítéssel ellátott faházakban gyönyörködtünk. A Tura folyóból kialakított, Balaton nagyságú víztározónál megálltunk, és a félkör alakú, húsz méterre benyúló stégről igyekeztünk megörökíteni az uráli táj lenyűgöző szépségeit. A csendet csak a halak csobbanásai zavarták meg.

Ránk esteledett. A Nyizsnyij Tagiltól 9 kilométerre lévő Aiszt sportszállóban kaptunk meleg vacsorát, utána kipihentük a fáradalmakat. Itt található az Urál-vidék egyik legkorszerűbben felszerelt sífelvonó pályája. A hegy alját borító fenyőerdőben téli-nyári pihenővezetet hoztak létre.

A tankgyártás fellegvárában

A negyedik napon utunkat a 450 000 fős lakosú, az Urál-hegység északi lábánál, az eurázsiai geográfiai határvonaltól 20 kilométerre fekvő Nyizsnyij Tagil iparvárosban folytattuk. Az 1919-ben városi rangra emelt Nyizsnyij Tagil ma az uráli fémfeldolgozás központja, gazdasága dinamikusan fejlődik. A térség kulturális központja, számos kutatóintézettel. Itt található a vidék legnagyobb szabadtéri bánya- és vasöntvény-múzeuma.

A Jekatyerinburgtól 149 kilométerre fekvő települést 1725-ben, a színesfémek bányászatának megkezdésekor, a vasöntöde beindításakor stb. alapították, ami az orosz Gyemidov iparmágnás nevéhez fűződik. Az Uralvagonmas (vasúti szerelvények gyára) vállalat a tankgyártásról vált ismertté, e tekintetben a 4. előkelő helyet foglalta el a világon. Különböző típusú harckocsikat gyártottak itt, és ma is gyártanak újabban kifejlesztett típusokat és vasúti szerelvényeket.

1941–1953 között a település környékén működött a hírhedt Tagillag, ahol ezalatt az idő alatt kb. egymillió kölföldi és belföldi rabot dolgoztatnak. Jelentős részük hadifogoly, internált civil, illetve GULAG-rabságra ítélt magyar, lengyel, román, csehszlovák, szerb állampolgár volt. A II. világháború előtt különböző városokból tucatnyi gyárat evakuáltak ide.

A nehézipar erőteljes fejlesztése miatt jelentősen romlott a térség ökológiai helyzete.¹⁵⁰ A környezetvédelem állapota katasztrofális, a gyárkémények füstjétől az ég is szürkének látszik.

Elhaladtunk a cseh légiósok monumentális emlékhelye mellett. A cseh és orosz nyelvű felirat szerint 1918. szeptember 22. – október 18. között csehszlovák légiósok estek el. Az uráli, szibériai térségben lezajlott forradalmi eseményekben, a polgárháborúban, illetve egy ideig Kolcsak admirális oda-



A tankgyár előtt



A cseh légiósok emlékhelye

lán is részt vett csehszlovák korpusz katonai vezetősége és a szovjet központi vezetőség 1920. szeptember 2-i megállapodása alapján a cseh légiósok Vlagyivosztok érintésével elhagyták Oroszországot.¹⁵¹ A cseh címerrel ellátott fekete márványtáblán 67 elhunyt neve olvasható. Felállítását a Cseh Köztársaság jekatyerinburgi főkonzulátusa kezdeményezte 2009-ben.

Motrevics professzor vezetésével újabb magyar kegyeleti helyhez érkeztünk, Nyizsnyij Tagil Uralvagonzavod nevű városrészének Kalinyin utcai hadifogolytemetőjébe. A sírok száma 35/798.¹⁵² A temető teljes egészében megsemmisült, a helyén lakótelep épült. A Volodarszkij út 7. szám alatti tömbháztól 50 méternyire áll egy körbekerített emlékkő, rajta kettős kereszt és a már ismert kétnyelvű felirat: „Itt magyar hadifoglyok nyugszanak, a II. világháború áldozatai.”



Jurkovics János nagyapja sírhelyénél

Motrevics professzor közlése szerint az emlékművet 1999-ben állították fel. Itt volt a 245. sz. tábor 1. és 3. sz. részlege. Az itt eltemetett 798 áldozatból 35 magyar volt. A temetőt 1943 májusától 1947 augusztusáig használták.

A rabok az Uralvagonzavodban dolgoztak, részt vettek a tankok gyártásában, lakóházak építésében is. A pesterzsébeti **Solti (Stomfoli) Imre** hadifogoly szintén ebben a városban raboskodott: *„Nyizsnij Tagilban téglagyárban, kőbányában, házépítkezésen dolgoztam. Fogolytársaimmal egy teljes utcát építettünk, amit aztán nagylelkűen Magyar utcának neveztek el... Táborunkban zömmel „öreg” magyar hadifoglyok voltak, akik már a háború idején fogságba estek, és 1942–43 óta raboskodtak. Reánk német és román foglyok (is) vigyáztak, orosz katonákkal közösen...”*¹⁵³

A professzor bejelentette, hogy a kutatócsoport egyik tagja, **Jurkovics János**, a köztelevízió szegedi stúdiója vezetője 1945-ben hadifogolyként elhunyt nagyapjának sírhelye az emlékmű melletti parcellában van. A gyászmegegmlékezésen Jurkovics elmondta, nagyapja Kárpátalján esett fogságba, majd marhava-gonnal hozták a nyugat-szibériai iparvárosba. Nagyanyja haláláig őrizte emlé-két, annak sírjáról egy csomagban földet hozott, szétszórta a parcellán, egy üvegcéből szenteltvizet öntözött a földre. A parcellából marék földet rakott a tasakba, hogy azt majd szétszórja nagyanyja sírhantján. A gyászszerartást imával fejeztük be, mezei virágból kötött csokrot helyeztünk el a talapzaton.



Szverdlovszk megye egyetlen római katolikus temploma

A temetőkert mellett – nagy meglepetésre – római katolikus templomot fedeztünk fel. A helyi lakosoktól megtudtuk, Szverdlovszk megyében ez az egyetlen katolikus templom. Jelenleg egy Horvátországból érkezett plébános látja el a papi teendőket, az itteni hívek lelki gondozását, láttuk a kifüggesztett heti miserendet. Azok a katolikusok járnak ide misére, akik hadifogolyként, kitelepítettként és száműzöttként maradtak itt, illetve az ő leszármazottaik. A misét orosz nyelven tartják.

Utunkat folytatva eljutottunk Nyizsnyij Tagil Rudnyik városrészébe, a polgári temető és a mező között található, részben megsemmisült olasz–magyar hadifogoly-temetőbe. A sírok száma 261/1141. A temető 1945 decemberében létesült, 1949 szeptemberéig használták. Ide temették a 153. sz. tábor 1. és 3. részlegében elhunyt hadifoglyokat. Az elhantolt 1141 fő közül 261 fő magyar hadifogoly volt. A magyar haditemetőt 1998-ban állították helyre, a márványtáblán kettős vaskereszt és ugyanaz a kétnyelvű felirat, mint az eddig általunk felkeresett emlékjeleken.



A megemlékezés után

Az egy hektárnál nagyobb, vaskerítéssel övezett területen áll az olasz hadifoglyok síremléke is. Olasz és orosz nyelvű felirata szerint az Oroszországban elesett olaszoknak állították: „*Ai caduti italiani in terra di Russia.*” A két szöveg között feszületet helyeztek el. Mindkét helyen kegyeletteljes megemlékezést tartottunk.



Az olasz áldozatok emlékműve

Innen átmertünk az úgynevezett magyar–német–japán hadifogoly-sírkertbe, amely Nyizsnyij Tagil San Donato városrésze polgári temetőjének területén található. Teljes egészében fennmaradt. Ez a sírkert 1945 júniusában létesült a 153. sz. táborban, valamint a 2929. sz. lágerkórházban elhunyt hadifoglyok eltemetésére. A sírok száma 108/1708.¹⁵⁴ Motrevics professzor itt 1708 elhunyt, köztük 108 magyar hadifogoly földi maradványait exhumálta. A temetőt 1949 májusáig használták. A két fél-ovális formájú, csiszolt gránittömb felezővonala felső szakaszában kialakított körben tengelyen forgatható, külön kettős keresztet ábrázoló korongot helyeztek el. A kivitelező 1998-ban művészi munkát végzett.

A hadifogoly-temető másik felének végén német emlékjeleket állítottak fel. Középen 3 méteres magas vaskereszt, jobb és baloldalon 3-3 kisebb

vaskereszt a sírhalmokon. A központi talapzaton német és orosz nyelvű felirat jelzi, itt a második világháború áldozatai nyugszanak: „*Hier ruhen. Kriegsgefangene opfer des zweiten Weltkrieges.*”



A német–magyar–japán temetőben



A mártír japán hadifoglyok emlékműve

A sírkert baloldali bejárata előtt 2001-ben a japán kormány egy monumentális emlékművet állított a japán áldozatok emlékére.

A szentendrei **Wittner István** túlélő elmagyarázta, miért volt kevesebb az elhalálozás a japánok körében: „...A napi háromszori étkezés közül egyszer mindig rizst kaptak. Testileg nem romlottak le, nem haltak rakásra, mint a németek és a magyarok. Bízta a gyors hazamenetelben, tudták, hazájukban mindent elkövetnek az érdekükben. Estéknként főleg a japánok jöttek át hozzánk beszélgetni, természetesen az eszmecsere csak kézzel-lábbal való mutogatásból, erőlködésből állt. Mégis jól éreztük magunkat velük, szimpatikusnak tűntünk egymásnak...”¹⁵⁵

Ebben a lágerben viski internáltak is voltak. Egy részük örökre itt maradt, a többiek hazatértek: **Csáka József** (1925) 1947. február 9-én, **Szabó Gyula** (1924) 1947. szeptember 24-én, **Petrécs Sándor** (1926) 1947. november 24-én.¹⁵⁶ A beregszászi járási Bótrágyból idehurcolt **Magyar János** (1914) 1947. október 20-án, a csomai **Nagy Miklós** (1922) 1948 őszén tért haza.¹⁵⁷

A női GULAG-táborok egyike Nyizsnyij Tagilban volt, ahol a politikailag elítélt magyar nőket a bányákban, kolhozokban, útépítésnél stb. ugyanolyan „lélektipró fizikai rabmunkára” kényszerítették, mint a férfiakat. Közük volt **Beleznay Rozália**¹⁵⁸ (Nagyatád, 1910. június 7), **Sztankó Mária Terézia** tisztviselőnő, akit szovjetellenesség miatt szülővárosában tartóztattak le. 1945. május 22-én Grazban a katonai törvényhozás golyó általi halálra ítélte, de az ítéletet 25 évi kényszermunkára változtatták. A kínzások következtében megrokkant, 9 éven át rokkantlágerben raboskodott, 1953 decemberében szabadult. **Stark Tamás** adatai szerint a szovjet lágerekben a 200 ezer internált civil 5-6 százaléka nő volt.¹⁵⁹ A nyugati lágerirodalmat is alaposan feldolgozó **Várdi Huszár Ágnes** következtetése szerint „az összes magyar elhurcolt civil lakosságnak legalább húsz százaléka nő volt.”¹⁶⁰

A különböző munkatáborokba került nők szintén átestek az NKVD politikai szelektálásán, melynek során egy részüket a szovjet büntetőtörvénykönyv 58. paragrafusa alapján, Szovjetunió elleni kémkedés, diverzió, agitáció stb. vádjával ítélték el, így kerültek a GULAG-táborokba. A magyar nők túlélőinek nagy része 1949-ig hazatért, de a GULAG többi lakója csak Sztálin halála után, egy részük terhesen vagy útközben született csecsemőkkel. Túlélők szerint az örök a vonatokon hazafelé tartó nőkkel is durván bántak. A halott csecsemőket kiodobálták a vagonból. A Magyarországra hazatérő anyák részére a debreceni hadifogoly-átvevő táborban gyerekszobát is berendeztek. Hogy a lágerekben miként váltak anyává a hajadonok, erről többek között a kárpátaljai

Mandrik Erzsébet *A pokol bugyraiban*¹⁶¹ című emlékiratában őszintén és nyíltan beszámol. Ezt a viski parasztlányt 14 évesen egy orosz határőrtsízt megerőszakolta, akit apja agyonvert, majd ezután átszökött Romániába. A szovjet biztonsági szolgálat a szerencsétlen, megerőszakolt lányt az apa helyett 25 évre ítélte el, akit később a lágerőrök többször megerőszakoltak. Mandrik Erzsébet is egy lágerben megszült gyerekekkel tért haza.

A GULAG-táborokban sínylődő magyar nőkkel kapcsolatban a rendszerváltás után tekintélyes mennyiségű irodalom keletkezett (naplók, emlékiratok, szépirodalmi alkotások). A nők tömeges internálásáról először *Fényes Tóth Olga Magyar nők szovjet börtönökben* című, 1959-ben megjelent riportregénye adott hírt. 1990-től ez a téma már nem volt tabu. *Sára Sándor* a háború következtében idegen fogságba került, elhurcolt és meggyötört nők történetét 25 lágert megjárt nő közreműködésével háromrészes dokumentumfilmben örökítette meg.¹⁶² A tartalmi leírás szerint a magyar határon gépfegyveres, kutyás ávosok fogadták a hazatérőket, s szigorú parancsként közölték velük: „*Ami veletek történt, államtitok, nem beszélhetek róla soha*”. Igazolást kaptak arról, hogy hadifoglyok voltak. A hatalom nem nagyon titkolta: ellenségnek tekinti őket. Jogi rehabilitálásuk csak a hatvanas évek közepén indult meg, de hátrányos helyzetük lényegében azóta sem változott.



A cseremsankai magyar emlékmű

A Jekatyerinburgtól 145 kilométerre fekvő Cseremsanka település 1943 decemberében létesített magyar–német temetőjét az erdőben, a lakóházaktól 300 méterre találtuk meg. A sírkert fennmaradt. A sírok száma 25/89.¹⁶³ Ide a 245. sz. tábor 2. és 5. részlegében elhunyt hadifoglyokat temették, köztük 25 magyart. A temetőt 1947 augusztusáig használták.

A rabokat gépgyárban és fakitermelésen dolgoztatták. A temető 50x50 méteres területén 1998-ban magyar kettős keresztet állítottak fel, amelyet félkörben terméskőből kirakott méteres fal övez. Tíz méterre odébb a német hadifoglyoknak emeltek négy méteres vaskeresztet. A sírhantokat elsimították. Mindkét emlékhelynél fejet hajtottunk és imát mondtunk.



Megrongált, ledöntött német emlékjelel

Tovább mentünk a Kirovgradhoz tartozó, Jekatyerinburgtól 97 kilométerre fekvő Leviha településre. Az itteni haditemető a település északi felén lévő hegyoldalon van. 1945 júniusában létesítették, 1947 májusáig használták. Az odavezető ösvényen aranyásók egykori vájatai mellett haladtunk el.



Kövezett ösvény vezet az emlékhelyhez

A sírok száma 2/58¹⁶⁴. Teljes egészében fennmaradt, szinte az összes sír látható. Itt a 377. sz. tábor 1. sz. részlegében elhunyt foglyokat hantolták el, köztük 2 magyart, illetve német nemzetiségű magyar állampolgárt. A település határában lévő rézbányában dolgoztak. A bányában munka közben elhunytakat állítólag nem hozták a felszínre, a mélyben temették el őket. A hegy lábánál mesterséges tó közelében elterülő nyírfaerdő szélén 1999-ben állítottak emlékművet. Itt is leróttuk kegyeletünket.

Következő állomásunk a Jekatyerinburgtól 99 kilométerre fekvő Kirovgrad (1661–1939 között: Kalat) megyei jogú város volt, amely a Tagil és Nyevjanszk folyók között terül el, lakossága 30 000 fő. Vezető iparága a réz- és színesfém-bányászat, fémfeldolgozás, vegyipar.¹⁶⁵ Ebben a városban ma is javító-nevelő kolóniát tartanak fenn. Az itteni hadifogoly-temetőt 1945 decemberében létesítették a 377. sz. tábor 11. részlegében elhunyt foglyok eltemetésére. A sírok száma 6/63.¹⁶⁶ Az eltemetett 63 főből 6 fő magyar. A hadifoglyokat és az internált civileket rézolvastó gyárban dolgoztatták. Ez a temető megsemmisült, területének egy részén vashulladék telep van, másik részét ledőzerolták. Egy talpalatnyi földterületen 2003-ban állítottak emlékművet.



A levihai emlékhely



A kirovgradi emlékmű

A 377. sz. munkatábor 11. részlegében raboskodott a Viskről „háromnapos munkára” elhurcolt **Szépi Bálint** (1924) és **Szabó Gyula** (1924), akik 1947. szeptember 24-én szerencsésen hazatértek.¹⁶⁷

Megérkeztünk az 1701-ben alapított, Jekatyerinburgtól 77 kilométerre fekvő Nyevjanszkba, amely ma járási központ. A vasércbányászat, ércolvasztás, fémfeldolgozás kezdettől kiemelt iparága volt. Kohóiból jó minőségű vas-, acél- és rézáru került ki.



Nyevjanszk helységnévtáblája

Ezen kívül harangöntéssel, vasedények készítésével stb. foglalkoztak. Öntvényeit már a cári Oroszország hadiiparában is hasznosították. A Gyemidov-művek közép-uráli központja volt. Nehézipari termékei mellett a kézműipari cikkek iránt is nagy a kereslet.¹⁶⁸ A város egyik nevezetessége a többszintes, 57,6 méter magas, kilenc méter átmérőjű ferde torony, amelyben zenélő óra működik. Az építmény távolról a pizai ferde torony másának tűnik.

Ebben az iparvárosban is dolgoztak magyar hadifoglyok és internált civilek, közel tíz százalékuk itt halt meg. A kárpátaljai magyarok körében is jól ismert. Túlélők szerint a Nyejve folyó menti városi temető keleti részében lévő hadifogoly-temető egyike civil magyarjaink nemzeti temetőjének. 1945 júniu-



Nyevjanszki faház

sában itt állították fel a 377. sz. tábort, amelyhez a 2. és 4. részleg tartozott. A temetőt 1947 májusáig használták, a sírok száma 178/214. Polgári rátemetések következtében csaknem teljesen megsemmisült. A megmaradt csonka-temetőben 1998-ban 3 méter magas kettős vaskeresztet állítottak. Talapzatánál felíratos márványlapot helyeztek el. Kegyelettel adóztunk mindazok emlékének, akik itt nyugszanak, köztük a kárpátaljai Bátyúból elhurcolt 16 áldozatnak. Őket társaikkal együtt százasával tehervagonokba zsúfolva szállították ide a szambori elosztótáborból. 21 napig tartott az út, 1944. december 22. körül érkeztek meg Nyevjanszkba. Köztük volt **Baksa Zoltán** (Bátyú, 1916): „*Engem az Uralban, Nyevjanszkban ért a karácsony... Egy hatalmas, hosszú barakkban zsúfolódtunk össze, amelyekben a priccsek frissen fűrészelt, nedves-jeges deszkából voltak. Aki éjszaka meghalt, reggelre odafagyott a deszkához. Fakitermelésen dolgoztattak minket... 1945 karácsonya ennél is szomorúbb volt. (...) Bátyúi sorstársaink közül már nyolcan nem éltek akkor. Kezdetben kétezen voltunk a lágerben, 1945 tavaszára csak 650-en maradtunk, pedig csak néhány beteget engedtek haza – a többiek elpusztultak.*”¹⁶⁹

A győtrelem úgy megváltoztatta őket, hogy „a falubeliek nem ismertek egymásra.” **Bagu Géza** (Bátyú) is megerősíti, hogy Nyevjanszkban kegyet-

len hidegben dolgoztatták őket. Sokan meghaltak. Mint írja: „...*Mire kitavasodott, az 1100 embertömegből már csak 650 maradt... 1945 augusztusában indították az első csoportot vonaton (úgynevezett OKAS), amelyben csak hárman jöttünk hazafelé: Demjén Vilmos, Sütő Miklós és jómagam.*”¹⁷⁰

A Bereg-vidék más településeiről, így Kígyósról, Muzsalyból, Jánosiból is hoztak ide internált civileket. Köztük volt a jánosi **K. J. S.** (Kismuzsaly, 1923. 08. 18.), aki a vele készített interjúban a következőkre emlékezett: „*Szolyvárról kimentünk mi, mondom neked, Nyevijánszkba. Nem tudom én, hogy Nyizsnyirtogir oblászt vagy pedig Szverdlovszká oblászt. Abban letöltöttünk egy szűk évet. Akkor ennek a lágernek volt egy felettese: Tagir. Oda vittek. Az volt a lágerünknek a főláger. Mert egy fiókláger, amékben addig voltunk. Onnan osztán jelentkezni kellett nem sok idő múlva a 24-es kolhozba. Ebbe volt román, magyar. Hát, oszt úgy mentünk ki a 24-es kolhozba. Hát, de ott olyan más volt már. Ott volt egy orosz félszemű, Szmolenszknak hívták, ő vezetett minket, vagyis elől mentünk, ű meg utánunk. Majd ott a 24-es lágerben kellett nekünk kaszálni stb. (...) A láger először mind egyforma láger volt. Majd, később osztán, a második évben a lágerben már meg kezdett javulni az öltözetek. Akkor már kaptunk pufályka ruhát, subát, és lábbelit, vájlenkit, és téli sapkát, hósapkát. Úgyhogy, nem lehetett megfázni. Ez már osztán a későbbiekben, a második évben volt. És amikor mentünk kifelé, ilyen 40-45 fokos hidegbe dolgozni, az orvos kinn állott a kapuban, oszt megnézte a lábbelit, meg a kesztyűt is, hogy milyen. Hát, osztán, később már jobb volt a helyzet, de eleinte nem volt becsület.(...) Kígyóson még mindig van olyan ember, aki meg tudja magyarázni, hogy velem vót, azt mondaná, hogy: „igen, együtt voltunk”. Jaj, eszembe jutott! Az előbb Visket akartam mondani, azt a nagy falut. Na, onnan voltak még velem. Jaj, vagy nyolcszáz ember oda vezett Viskről, onnan. Técső, Visk, meg Szlatina. Mind magyarok voltak.*”¹⁷¹

A felső-Tisza-vidéki Aknaszlatináról való **Stercli Sándor** (1905) túlélő így emlékezett vissza az akkori eseményekre: „*Engem és két testvéremet, Józsefet és Károlyt 1944. november 24-én vittek el háromnapos munkatáborba. Rahóra kerültünk, majd onnan gyalogoltunk Szolyvára, végül az uráli vidéken állapotunk meg. Útközben az a szomorú sors ért, hogy tanúja lehettem a két testvérem, megannyi sorstársam elhalálozásának... Nekem megadatott, hogy 1946. december 27-én végül is hazatérhettem családom körébe. Azóta is fájdalommal gondolok azokra az időkre...*”¹⁷²

K. István ((Técső): „...*Megérkeztünk Kraszouralszkba, Szverdlovszktól 125 km-re. Itt kinyitották a vagonokat, hogy szálljunk ki... Betereltek min-*

ket egy nagy táborba, tíz hatalmas barakk volt, körül volt véve szögesdrótkerítéssel meg deszkakerítéssel, a sarkokban géppuskafészekkel... Volt itt magyar katona, német katona...A hideg elérte a mínusz 40-45 fokot... Nem volt ott semmi gyógyszer. Naponta nagyon sokan haltak meg itt is, meg a többi barakkban. Reggel jött a fehér ló a ládával, egy orosz ember volt a kocsis. Kirendeltek néhány embert, azok pakolták a halottakat a nagy ládába. Meg voltak fagyva, egyiknek így, a másiknak úgy állt a karja, lába, ha már nem nagyon fértek a ládába, a kocsis vasdoronggal ráhúzott, eltörte a lábakat meg a kezeket, hogy minél több férjen a ládába. Kimentek az erdőbe, a foglyok gödröt ástak, de csak úgy félméternyit, mert kőkemény volt a föld, oda borították a halottakat. Másnap a farkasok kikaparták, felfalták, úgy megint csak abba a gödörbe temettek. Munkácsi Lajos, a szomszédom is meghalt, legalábbis így gondolták, mert őtet is a holtak közé rakták, de a nagy hidegben magához tért.”

Megjárta Nyevjanszket **Pataky Ferenc** (1912) aknaszlatinai túlélő is, aki több mint százoldalas, *Akikről megfeledkezni nem szabad* című emlékiratában¹⁷³ egyebek mellett részletesen leírja a „háromnapos munkára” elhurcolás hiteles történetét is. Az akkor 32 éves Pataky Ferenc a hívó szóra sorba állt, elindult földijeivel Rahó felé, az 50 kilométert gyalog tették meg. A regisztráció után háromheti gyaloglás következett a Rahó–Nagybocskó–Aknaszlatina–Taracköz–Técső–Huszt–Dolha–Szolyva–Verecke útvonalon. Ezen a szakaszon a teljesen kimerült Vajnági Károly aknaszlatinai bányászt szabályszerűen kivégezték. A létszámpótlás itt sem maradt el: egy ukrán/ruszin milicistát lefegyvereztek és a sorba állították. Az 1500 fős menetoszlopban a szlatinaiakon kívül voltak viski, técsői, kerekhegyi, dombói, királymezői férfiak is. A szambori elosztótáborban három napot töltöttek, 1944. december 18-án 2500 embert bevagoníroztak és útnak indítottak a Kijev–Moszkva–Kazany–Voronyezs útvonalon. Útközben a halottakat kidobálták. Háromheti vonatozás után, 1945. január 7-én érkeztek meg Nyevjanszkba. Az elindított 2500 emberből három hét alatt 1212 maradt életben. Nyevjanszk környékén, a helyi vasgyárban, erdőirtáson, téglagyárban és másutt dolgoztatták őket. Ebben a brigádban a magyarokon kívül 45 román is volt. 1945 májusára a vagonból leszállított 1212 internáltból 640 fő maradt életben. A továbbiakban Pataky Ferenc a szeredovinai lágerbe került, ahol főleg német hadifoglyok voltak. Később Altinaj, majd Alapajevszk nevű lágerben volt. Fogsága végén téglagyárban dolgozott, 1947 telén, háromévi kegyetlen koplalás, betegségek után, kalandos úton tért haza.

A Sárospatakon letelepedett **Nagy László** túlélő (sátoraljaújhelyi születésű, de 1939 szeptemberétől az emlékezetes novemberi elhurcolásig Visken tanított) részletes, 23 gépelt oldalas krónikát¹⁷⁴ írt a viski férfiak kálváriájáról. Nagy László tanár úr Szolnyváról a viskiekkel együtt a szambori lágerbe került. 1944. december 6-án 1000 fős csoportot vagoníroztak be, 100 embert zsúfoltak össze egy vagonban. Háromhetes utazás után jutottak el az uráli Nyevjanszkba. Aki nem tetvészkedett, 1-2 nap alatt elpusztult, megették a tetvek. Nyevjanszkba érkezésükkor az útnak indított 1000 emberből 300 főt holtan szedtek le a vagonokból. A nyevjanszki láger 6000 személyes volt. Május végéig a vagonba rakott 1000 ember megfeleződött. Egy különleges betegség, a dagadás 200 ember halálát okozta itt. Mintegy 10 hónapot töltöttek Nyevjanszkban, vas-, acél- és lőszergyárban, építkezéseken, vasúti ki-és berakodáson, nyár végén két hétig kolhozi betakarításban dolgoztak.

Özvegy **Kincsesi Dánielné** levélben közölte velünk, hogy férjét „1944 őszén 3 napi munkára elvitték az Uralba, Nyevjanszk városba, ahol 1945. január 29-én meghalt. Férjem Kincsesi Dániel született 1896-ban, Visk nagyközség postamestere volt.”¹⁷⁵

Lator József¹⁷⁶ viski túlélő címünkre küldött levelében többek között megerősíti, hogy ő és falubelije Viskről három hétig tartó gyalogmenetben jutottak el Sztarij Szamborig, ott marhavagonba kerültek, útközben a célállomásig sokan meghaltak, majd az uráli Nyevjanszkban 25 hónapig rabszolgamunkán dolgoztak.

A técsői **Kékesi Károly László Imre** földijével a turani lágerből került át Krasznouralszkba. Megerősíti, hogy ez volt a térség egyik legnagyobb lágere, több mint négyezren lehettek itt, valamennyien vasércbányában dolgoztak, ahol nagyon gyakran történtek balesetek. Ennek ellenére jó néhányan túléltek a veszélyes munkát, ő 1947. február 28-án ért haza.¹⁷⁷

Megjárta Nyevjanszkot **Petrécs Sándor** (Visk, 1926) is, aki 1946. február 24-én tért haza. Falubelije közül **Szépi Bálint** (Visk, 1924) 1947-ben, **Szabó Gyula** (Visk, 1924) 1947. szeptember 24-én szabadult.¹⁷⁸

Örmény Gyulát (1925)¹⁷⁹ Aknaszlatináról hurcolták ide, 1946. december 23-án tért haza.

Itt sínylődött a nagyszőlősi járási Szőlősgyuláról **Zsindely András** (1926)¹⁸⁰ is, aki 1947 novemberében szabadult.

A temetőből lesétáltunk a nyevjanszki tópartra, ahol a pisaira hasonlító ferde toronyban gyönyörködtünk.



A nyevjanszki híres ferde torony

Sajnos, a Jekatyerinburgtól 224 kilométerre fekvő Krasznouralszkot időhiány miatt nem tudtuk felkeresni. Ez a megyei jogú város a Tura és a Szalda folyók között terül el, lakossága 35 000 fő. Első lakói a XVIII. század közepén faszén-égetők voltak. Később aranyat és rezet bányásztak itt. A rézlelőhely környékén hatalmas rézfeldolgó gyárkomplexum és lakótelepülés épült, amely 1932-ben nevet és városi rangot kapott.¹⁸¹

A város nehézipara a háború alatt és végén is sok munkaerőt igényelt, a hiányt hadifoglyokkal, internáltakkal és politikai elítéltekkel pótolták.

Krasznouralszkban több száz kárpátaljai internált civil raboskodott, közülük sokan örökre ott maradtak. A város melletti mezőn létesített, mára részben megsemmisült hadifogoly-temetőben a sírok száma 195/270.¹⁸²

Erdő Károly (Técső, 1989): *„Két hétig mentünk, már kevés volt egy vagon, raktuk a halottakat a másik vagonba. Volt olyan, aki a saját pisijét itta, aztán megőrült. Mire megérkeztünk, már a fele se volt azoknak, akiket ismer-tem. Krasznouralszkban szögesdróttal körülderítve barakkokba tereltek be, ahol olyan háromemeletes priccsek voltak, egyre jutottunk ketten-hárman is. Reggelre mindig meghaltak vagy öten-hatan, azokat kirakták a barakkok mellé, majd elvitték és elvájítják. Az alsó priccsen nem aludt senki, mert olyan hideg volt, hogy a dézsában befagyott a víz... Itt már adtak enni egy-egy tál zable-*

vest, 50 deka fekete kenyeret... Volt olyan, aki elcserélte a kenyerét dohányra. Két csipet dohányért 10 deka volt az ár. Azok mind elpusztultak. Engem kineveztek tolmácsnak, mert tudtam egy keveset oroszul. Hónapokig benn dolgoztunk a városban... 27 hónapig voltam ott...” Egyik földije, **K. I.** a közeli Tobolszkba került: „Szappangyárban dolgozott, ahol a gyár udvarán nagy medencék voltak teli vízzel. Teherkocsikkal hordták oda a halottakat, bedobálták a vízbe. Ők horgas kampókkal szedték ki a holtakat és vitték be a gyárba, ahol szappant főztek belőlük. Kik voltak azok a szerencsétlenek. Nem tudni, némelyik csuklóján volt egy táblácska, amin számok voltak”.¹⁸³

Az ugyancsak técsői **László Imre** 19 évesen került az Urál-vidékre, több lágerben megfordult, a legnehezebb élete mégis a krasznouralszki táborban volt, ahol a felső-Tisza-vidéki magyarokkal a helyi ércbányában dolgozott ebéd nélkül, brigádvezetője **Kékesi Károly** volt. Egy orvosi vizsgálatnak köszönhetően mentesült a bányamélyi munkától, a felszínen dolgoztatták tovább. Társaival együtt 1947 februárjában szabadult.¹⁸⁴ **László Béla** 1945. január 9-én, betegen érkezett meg a krasznouralszki 376. sz. munkatáborba. Kórházba került, ahol egy szobában volt a técsői **Kaszó Istvánnal**, **Kiss Jánossal** és **Zajdó** tanítóval. Másik földije, **Tóth Imre** a tífuszjárvány áldozata lett. Felépülése után **László Bélát** sírásóként dolgoztatták a közeli erdőben: „A halottak meg voltak fagyva és csak egyiküket ismertem fel, Román Zsigmondot. Egy gödörhöz mentünk. Amikor odaért a szán, le kellett szedni róla a halottakat. Majd sorban, a gödörbe raktuk őket, betakartuk egy sor fenyőággal, majd befedtük egy kis földdel. De nem lehetett sok földet tenni rájuk, mert helyet kellett hagyni még a többi halott számára is. Lajos Sándor ott volt velem, és amikor elkezdtünk temetni, mondta, hogy énekeljünk. Temetési éneket énekeltünk, hogy legalább ily módon fejezzük ki tiszteletünket az elhunytak iránt. Az őr és a másik férfi is, aki a szánt hajtotta, mindketten nevettek rajtunk. Amikor befejeztük a temetést, visszaindultunk.”¹⁸⁵ Fogolyélete idején volt szakács, favágó és bányász is, 1947-ben szerencsésen hazatért. 1998-ban emlékezetből lerajzolta a krasznouralszki lágert.

A técsőiek között volt **Bökényi Imre** is: „Mire az Urálba értünk, a mi vagonunkból 12-en meghaltak. Az ötven emberből tizenkettő! Tizenegy szlatinai és egy kőrösmezei halottunk volt. Krasznouralszk volt a végállomás... Kiütött a flekktífusz közöttünk, így három hétre karanténba kerültünk. De nemcsak a tífusztól, a hasmenésről is sorra haltak az emberek... Besoroltak egy brigádba. Első feladatunk a halottak eltemetése volt... A rettenetes hidegben a földet csákánnyal sem lehetett megmozdítani. De mivel a járvány miatt rengeteg

volt a halott, muszáj volt temetni. Hosszú időbe telt, míg egy nem túl nagy gödröt tudtunk vájni. Ott sorban egymás mellé kerültek a halottak, több rétegben is. Majd egy kevés földdel befedtük őket és ezzel kész is volt...”¹⁸⁶

A beregszászi járásból¹⁸⁷ Krasznouralszkba hurcolt **Kósa József** (Vári, 1922) 1947. december 9-én, **Berecz István** (Hetyen, 1925) 1946. december 25-én, **Orosz Mihály** (Mezőkaszony, 1925) 1947. december 15-én tért haza, a nagyszőlősi járási¹⁸⁸ **Béres Ferenc** (Nevetlenfalu, 1926) 1945 novemberében, megrokknva szabadult.



A pusztítás nyomai a tajgában

Sötétedett már, amikor megérkeztünk az Európa és Ázsia határán fekvő megyeszékhelyre, az 1 350 000 lakosú Jekatyerinburgba (1924–1991 között: Szverdlovszk), amely 1667 kilométerre van Moszkvától. 1723-ban alapították, II. Katalin orosz cárnőről nevezték el.¹⁸⁹ A transzszibériai vasútvonal 1816-os kilométerénél, az Ob völgyében, a Tobol folyó mellékfolyója, az Iszety partján terül el. Moszkva, Szentpétervár és Novoszibirszk után Oroszország 4. legnagyobb városa, az Uráli Föderatív Körzet adminisztratív központja.

A szovjethatalom idején a várost részben hadiipari központtá fejlesztették, ezért a rendszerváltásig zárt város volt. Most tárt karokkal várja a befektetőket és a turistákat egyaránt. Oroszországnak ez a régiója robbanásszerűen fejlődik. A

város folyamatosan épül, a felhőkarcolókhöz mérhető, üvegfalú toronyházak meghaladják a 20-25 emeletet is. Egyedi művészeti alkotás a Fehér Torony, a modern filmpalota, a cirkusz épülete stb. Mint megtudjuk, 24 külképviseletnek van itt rezidenciája. Szállásunk két éjszakára a Bolsoj Urál szállodában volt.

A városnézés során Motrevice professzor az idegenvezetőnk. Operaház, cirkusz, múzeumok, színházak, könyvtárak, mozik, továbbá éttermek, kávézók, pubok és nightclubok széles választéka tárul az ide érkező látogató elé. A legtöbb díszes faház a belvárosban maradt fenn, ezek alapján képet kaphatunk a XIX. századi Jekatyerinburgról. A mesterséges tó partján kiépített sétányról jól látható a városalapítók, Tyatyiscsev és de Gennin 1998-ban felavatott szobra. Megcsodáltuk a *Rastorgjev* család egykori palotakomplexumát is, ahol a XVIII-XIX. században a környékbeli gyárak tulajdonosai és vezetői báloltak.

A Borisz Jelcin pártitkársága idején, 1976-ban lebontott Ipatyev-ház helyét emléktábla jelzi. Az 1917-es októberi forradalmat követően II. Miklós cárt és családját (Alekszandra Fjodorovna cárnét, négy lányát: Olga, Tatjana, Mária, Anasztázia nagyhercegnőket és a 14 éves Alekszej trónörökösöt) a bolsevikok Jekatyerinburgban leletartóztatták és 1918. június 18. éjjelén kivégezték. Emlékükre a város központjában hatalmas templomot emeltek, az ortodox egyház pedig szentjei közé emelte őket.



A cári család emléktemploma

Egy legenda szerint a kivégzőosztag tagja volt Nagy Imre, a szovjet titkosszolgálat ismert ügynöke is, de ezt a magyar történészek cáfolják. Motrevics professzor szerint a cári család legylkolásának megszervezésében Kun Béla is részt vett. Megmutatta a városalapítók szobrával szemben lévő, a mesterséges tó partján álló „zöld” palotát, ahol (a kormányzói palota tőszomszédságában) az internacionalista vezérek, köztük Kun Béla, Nagy Imre és mások laktak. A polgárháború alatt a vörösök és a fehérek véres harcokat vívtak egymással, amelyekben részt vettek magyar hadifoglyok is.



A zöld palota

Másnap a kutatómunka megkezdése előtt Havasi János bemutatkozó találkozót szervezett Magyarország Jekatyerinburgi Főkonzulátusán. A kávézással egybekötött eszmecsere dr. Bajtai Csaba főkonzul és munkatársai magyarosan főzött kávéval fogadtak minket. Mindkét fél részéről kölcsönös tájékoztató hangzott el. A főkonzul beszámolt ténykedésük 4 évéről. 2005 végén magyar kereskedelmi képviselő kezdte el itt működését, mivel a térségben fellendültek az orosz–magyar gazdasági kapcsolatok. Erre való tekintettel 2008 januárjától

főkonzulátus is működik, amely a moszkvai és szentpétervári után a harmadik ilyen jellegű magyar diplomáciai képviselő Oroszországban, ám az egyetlen, amely kvázi schengeni vízumközpontként működik Oroszország területén, a magyar mellett jelenleg Ausztria, Finnország, Lettország és Szlovénia képviselőjében ad ki vízumot. A magyar külügyi misszió 6 fős csapata csak a múlt évben több mint 20 000 schengeni vízumot adott ki, emellett eredményesen koordinálja a sok szálon futó gazdasági, politikai és kulturális kapcsolatokat.



A jekatyerinburgi főkonzulátus névtáblája

Motrevics professzor és dr. Bajtai Csaba főkonzul között jó az együttműködés, már több ízben végiglátogatták a magyar hadifogoly-temetőket, sőt, elhagyatott sírkertek közös gondozását is vállalták. Elfogadtuk a főkonzul úr meghívását, miszerint a kutatóprogram befejeztével részt veszünk egy munkavacsorán, ahol megismerkedhetünk azokkal jekatyerinburgi közéleti személyiségekkel, akik a térségben kialakított orosz–magyar kapcsolatokat generálják.

Jekatyerinburg a II. világháború idején a szovjet hadiipar zászlóshajója volt, több mint 200 vállalat csak a frontra dolgozott. A háború után is több százezer munkást foglalkoztatott, ennek jelentős hányada hadifogoly, internált civil és politikai elítélt volt. A város polgári temetői, valamint katonai és lágertemetői szinte zsúfolásig megteltek végelgyengülésben elpusztult rabokkal. Helybeli történészek szerint a gyárakban agyondolgoztatott, holtan összerogyott emberek tetemét naponta hordták ki a közeli temetőkbe.

A főkonzulátuson megejtett találkozó után Motrevics professzor vezetésével a Jekatyerinburg egyik kerületében lévő Sirokorecszenszkoje Megbékélés temetőjébe mentünk. Ekkor új kísérőnk lett Mihail Igorevics Golubev, a Külkapcsolatok Minisztériumának Szverdlovszk megyei képviselője.

Kísérőink közölték, hogy a Megbékélés emlékoszlopa a Szverdlovszk megyei második világháborús veteránok által összegyűjtött pénzadományból épült fel. A mellette álló emlékoszlopot német, magyar és más nemzetiségű hadifoglyok tiszteletére emelték, akik a 314. sz. (Sabri település) és az 531. sz. táborokban hunytak el. Az előbbinek 19 német, az utóbbinak 52 áldozata ismert, közülük egy magyar. A sírkert helyreállítását, a 3 méteres kereszt felállítását Németország finanszírozta.



A jekatyerinburgi Megbékélés temetőben

Motrevics professzor arra is rámutatott, hogy ebben az emlékparkban nem temettek el senkit, szimbolikus értelemben lett Szverdlovszk megye központi emlékhelye, ahol a német, magyar, olasz és más külképviseletek tartanak kegyeleti megemlékezéseket.

Az elmondottakat megerősítik a gránittömb orosz és német nyelvű feliratai, adatai is. Három megye települései (a 95 településen jegyzett temetőben 14 366 fő hadifogoly és internált civil nyugszik) vannak felsorolva, mármint a feltárt és gondozott hadifogoly-temetők, amelyekben 8641 német, 1723 magyar, 1539 román, 1304 olasz, 63 finn, 23 japán hadifoglyot és internált civilt hantoltak el. A gránittömbön feltüntetett települések:

Szverdlovszk megye

Azanka, Alapajevszk, Alekszejevka, Altinaj, Aramil, Artemovszkij, Aszbeszt, Babuskino, Baszjanovszkij, Berezovszkij-Lenyinszkij, Berezovszkij-Pervomajszkij, Bolsoj Isztok, Bulanas, Bisztrinszkij, Verhnyaja Szalda, Vernyaja Szinyacsiha, Vernyaja Tura, Verhoturje, Veszlovka, Volcsanszk, Vosztocsnij, Gluharnij, Gyegtyarszk, Jekatyerinburg, Jelizavet, Zadanyije Bor, Zjuzelszkij, Ivdely, Izmodenovo, Izoplit, Izumrud, Ibrit, Isz, Kamenszk-Uralszkij, Kamisevo, Karputyino, Kirovgrad, Kosztouszovo, Koszulino, Kosaj, Krasznouralszk, Krasznouralszk, Krutuha, Kunara, Kutirszkij, Kusva, Leviha, Loszinij, Malije Tauskani, Malij Isztok, Melzavod, Molva, Monetnyij, Mosztovszkoje, Nyevjanszk, Nyekraszovo, Nyizsnyij Tagil, Nyizsnyaja Tura, Novaja Zarja, Novaja Ljalja, Oktyabrszkij, Palkino, Pervouralszk, Persino, Polevszkij, Porecsje, Raszkatiha, Revda, Rezs, Retnyevo, Rudnyik, Ricskovo, Szosznovka, Szoszva, Szrednyeuralszk, Sztaraja Perezovka, Sztupino, Szuhij Log, Talica, Turinka, Turinszk, UZHM, URALVAGONZAVOD, Habarcsiha, Cseremsanka, Sabri, Sajtan.

Kurgan megye

Ikovka, Sadrinszk, Sumiha.

Tyumeny megye

Borovszkij, Tyumeny.

A túlélők közül sokan raboskodtak a felsorolt települések lágereiben. 1945–1947 közötti itt-tartózkodásuk egy-egy emlékezetes epizódját hiteles szemtanúként idézik fel. Többek között a budapesti *Hidi Gyula*¹⁹⁰ hadifogoly, aki társaival 1945 nyarán került a Középső-Urál vidékére: *„Két hónapon át mint egy négyszázan sáttortáborba kerültünk erdőirtásra, vasúti töltés építésére. A koszt megfelelt, csak a vízzel volt baj. Plakáton kiírták, hogy „nyers” vizet inni nem szabad, mert hasmenést okoz. Csak teának főzve iható. Sokan nem*

vették komolyan a figyelmeztetést, emiatt közülük két hónap alatt 60-an meghaltak. A sírásás is mindennapi munkánkká vált. A nyár elmúltával gyorsan jött a hideg. A bádorgályhakkal fűtött sátrakban fáztunk. Ősz vége felé beköltöztettek minket a Szverdlovszk város melletti középső-uráli Elektromos Centrálé barakkjaiba. Ez volt a szállásunk két éven át. A tábor létszáma 360 fő volt. 200 magyar tiszt, 80 magyar és 80 német légénységi állományú. Az üzemben többféle munkát végeztünk: többek között kőbányászat, útkarbantartás, hólapátolás, takarítás, salakrakodás, téglagyárban vagonrakodás stb. Mínusz 40 foknál az állomási rakodómunka és a hólapátolás szünetelt...”

Kísérőink elmondták, hogy Jekatyerinburgban és környékén a hadifogoly és internált civilek lágerein kívül GULAG-táborok is voltak, ahol bizonyítottan sok magyar politikai fogoly sínylődött, akiket a szovjet katonai elhárítás magyar földről hurcolt a Szovjetunió területére. Őket mondvacsinált vádak alapján még a lágerekben letartóztatták. Az összefogdosott áldozatokat koncepciók perек folytán a Szovjet Hadsereg Katonai Törvényszéke a legtöbb esetben 10-25 év közötti, javító-nevelő munkatáborban letöltendő szabadságvesztésre ítélte.¹⁹¹ Közéjük tartozott:

Adamecz Aladár (Budapest, 1919) közkatoná, akit 25 évre ítélték;

Boa Pál (1924, Kislakos) mozgósított levente (10 év);

Borbás József (Felsőgalla, 1923) mozgósított levente (8 év);

Csikós Jenő (Szeged, 1915) csendőr százados (25 év);

Csonti Szabó László (Dálja, 1907) csendőr főhadnagy (25 év);

Dr. Dancsfalvy Lajos (Máramasrossziget, 1895) banktisztviselő (10 év);

Derzsi József (Győriújfalu, 1926) volt levente (15 év);

Eider Adolf Gusztáv (Nyomja, 1914) fűszerkereskedő, német őrmester (25 év);

Farkas Ferenc (Mikekarácsonyfa, 1922) földműves, közkatoná (25 év);

Fejes Géza (Debrecen, 1923) építésztechnikus, hadnagy (25 év);

Friedrich György (Csávoly, 1912) magángazdálkodó, német őrzető (25 év);

Gerendai József (Pápa, 1913), községi jegyző, közkatoná (25 év);

Golyhovics István (Pécs, 1926) magángazdálkodó (10 év);

Grósz István (Pári, 1923) közkatoná (25 év);

Harasta József (Bánhida, 1925) mozgósított levente (15 év);

Horváth Miklós (Szombathely, 1925) polgár (8 év);

Imre János (Városfenes, 1912) közkatoná (25 év);

Jándi Imre László (Tószeg, 1924) honvéd szakaszvezető (25 év);

Jászai Árpád (Kisvarsány, 1914) csendőr (25 év);

Jávor József (Dávod, 1918) tartalékos zászlós (25 év);

Jelentős Miklós (Nagykálló, 1921) közkatona (25 év);
Kaczián Imrét (Túrje, 1912) katonatiszt (25 év);
Dr. Kállay Miklós (Nyíregyháza, 1918) katonatiszt,
Kállay Miklós volt magyar miniszterelnök fia (25 év);
Korsós András Antal (Pápa, 1922) testnevelő tanár (10 év);
Kovács Andor (Csánytelek, 1902) csendőr századparancsnok (25 év);
Krebsz Ferenc (Palotabozsok, 1925) közkatona (25 év);
Kulcsár Károly (Külsővat, 1915) csendőr (25 év);
Lenner István (Nagyrada, 1925) mozgósított levente (15 év);
Matyinkó József (Sajószentpéter, 1912) vezérkari sofőr (25 év);
Mester László (Vértesboglár, 1925) egyetemi hallgató (10 év);
Mosolygó József (Újfehértó, 1929) tanítóképzős diák (6 év);
Mulvai Jánost (Pestszenterzsébet, 1921) közkatona (25 év);
Muszka József (Sárospatak, 1917) csendőr (25 év);
Müller Alfonz (Budapest, 1929) gimnazista (10 év);
Napkory József (Budapest, 1925) egyetemi hallgató (25 év);
Pálffy Kálmán (Pecöl, 1911) honvéd szakaszvezető (25 év);
Rajli Jánost (Nagyecsed, 1918) közkatona (25 év);
Dr. Révész József (Beszterce, 1918) honvéd (25 év);
Sóti László Bertalan (Budapest, 1909) tartalékos főhadnagy (25 év);
Steigerwald János (Vértesacska, 1914) kovácsmester, közkatona (25 év);
Sterr Rudolf (Pécs, 1915) közkatona (25 év);
Szabó Kálmán (Bogyoszló, 1921) közkatona (25 év);
Szántai András (Nyíradony, 1921) közkatona (25 év);
Szegő Ferenc (Nyíribrony, 1918) csendőr (25 év);
Szittyá (Sutyinszki) György (Kondoros, 1912) csendőr (15 év);

A közreadott névsorban feltűnően sok a hadifogolytáborokból kiemelt honvédek száma, akik fölött katonai törvényszék ítélezett. Különböző val-
 latási módszerrel sokakat háborús bűnösnek bélyegeztek meg, így akadá-
 lyozták meg a perbe fogott hadifoglyok hazatérését; a hatalomnak égetően
 szüksége volt az ingyen munkaerőre. Példa erre **Jándi Imre László** hadifo-
 goly esete, aki visszaemlékezésében leírja: „A kromotovszki hadifogolytá-
 borban már elkezdődött a foglyok között a szigorú nyomozás, a kihallgatá-
 sok. Volt egy fogda, ebben a víz körülbelül 20-30 centiméternyi magasan állt
 állandóan. Aki nem vallott, vagy sokáig kellett vallatni, azt ide zárták. Saj-
 nos, én körülbelül harminc napon át részesültem ebben a bánásmódban. In-
 nen vezettek fel kihallgatásra, ujjlenyomatot vettek stb...”¹⁹²

A *GULAG-lexikon* adatokat tartalmaz a magyar területen elfogott civil elítéltekről is, akik Jekatyerinburg lágereiben dolgoztak¹⁹³. **Somogyi Zoltánt** (Dombrád, 1914) internált civilként ítélték el, a Szverdlovszk melletti Chropnik lágerében volt, 1955. novemberében engedték haza. A 17 éves **Tompa Gyula** (Zalaegerszeg, 1931) kereskedő-tanulót Szombathelyen szabotázsért, gazdasági ellenforradalomért 8 évre ítélték. **Sólyom (Schubert) József** (Bácsalmás, 1919) mint a Volksbund tagját 1945. március 25-én Csikéria községből hurcolták el szovjetunióbeli jóvátételi kényszermunkára. Groznij városban dolgoztatták, majd Krasznodarba került, ahol az állambiztonsági szervek 1949 januárjában koholt vádak alapján letartóztatták. A Szovjet Hadsereg Katonai Törvényszéke 1949. március 24-én 25 évre ítélte. Sztálingrád és Szverdlovszk lágereiben sínylődött, 1955. november 25-én térhetett haza Magyarországra. **Wagner Lipót** (Pomáz, 1925) sváb nemzetiségű magyar állampolgárt 1945. január 3-án a szülőfalujában fogták el. Saját szavaival: „A házunk előtt megállt egy teherautó, és egy kis munkára elvitt...” Jóvátételi kényszermunkásként vitték el a többi falubeli fiatallal együtt a Donyec-medence szénbányáiba. Tisztázatlan okból az állambiztonsági szervek 1946-ban letartóztatták és beszállították a kujbisevi börtönbe, ahol a katonai törvényszék 1946. szeptember 15-én az 58-as paragrafus 9. pontja alapján, diverzióért 25 évre ítélte. Hat lágerben dolgozott, 1953. november 26-án tért haza Magyarországra.

Az immár hagyományos megemlékezés, koszorúzás és imádkozás után a várostól 12 kilométerre eső Központi Memorial Parkba mentünk, ahol a sztálini terror szovjet áldozatainak emlékműve áll.



A Központi Memorial Park bejáratánál

A több hektáros emlékpark-komplexum a Pervouralszkba vezető út mentén fekszik. A 19 000 áldozat több száz méter hosszú, szakaszolt siratófalon feltüntetett névsora hátborzongató látvány volt. Őket 1937–1939 között, az úgynevezett pártisztogatások idején végezték ki. Mitrovics professzor szerint a jekatyerinburgi NKVD-központban ennél többet, közel 30 000 szovjet állampolgár végeztek ki, közülük 19 000 főt már rehabilitáltak – az ő nevük került fel a „halottak-könyvének” nyitott oldalaira.

A névsorokat böngészve több magyar nevű áldozatra is bukkantam. Ők első világháborús hadifoglyok lehettek, akik a bolsevik toborzás idején beálltak vöröskatonának, részt vettek a polgárháborúban, majd sokukat kémnek, szovjetellenes elemnek nyilvánították és kivégezték. Köztük volt

Bán B. I. (1908–1938),
Barabás V. G. (1890–1938),
Barak Cs. G. (1910–1937),
Barta Sz. SZ. (1898–1938),
Müller G. I. (1920–1942),
Martin T. L. (1906–1938),
Meskó A. B. (1910–1938),
Moór J. V. (1913–1942),
Major G. G. (1903–1942),
Müller E. P. (1896–1938),
Müller O. J. (1877–1938),
Molnár A. Sz. (1891–1938),
Sin M. P. (1900–1938),
Sin A. J. (1905–1937),
Schmidt T. A. (1902–1942),
Schmidt A. I. (1888–1942).

A kivégzett polgárok az Urál-környéki megyék lakosai voltak. A házmagasságú emléktáblán a következőket olvashatjuk: *„Memorial komplexum, a 30-as és az 50-es évek politikai repressziójának áldozatai. Itt több ezren nyugszanak, akiket ártatlanul végeztek ki a mi honfitársaink. Az itteni tömegsírok helyéről, haláluk okáról az igazat éveken keresztül elhallgatták. Ma már ismertté vált az áldozatok neve. Vándor, állj meg egy pillanatra, hajtsd fejet a tömegsírok előtt.”*



Márványtáblák hosszú sora az áldozatok névsoraival

Az itteni tömegsírokat akkor fedezték fel, amikor a Jekatyerinburg–Kirovgrad közti útszakaszt szélesítették. A földmunkák során emberi maradványok ezrei kerültek elő. Ezt követően hatalmas kutató- és szervezőmunka kezdődött, amelynek végeredménye ez az emlékpark lett. A monumentális emlékhelyet, amely 17 objektumból áll, A. L. Buligin tervezte. 5 oszlopban, 45 siratófalon 71 sorban elhelyezett 5575 márványtáblán sorakoznak a nevek (családi, kereszt- és apai utónév), feltüntették a születési és a kivégzési évszámot is.

Az emlékpark központjában hatalmas, feketemárvány-borítású keresztet állítottak fel, a melléte lévő emlékművön ortodox (kettős kereszt, alsó szára ferde), izraelita (Dávid-csillag), iszlám (félhold) és katolikus (kereszt) szimbolikát helyeztek el. A szabadtéri múzeum területén rekonstruálták az itteni NKVD-büntetőláger vesztőhelyét, a kivégzésre ítéltk siralomházát. A múzeumban kiállították azokat a tárgyakat, amelyeket a feltárt tömegsírokban exhumálás közben találtak. Az emlékkomplexum az 1P-242. sz. útvonalon, Jekatyerinburg központjától 12 kilométerre található.

Az 1937–1939 közti párttisztogatásokat értékelve Motrevics hangsúlyozta, ekkor tetőzött a sztálini megtorlás. Koncepciói perek alapján a szovjet

állampolgárok ezrein kívül az SZSZKSZ területén emigrációban élő külföldi állampolgárok százait is kivégezték, illetve GULAG-lágerekbe vagy kényszertelepesként az uráli és szibériai területekre vitték.

Lengyel József (Marcali, 1896–Budapest, 1975) magyar író 1930–1955 közt emigránsként Moszkvában élt. Kémtevékenység vádjával, az 58. paragrafus 8. és 10. pontja alapján kétszer is letartóztatták, majd elítélték. 17 esztendő telt a börtönben, a sztálini büntetőlágerekben és szibériai száműzetésben (Norilszk, Krasznójarszki terület, Makarovó). Lágérévei alatt születtek „a kockás füzetek szibériai feljegyzései”, a *Kicsi, mérges öregúr* Makarovóban (Szibériában) készült első fogalmazványa.¹⁹⁴ Az 1963-ban Kossuth-díjjal kitüntetett író 1971-ben írt *Szembesítés* című kisregénye, amely a sztálini korszakot leplezi le, csak 1988-ban került forgalomba.

Magyarország területéről a kommunista propaganda hatására és a jobb élet reményében a II. világháború előtt igen sokan menekültek a „boldogság hazájába”, illúzióikat az NKVD éber őrei rombolták le, a Szovjet Hadsereg Katonai Törvényszéke pedig kémtevékenység vádjával 3-tól 10 évig terjedő szabadságvesztésre, illetve halálra ítélte.

A „megvezetett” emigránsok közé tartozott **Aradi Viktor** (1883) geológus, **Bauer László** (Jászberény), **Geller Lajos** (1918, kivégezték 1941-ben), **Hammer Imre** (1912, kivégezték 1938-ban), **Klein Béla** (sorsa ismeretlen), **Klein Herman István** (Székely, 1916), *id. Meschan Ferenc* (kivégezték), *ifj. Meschan Ferenc*, **Nikli Gyula** (meghalt a lágerben), **Reifner Róbert**, az egyik permi gyár laboratóriumának vezetője (1879, ismeretlen körülmények között halt meg a lágerben); moszkvai feleségét, **Reifner Róbertné Nagyeczda Nyikolajevna** takarítónőt (1889) szintén kényszermunkára ítélték, a lágerfogságot túlélte. **Schreiber Józsefet** (Munkács, 1908) szintén kémkedés miatt 1941-ben ítélték el, 1951-ben „szabadult” – a Távol-Keletre száműzték.¹⁹⁵

A Csuszovoj folyó mentén eljutottunk az 1732-ben alapított, Jekatyerinburgtól 46 kilométerre fekvő Pervouralszkba, amelynek lakossága több mint 143 000 fő. Európa és Ázsia földrajzi határának közelében fekszik. A Gyemidov-családnak köszönhetően 1760 körül itt már vasércolvasztó, vasöntöde, vasgyár működött. 1933-ban városi rangot kapott. Ukrajna keleti városaiból a háború előtt ide evakuálták a hasonló profilú gyáregységeket, ezáltal termelés potenciálja a többszörösére nőtt.¹⁹⁶ Az olcsó – ingyenes – munkaerő biztosítása céljával itt is hadifogolylágereket létesítettek. Ezeket a lágereket és a lágertemetőket később megsemmisítették,

Motrevics professzornak köszönhetően a város külterületén mégis találunk egy épségben fennmaradt lágertemetőt. Hivatalos neve: Pervouralszk Posz. Talica. Ez a városrész az itteni folyóról kapta a nevét (nem azonos a Jekatyerinburgtól 219 kilométerre, a Pesma folyó mentén fekvő Tallica várossal és járási központtal). Pervouralszk Talica elődje a Perm–Moszkva útvonal mentén felállított 14. sz. postakocsi állomás volt, amely később községgé formálódott, majd Pervouralszk városrésze lett. A 40-es években itt létesítették a 476/313. sz. lágert. A fabarakkokat, őrtornyokat, a szögesdrót-kerítést már eltüntették, de a hadifogoly tisztek téglából épített háza ma is áll, ablakain a 67 évvel ezelőtt felrakott rácsozattal. A falakról szinte teljes egészében lepergett a vakolat. A belső udvaron asztalosüzemet működtetnek. A terület rendezetlen, benőtte a gaz.



A fogolytiszték téglából épített háza

A helyi polgári temető északi részétől 500 méternyire lévő hadifogolytemető fennmaradt, fenyőerdőben található. A sírok száma 1/203.¹⁹⁷ Itt a 313. és 476 sz. táborban elhunyt katonatiszt rabokat, internált civileket temették el. Levéltári adatok alapján Motrevics professzor 177 sírt tárt fel, állítása szerint köztük 4 magyar és 3 román katona, valamint 3 osztrák tábormok volt.



A talicai magyar emlékmű

A professzor megmutatta a moszkvai levéltárból származó listát, amely a pervouralszki kerületi Talicán lévő 313. és 476 sz. táborban 1945–1955 között elhunyt német, magyar és román hadifoglyok legfontosabb adatait, a sírok számát tartalmazza. Ezen a listán a 313. és 476. sz. láger 3., 7. lágerrészlégének 170 halottja közt 3 magyar adatait találtuk meg, A többi német, osztrák és román nemzetiségű volt. A dokumentum első és utolsó oldalának egy részét betűhíven átmásoltam a 4. táblázatba.

Havasi János adatai szerint 420 elhunyt van itt, ebből 204 magyar. Motrevics professzor a temető rekonstrukcióját 1996 augusztusában indította el, a munkába bevonta a közeli orosz helyőrség 22 katonáját és egy tisztjét, amit archív felvétellel igazolt. Az egyik sírhand mellett hatalmas szibériai fenyő áll, amelynek törzsébe egy méter magasságban katolikus keresztet véstek az egykori rabok. A fakéreg a kereszt kontúrjait jól megőrizte. Körülötte besüppedt sírhelyek.

4. táblázat

*A pervouralszk talicai 313. és 476 sz. láger 3., 7. sz. lágerrészlegében
elhunyt és hadisírkertben 1945–1955 között eltemetett hadifoglyok
listáján lévő magyarok névsora*¹⁹⁸

Sz./sz. a listán	Név	Születési év	Katonai rang	Elhalálozott	Eltemetve	Sírhely száma	Parcella sz.
6.	Zsoldos József Vas megye, Inervár (Ikervár?). Elhunyt: 476. sz. láger, 3. sz. részleg	1908	közlegény	1954. XI. 26.	1954. XI. 26.	4/10	6.
8.	Gilej János, Borsod megye, Megráj. Elhunyt: 476. sz. láger, 3. sz. részleg.	1921	közlegény	1954. X. 7.	1954. X. 7.	4/8	8.
170.	Gordej Ottó, Budapest, internált polgár. Elhunyt: 476. sz. láger, 7. sz. részleg.	1930	közlegény	1955. X. 4.	1955. X. 4.	1/11	156



A hajdanában fatörzsbe vésett kereszt

A sírkert középpontjában betonba ágyazott, téglalap alakú gránittömbön a szokásos kétnyelvű felirat: *Itt a II. világháborúban elhunyt magyar hadifoglyok nyugszanak.* A talapzata körül zúzottkővel beszórt térséget betonszegély övezi.

Az itteni büntetőtáborban háborús bűnösöket, különböző nemzetiségű altiszteket, tiszteket és főtiszteket tartottak fogva. Ebben a lágerben raboskodott a gödöllői **Rudnay Károly**¹⁹⁹ hadifogoly zászlós is, aki visszaemlékezésében többek közt az alábbiakat írja: „...Taliciban kötöttünk ki. A lágerben már sok száz magyar hadifogoly tartózkodott. Nem sokkal megérkezésünk után munkára is fogtak bennünket: tőzeget kellett kitermelnünk. Századosig bezárólag a tiszteknek is dolgozniuk kellett. Belőlük állítottak össze egy 100 fős munkacsoportot, amelynek – szlovákul beszélvén – mint zászlós én lettem a tolmácsa. Ez a csoport már komplikált munkát is kapott: szakma nélkül házakat épített, kályhákat rakott össze stb. Vezetőnk – Rubcovnak hívták – emberségesen bánt velünk. Volt köztünk egy református lelkész is, aki a testileg és lelkileg elfáradtakat biztatgatta, vigasztalta. Nemsokára ismét dolgunk akadt a tőzeggel. Egy 60 tonnás vagonból kellett a megfagyott tőzeget kirakni. A meghatározott normát teljesíteni lehetetlen volt. Szót emeltem ellene, amit valaki besúgott a parancsnokságon. A láger politikai tisztje magához hívatott, felelősségre vont és megfenyegetett: ha a lázítást nem hagyom abba – agyonlő. 1946 őszén kihirdették, hogy Sztálin parancsa szerint a hadifogoly tisztek nem kötelesek dolgozni, de önként vállalhatnak munkát: 10-12 bajtársammal együtt jelentkeztem kolhozmun-kára... 1947 szeptemberében tértem haza.”

Cseljabinszkból hozták ide **Hamerszki József**²⁰⁰ (Bajna, 1918) hadifogoly közkatonát, akit a brajnszki katonai törvényszék koholt vádak alapján 25 évre ítél el. 1955 novemberében tért haza.

Talicán kívül legalább „huszonnégy táborban hordozták meg” a szepsiszentgyörgyi **Becze Istvánt**, mert német csapattestben szolgált és német vaskereszttel tüntették ki. Visszaemlékezésében keserűen idézi fel meghurcoltatását: „Mindenütt rengeteg haláleset volt a sok éhezés és hideg miatt. Fagytak meg az emberek. Előfordult, hogy a még lélegző, de haldokló embereket is feldobták a halottas szekérre.”²⁰¹

A Moszkvába vezető autópályáról letérve a megyeközponttól 48 kilométerre fekvő, 65 000 lakosú Revda megyei jogú városba érkeztünk. A Gyemidov család tulajdonában lévő vasöntöde, fémfeldolgozó üzem, vasérc- és rézbányászat itt már 1732-ben működött. A települést 1935-ben

emelték városi rangra. Vezető iparága a 40-es években a színesfémkohászat lett, ekkor létesült a közép-uráli réz-, illetve színesfém-feldolgozó gyáróriás, amely a munkaerő 70 százalékát lekötötte.²⁰²

A revdai lágerek lakói többnyire gyár körüli kisegítő munkát végeztek, és a bányászatban dolgoztak. A gyakori elhalálozást itt is az agyonhajszoltság, a hiányos táplálkozás és a gyógyszerhiány okozta.

Egy patakon áthaladva a Degtyarszk település felé vezető úton a város déli részében található hadifogoly-temetőig gyalogoltunk. A sírok száma 204/419.²⁰³ 1945 áprilisában létesítették. A 313. sz. tábor 1. részlegének, a 314. tábor 6. részlegének és a 476. sz. tábor 4. részlegének halottait temették el itt. Az elhantoltak közül 204 magyar hadifogoly és internált civil volt. A temetőt 1949 augusztusáig használták.

A közel egy hektáros lágertemetőből Motrevics professzor 1998-ban már csak egy darabka földrészelet tudott megmenteni, ugyanis a sírhantokra városi engedéllyel hétvégi házak épültek, amelyek tulajdonosai konyhakerteket alakítottak ki. Saját szemünkkel láttuk, a magyarok sírjain burgonyát, céklát, sárgarépat és egyéb zöldséget termesztene. A helyi lakosok tudják, hogy itt temető volt, de mindez nem zavarja őket.



Megemlékezés Revdában

Motrevics professzor szerint a magyar emlékművet az I. világháborúban hadifogolyként itt elpusztult osztrák katonák sírkertjében emelték. Erről egy 1958-ban készült archív felvételt is bemutatott. Egyébként a településen külön feljavító tábor szerveztek az osztrák hadifoglyok részére. A másfél ezer fogolyból senki sem halt meg. Ausztria függetlenné és semlegessé válásakor az osztrák hadifoglyokat a Szovjetunió hazaengedte. Napjainkban Revda az osztrákok kedvenc kirándulóhelye, évente több turistacsoport érkezik Bécsből, részükre színes és tartalmas rendezvényeket szerveznek.



Archív felvétel az egykori sírhantokról

A közeli Revdinszkij Gyegyarszk település szélén, fenyőerdőben lévő hadifogoly-temető teljes egészében fennmaradt. A sírok száma 1/283.²⁰⁴ Az itteni GULAG-táborban magyar elítéltek is voltak. Itt raboskodott **Bodó István**²⁰⁵ (Budapest, 1916), aki hadapród őrmesterként 1944. október 3-án Makónál esett fogságba. Kijevbe szállították, ahol hónapokat töltött vizsgálati fogságban. 1950-ben megszökött, de hamarosan elfogták. Letartóztatása után Pinszkben a katonai törvényszék 25 évre ítélte el azzal az indokkal, hogy „tagja volt a magyar megszálló hadseregnek.” Először a sztálingrádi lágerben végzett kényszermunkát, majd áthelyezték Revdába. Hősiesen túlélte az itteni mostoha körülményeket, 1955. május 15-én hazatért Magyarországra.

Debrowszky Gyula (Kemecse, 1920) közkatonát 25 évi fogságra ítélték. Revdán kívül más lágerekben is raboskodott, 1955. július 27-én tért haza.

Dr. Fornády Béla György²⁰⁶ (Budapest, 1919) 1945. január 2-án civilként, budafoki lakásából hurcolták el több száz társával együtt. Erről így nyilatkozott: „...Összeszedtek 14-60 éves férfiakat, 14-40 éves nőket szovjet egyenruhás fegyveresek...” Több hadifogolytábort is megjárt. Mint m. kir. honvéd főhadnagyot, kiemelték a voronyezsi hadifogolytáborból, a katonai törvényszék először golyó általi halálra ítélte, majd az ítéletet 25 évi szabadságvesztésre változtatták. 1955. november 20-án átadták a magyar igazságügyi szerveknek, csak 1956 májusában szabadult.

Horváth Ferenc²⁰⁷ (Jóbacháza, 1917) tanár, tartalékos hadnagyot szintén 25 évre ítélték, 26 éves korától 39 éves koráig raboskodott itt. Bajtársát, **Juhász János** (Börcs, 1920) közkatonát ugyancsak 25 évi szabadságvesztésre ítélték.

Az Ungvár közelében hadifogságba esett **Koós Ottó**²⁰⁸ (Wien, 1915) honvéd századost először Cseljabinszkba vitték, onnan a voronyezsi 7082. sz. lágerbe, ahol háborús bűnösként letartóztatták. A brjanszki katonai helyőrség hadbírósa először golyó általi halálra, majd 25 évi, javító-nevelő munkatáborban letöltendő szabadságvesztésre ítélte. Revdán és más lágerekben raboskodott. 1955 novemberében átadták a magyar igazságügyi szerveknek, 1956. október 8-án szabadult.

Krenedit Sándor²⁰⁹, a rákosszentmihályi főjegyző fia (Rákosszentmihály, 1916) tartalékos zászlósként a Don-kanyarban megsebesülve esett fogságba. A voronyezsi lágerben megejtett „átszűrésen” fennakadt, háborús bűnösként golyó általi halálra ítélték. A kivégzés előtt közölték vele, hogy kegyelmet kapott, ítéletet 25 évi szabadságvesztésre változtatták. Az uráli lágerekben, így Revdában is dolgoztatták. 1955. november 20-án átadták a magyar igazságügyi szerveknek, 1956. április 5-én szabadult.

Ha már erre jártunk, fontosnak tartottuk, hogy eljussunk a 2000-ben alapított Ganina Jama-kolostorba. Itt egy-egy rönkfából készült templom őrzi a Romanov család kivégzett tagjainak emlékét, életükbe pedig szabad-
téri fotókiállítás enged bepillantást.

A Jekatyerinburgban kivégzett cári család földi maradványait egy itteni bányagödörben találták meg. A hely névadója egy XIX. század közepén itt élt Ganyin nevű aranyásó volt, aki arany helyett vasércet talált. Később a bányát bezárták. 1918. július 16-ról 17-re virradó éjszakán II. Miklós cár, felesége, gyermekei és szolgálók holttestét a bányagödörbe dobták, majd kénsavval leöntötték, hogy ne ismerjék fel a hullákat.



A cári család minden tagjának emlékére fatemplomot építettek



Ganina Jama, ahol megtalálták a kivégzett cári család földi maradványait

A kivégző osztag (Jurovskij, Ljuhanov, Jermakov, Szerkotyin, Radzinszkij és mások) egyik tagja, Edvard Radzinszkij később visszaemlékezésében mindezt leírta. Miután feljegyzései nyilvánosságra kerültek, e tárgykörben több könyv jelent meg. Így vált ismertté a cári család tragikus története.²¹⁰ A rendszerváltás után a cári család földi maradványait exhumálták, majd 1998-ban végső nyugalomra helyezték Szentpéterváron. A Ganina Jamai zárandokhelyet évente ezrek keresik fel.

Tovább mentünk a Jekatyerinburgtól 15 kilométerre fekvő Berezovszkij megyei jogú városba, amely a Pisma mellékfolyója, a Berezovka mentén fekszik, lakossága 50 000 fő. 1748-ban itt találták meg Oroszország első jelentős aranylelőhelyét, amely köré település épült.²¹¹ A második világháború után több ipari üzemet hoztak létre, amelyekben hadifoglyokat és internált civileket is dolgoztattak.

A Berezovszkij város Pevomajszk és Lenyinszkoje nevű kerületében 1945–1949 között fenntartott 1801. és 1803. sz. munkás-zászlóaljban főleg Magyarország és a romániai Erdély területéről internált magyar, német nemzetiségű nők és férfiak dolgoztak.

A Mitrovics professzor birtokában lévő jegyzőkönyv²¹² szerint Berezovszkij város tanácsának 1945. január 15-én keltezett határozata alapján Pervomajszk közvetlen közelében nyitották meg a 30x30 méter nagyságú sírkertet. 1949. július 11-én, miután az 1801. sz. különálló munkás-zászlóaljat felszámolták, az internáltak sírkertjét a tábor vezetősége átadta a városgazdálkodási főosztálynak. 1952. június 7-én egy bizottság megsemmisítette a sírkertet, amit igen elhanyagolt, lepusztult állapotban találtak: a fejfák kidőltek, a sírhalmok beomlottak. Az SZSZKSZ UPVI MVD 1952-1/1. sz. utasításában közölt N-8/3/64 pontok értelmében, valamint arra hivatkozva, hogy Szverdlovszkától (Jekatyerinburgtól) messze van, ráadásul annak területére lakóházak építését tervezik, a bizottság nem javasolta a sírkert felújítását, így a még meglévő halmokat is ledőzerolták, bevetették fűmaggal.

A jegyzőkönyvet Szverdlovszk megye MVD Főosztályának képviselőjében P. E. Gasev kapitány és a Népképviselők Berezovszkiji Városi Tanácsának elnöke, K. F. Zsilcov írta alá.

Vannak más jegyzőkönyvek is, amelyek szerint a helyi belügyi szervek és a települések vezetői az UPVI MVD 1952-ben kiadott körlevele alapján döntöttek a lágertemetők likvidálásáról.

A település északi részén kijelölt temetőben az első sírhelyet 1945 áprilisában ásták ki. A hivatalosan nyilvántartott sírok száma 24/116.²¹³ 1945-ben

83, 1946-ban 45 elhunytat temettek ide. Az első 1945. április 6-án, **Lenhart Emil** (1912) személyében, akit az erdélyi Karas-Szeverin megyéhez tartozó Resicabányából német civilként több száz honfitársával hurcoltak el.

Erdélyi német, vagyis szász volt az első női halott is: Renner Etta (Resicabánya, 1920), aki 1945. január 16-án Magyarbaksárról került ide. 1945. július 7-én halt meg, július 9-én temették el.

A halottak névsorában **Hukk András** (1905) az első anyaországi magyar, aki a Baranya megyei Komlón született. 1944. december 25-én ottani lakásáról indult el „malenykij robotra” a baranyaiakkal együtt. 1945. április 15-én halt meg, április 18-án temették el.

A névsorban két anyaországi magyar nőt találtam. Az egyik **Szanyi Magdolna**, apja József (1918). 1945. szeptember 2-án hunyt el, szeptember 4-én temették. A másik **Renner Jolán**, apja Vilmos (1925). 1946. március 2-án távozott az élők sorából, március 29-én helyezték örök nyugalomra.

A birtokunkban lévő lista szerint Pervomajszk temetőjében összesen 128 internált civilt temettek el, közülük 27 magyar férfi, 2 magyar nő, 71 német férfi, 20 német nő, 3 román, 3 cseh, 1 szlovák, 1 lengyel férfi. A temető utolsó halottja a magyar nemzetiségűnek nyilvánított **Majdák András**, apja Mihály (1901). 1946. május 12-én hunyt el, másnap eltemették.

A levéltári iratokból azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a Berezovszkij városhoz tartozó Pervomajszkban bezárták a lágertemetőt, az 1801. sz. munkatáborbort Lenyinszkoje településre helyezték át, ahol új sírkertet nyitottak. A szintén birtokunkban lévő 3. sz. halotti listán csak a lenyinszkojei temetőt tüntették fel, amelybe 1946. május 18-án temettek először.

Az egyik levéltári listán 12, a másikon pedig valóban 116 elhunyt neve szerepel. Ez összesen 128 név. A magyar halottak száma nem 24, hanem 27. Ezek szerint az IQSYS-Hadifogoly-Adatbáziskezelők az első lista adataival nem rendelkeznek, ezért 12 fővel kevesebb adatot dolgoztak fel. Az is furcsa, hogy az adatbázisban rögzített pervomajszki halottakat hadifogoly katonaként minősítik, holott valamennyien német és magyar nemzetiségű internált civil férfiak és nők, a szovjet hadvezetőség utasítására származásuk okán diszkriminált magyar állampolgárok voltak. Erről tanúskodik az a tény is, hogy nem hadifogolytáborban, hanem munkás-zászlóaljban dolgoztatták őket.

Szomorúan vettük tudomásul, hogy Pervomajszk északi részén az internáltak három oldalról konyhakertekkel, hétvégi házakkal, garázsokkal, gyümölcsösökkel körülvett sírkertje részben már megsemmisült, a fenn-

maradt részt Motrevics professzor mentette meg 1996 augusztusában. A helyi polgármesteri hivatal által kiadott birtoklevél a továbbiakban szavatolja a sírkert megmaradását. A gondosan körbe kerített terepen a hadisírgondozási projekt előírásai szerint tipikus hadifogoly-temetőt alakítottak ki. A hadisírgondozó csapat kivitelezésében 1999-ben kettős keresztrel jelzett emlékművet állítottak, amely a Rudnyik településen látott emlékműre hasonlít, ugyanazzal a kétnyelvű felirattal. *„Itt magyar hadifoglyok nyugszanak, a II. világháború áldozatai.”*



A pervomajszki magyar emlékmű

Motrevics professzor a koszorúzási ünnepség előtt beismerte, hogy nem szerencsés a felirat, hiszen kutatásai folytán valóban kiderült, ide csak internált civileket temettek. Az áldozatok iránti mély tisztelete jeléül átadta nekünk a pervomajszki halottak listáját, hogy a gyertyagyújtás és ima elmondása előtt ismertessük az emlékezőkkel. Mikor az orosz nyelvet jól ismerő Fuchs Andrea felolvasta a 128 nevet, csoportunk pécsi tagjai több áldozat nevében egykor elhurcolt baranyiakat ismertek fel.

5. táblázat

*A Berezovszkij városhoz tartozó Pervomajszkban elhelyezett 1801. sz. munkás- zászlóaljban elhunyt és hadisírkertben eltemetett magyarországi internált magyarok és németek névsora*²¹⁴

Sz. sz. a listán	Név	Születési év	Elhalálozott	Eltemetve	Sírhely száma	Parcella sz.
4.	<i>Hukk Andreasz Janos,</i> Magyarország, Baranya megye, Komlón született, ott lakott. Végzettsége: 6. osztály. Internálva: 1944. XII. 25.	1905	1945. IV. 15.	1945. IV. 18.	4.	1.
6.	<i>Hosszú Mihály Miksa,</i> Magyarország, Felsőbányán született, ott lakott. Bányász. Végzettsége: 5. osztály. Internálva: 1945. I. 11.	1899	1945. VI. 17.	1945. VI. 19.	6.	1.
11.	<i>Storh János Jozef</i> Magyarország, Baranya megye, Pécsváradon született, Herkoly település lakosa. Végzettsége 6. osztály. Internálva: 1944. XII. 25.	1904	1945. VII. 20.	1945. VII. 23.	11.	1.

Az 1801. sz. munkászászlóaljban elhunytak túlnyomó többsége erdélyi szász. Mint ismeretes, az 1945. február 2-án kiadott 3839. számú rendelet értelmében 70 000 erdélyi szász/sváb nőt és férfit – 18-30, illetve 17-35 éves korig – kényszermunkára vittek a Szovjetunióba. A német nemzeti-szocializmussal való kapcsolatért eltértek száma 4645 fő, közülük sokat kivégeztek.²¹⁵ A megtorlást túlélő családtagok ma sem tudják, hol nyugszanak szeretteik földi maradványai. Később a romániai kommunista rezsim kisebbségpolitikája a szászok fokozatos kivándorlásához vezetett. A II. világháború alatt nyilvántartott több mint 200 000 fős szász nemzetközösség létszáma az ezredforduló táján 14 770 főre apadt.²¹⁶

6. táblázat

A Berezovszkij városhoz tartozó Pervomajszkban elhelyezett 1801. sz. munkás-zászlóaljban elhunyt és hadisírkertben eltemetett erdélyi internált szászok 1. sz. névsora²¹⁷

A már említett második listán az elhunytak születési helyét, elhurcolásának idejét nem tüntették fel. Ezen a következő adatok szerepelnek: sor-

Sz. sz. a listán	Név	Születési év	Elhunyt	Eltemetve	Sírhely száma	Parcella sz.
1.	Lenhart Emil József, Románia, Karas ²¹⁸ megye, Resica ²¹⁹ városban született, ott lakott. Végzettsége: 5 osztály. Internálva: 1945. I. 16.	1912	1945. IV. 4.	1945. IV. 6.	1.	1.
2.	Lojda Géza Géza, Bergland megye, Francodor ²²⁰ városban született, Románia, Resica városban lakott. Végzettsége: 7 osztály.	1928	1945. IV. 14.	1945. IV. 17.	2.	1.
3.	Kouner Günter Friedrich, Románia, született Hermanstadt településen. Karas megye, Resica városban lakott. Végzettsége: 4 osztály. Internálva: 1945. I. 16.	1918	1945. IV. 15.	1945. IV. 18.	3.	1.
5.	Goupsza Cetvan (István) Cetvan, Románia, szülőhelye, lakhelye: Szatmárnémeti (v. Nagybánya). Végzettsége: 6 osztály. Térképész, v. nyomdász. Internálva: 1945. I. 11.	1914	1945. V. 4.	1945. V. 5.	5.	1.
6.	Bekker Franc Richard, Románia, született Foroselet településen. Karas megye, Resica városban lakott. Végzettsége: 4 osztály. Internálva: 1945. I. 17.	1900	1945. V. 11.	1945. V. 11.	7.	1.
8.	Hem Johann Johann, Románia, született, lakott: Matichdorf településen. Végzettsége: 7 osztály. Internálva: 1945. I. 16.	1904	1945. VI. 4.	1945. VI. 5.	8.	1.
9.	Henig Hansz Nikolausz, Románia, született Szkula településen, lakott Jarszek településen. Végzettsége: 7 osztály. Internálva: 1945. I. 17.	1928	1945. VI. 19.	1945. VII. 1.	9.	1.
10.	Houtzer József József, Románia, született, lakott Garina ²²¹ településen, Karis-Szeverin megye. Végzettsége: 6. osztály.	1912	1945. VII. 1.	1945. VII. 3.		

szám, név, születési év, nem, nemzetiség, az elhalálozás és a temetés időpontja, a sírhely és a parcella száma. Az alábbi táblázat részleteket tartalmaz a német nevű, de magyar származású áldozatok névsorából:

7. táblázat

*A Berezovszkij városhoz tartozó Pervomajszkban elhelyezett 1801. sz. munkás- zászlóaljban elhunyt és hadisírkertben eltemetett, német nevű magyarországi internált magyarok 2. sz. névsora*²²⁵

Ezt a listát Umnih gárdakapitány, az 1801. sz. munkás-zászlóalj parancsnoka és Vatagin, a nyilvántartási osztály vezetője írta alá.

Sz. sz. a listán	Név	Születési év	Elhalálozott	Eltemetve	Sírhely száma	Parcella sz.
5.	Tuzsa Cetvan Cetvan (Istvan Istvan ?)	1914	1945.05. 4.	1945. 05. 05.	5.	1.
6.	Hosszú Mihály Mihály	1899	1945.05. 17.	1945.05. 19.	6.	1.
11.	Storh János Jozef	1904	1945.07. 2.	1945.07. 3.	7.	1.
13.	Grozman Hicol. Janos	1901	1945.07. 8.	1945.07. 10.	13.	1.
15.	Bendesz (?) Máté Anton	1907	1945.07. 13.	1945.07. 14.	15.	1.
21.	Kles Máté János	1900	1945.07. 26.	1945.07. 27.	21.	1.
28.	Pus Mihály Jozef	1901	1945.08. 7.	1945.08. 08.	8.	2.
32.	Glück Nándor Nándor	1902	1945.08. 13.	1945.08. 15.	12.	2.
33.	Muchausz Anton Filip	1908	1945.08. 13.	1945.08. 15.	13.	2.
35.	Fendinger János Jakab	1901	1945.08. 18.	1945.08. 19.	15.	2.
41.	Musztbahe János Henrik	1906	1945.08. 29.	1945.08. 31.	1.	3.
43.	Szanyi Magdalina Jozsef	1918	1945.09. 2.	1945.09. 04.	3.	3.
62.	Szirtes Lőrinc Lőrinc	1900	1945.11. 16.	1945.11. 18.	2.	4.
64.	Vejsz Jozsef Franc	1899	1945.11. 18.	1945.11. 20.	4.	4.
71.	Albert Károly Károly	1910	1945.12. 18.	1945.12. 20.	11.	4.
78.	Svarskopf Endre Mátias	1901	1946.01. 17.	1946.01. 19.	18.	4.
80.	Pasztler János Ferenc	1922	1946.01. 29.	1946.01. 31.	20.	4.
85.	Fink Johan Johan	1903	1946.02. 14.	1946.02. 17.	5.	5.
91.	Vajman János János	1907	1946.03. 15.	1946.03. 16.	11.	5.
94.	Renner Jolanta Vilms?	1925	1946. 03. 22.	1946.03. 29.	14.	5.
105.	Veber Lajos Mihaj	1902	1946.04. 18.	1946.04. 20.	5.	6.
106.	Sram Mihály Mihály	1926	1946.04. 21.	1946.04. 23.	6.	6.
110.	Koh Jakob Anton	1903	1946.05. 6.	1946.05. 07.	0.	6.
116.	Majdák András Mihály	1901	1946.05. 12.	1946.05. 13.	16.	6.

Berezovszkij város másik települése Lenyinszkoje. A magyar és német internált civilek temetőjét a Szevernaja bányától észak-nyugati irányban 500 méterre, bekerített ipari telep szomszédságában elterülő fenyőerdő szélén találtuk meg. A feljegyzések szerint 1945 májusában létesült, a sírok száma 19/132.²²⁶ Teljes egészében fennmaradt. 1949 májusának végéig ide temették az 1801. sz. munkatáborban elhunyt hadifoglyokat és internáltakat. A Motrevics-csapat által exhumált 132 halottból 19 magyar volt. Ez az adatsor megegyezik a Motrevicstől kapott lista adataival. Az itteni hadifogoly-temető elnevezése kifogásolható, mert a Berezovszkij városhoz tartozó Lenyinszkoje településen 1946–1949 között nem hadifogolytábor működött, hanem az 1801. sz. munkás-zászlóalj, amelyben a halotti lista szerint is magyarországi német nevű magyarok, erdélyi szászok és svábok jóvátételi munkán dolgoztak. A 132 áldozat nemzetiségi megoszlása is erről tanúskodik: 19 magyar, 80 német, 31 erdélyi szász és román nő, 1 cseh.

Lenyinszkoje település magyar–német temetőjének megközelítése

A sírkertben eltemetett első halott is magyar volt: **Volfar Jozef Stefan** (1901).



1946. május 17-én hunyt el, május 18-án az 1/1-es parcellában hantolták el.

Megdöböntő, hogy tizennyolc éven aluli szász lányok és fiúk is vannak az áldozatok között: *Cinta Elvira Feliksz* (1929), *Casztrau Jeva Karl* (1929), *Defing Edit Karl* (1928) *Vanya Alojsz Alojsz* (1928), *Leptix Mihaly Jozef* (1927).

A legidősebb korú nő 30, a legidősebb férfi pedig 45 éves volt. A lista szerint az utolsó elhunyt is szász nő volt: *Liszi (Liszi) Maria Jozef* (1919). 1949. május 25-én halt meg, május 26-án temették el a 12-es parcellában. Ezt követően a munkatábort felszámolták, az életben maradt foglyokat hazaengedték.

8. táblázat

*A Berezovszkij városhoz tarozó Lenyinszkoje településen elhelyezett 1801. sz. munkás-zászlóalban elhunyt és hadisírkertben eltemetett német nevű magyarországi internált magyarok 3. sz. névsora*²²⁷

Sz./sz. a listán	Név ²²⁸	Születési év	Elhalálozott	Eltemetése	Sírhely száma	Parcella sz.
1.	Volfar Jozef Stefan	1919	1946.05.17.	1946.05.18.	1.	1.
9.	Sefer Antal Vilmos	1910	1946.06.2.	1946.06.4.	9.	1.
13.	Baranyai Mihály Jozsef	1904	1946.06.22.	1946.06.23.	13.	1.
27.	Fehér Jakab János	1908	1946.09.7.	1946.09.8.	7.	2.
30.	Rituper Jozef Jozef	1925	1946.11.21.	1946.09.8.	10.	2.
39.	Kalstarjt Antal Antal	1904	1947.02.1.	1947.02.5.	19.	2.
42.	Krausz Mátyás Mátyás	1912	1947.02.10.	1947.02.13.	2.	3.
51.	Veber Anton János	1919	1947.03.01.	1947.03.4.	11.	3.
65.	Jerindza Jozef Paul	1902	1947.04.17.	1947.04.18.	5.	4.
69.	Hauk Jozef János	1903	1947.05.10.	1947.05.11.	9.	4.
71.	Jutemle Arpad Emerih	1926	1947.06.1.	1947.06.2.	11.	1.
77.	Gruber Georg Georg	1912	1947.07.11.	1947.07.12.	10.	5.
78.	Merk János János	1914	1947.07.14.	1947.07.15.	11.	5.
83.	Tauber Franc Sztefan	1910	1947.07.29.	1947.07.30.	3.	6.
85.	Hjuz Juzef	1903	1947.08.1.	1947.08.30.	5.	6.
90.	Hoffekker Joszif Károly	1910	1947.08.12.	1947.08.14.	10.	6.
96.	Kenig Bálint Ferenc	1921	1947.08.31.	1947.09.1.	16.	6.
97.	Puskás Ludvig Jakob	1903	1947.09.3.	1947.09.9.	17.	6.
101.	Pingárt Franc Eduárd	1905	1947.10.1.	1947.10.1.	1.	6.

Ezt a listát szintén Umnih gárdakapitány, az 1801. sz. munkás-zászlóalj parancsnoka és *Vatagin*, a nyilvántartási osztály vezetője írta alá.



Tisztelgés a lenyinszkojei emlékműnél

Az 1999-ben felállított emlékmű meglepően egyedi alkotás. A betonba ágyazott, több tonnás emlékkő felületén látható dombormű hármashalmon álló kettős keresztet ábrázol, ez alatt helyezték el a magyar és orosz nyelvű feliratot. Távolabb négy méter magas német vaskereszt áll, talapzatán ugyancsak betonba ágyazott gránit emléktábla német és orosz nyelvű felirattal.

9. táblázat

Kimutatás a Berezovszkij városhoz tartozó Pervomajszk és Lenyinszkoje településen elhelyezett 1801. sz. munkás-zászlóaljban 1945–1949 között elhunyt internált civilek nemzetiségi megoszlásáról

Nemzetiség	1945, Pervomajszki település	1946, Pervomajszki település	1946, Lenyinszkoje település	1947, Lenyinszkoje település	1948, Lenyinszkoje település	1949, Lenyinszkoje település	Összesen a két településen
Magyar (férfi)	18	9	5	14	-	-	46
Magyar (nő)	1	1	-	-	-	-	2
Szász (férfi)	47	24	17	50	13	-	151
Szász (nő)	14	6	9	13	7	2	51
Román	2	1	1	-	-	-	4
Szlovák	-	1	-	-	-	-	1
Cseh	1	2	-	1	-	-	4
Lengyel	-	1	-	-	-	-	1
Összesen	83	45	32	78	20	2	260

Mint a táblázat adatai tanúsítják, 1945-ben a mostoha, embertelen körülmények miatt a legtöbben Pervomajszkban (83 fő), 1947-ben pedig Lenyinszkoje településen (78 fő) haltak meg.

A megyei jogú, közel 85 000 lakosú Aszbeszt város Jekatyerinburgtól 92 kilométerre fekszik. Alapítása 1885-ben a hrizotip-aszbeszt lelőhely feltárásához, az ásványi kincset feldolgozó üzem beindításához kapcsolódik. 1933-ban nyilvánították várossá. Aszbesztkitermelés, és feldolgozása (Uralaszbeszt) napjainkra vezető iparággá fejlődött, a munkaképes lakosság hetven százalékát leköti.²²⁹ Korábban GUPVI-hadifoglyokat, internált civileket és GULAG-rabokat dolgoztattak itt, sokuk halálát a belélegzett aszbesztpor okozta.

A hadifogoly-temetőt annak idején a központi bánya nem használt blokkjában alakították ki. A sírok száma 107/1648.²³⁰ Teljes egészében fennmaradt, de pusztulás fenyegeti.

Aszbesztben dolgoztatták **Imre János**²³¹ (Városfenes, 1912) közkatonát, akit a mariupoli hadifogolytáborból emeltek ki az állambiztonsági szervek. Ungvárra vitték, ahol a Kárpátaljai MVD katonai törvényszéke terrorcselekmény végrehajtásáért először golyó általi halálra, majd 25 évre ítélte. A szverdlovszki elosztó táborba került, onnan Aszbesztbe, ahonnan 1955. november 25-én térhetett haza.

Ezekben a sírkeretekben is leróttuk kegyeletünket, majd visszamentünk Jekatyerinburgba, ahol a magyar főkonzul munkavacsorát szervezett részünkre. Ezen a jó hangulatú találkozáson velünk vacsoráztak a kültestület munkatársai és a megye vezetőségének, vállalkozóinak prominens képviselői, többek között **Vladimir Kozjukin** nagyvállalkozó, egyben tiszteletbeli magyar konzul, **Alexander Antonovics Petruskin**, Jekatyerinburg megye kormányzójának egyik helyettese, **Mihail Golubev**, a Külkapcsolatok Minisztériumának szverdlovszki képviselője és mások. Az ilyenkor szokásos pohárköszöntők során mindannyian az orosz–magyar barátságot erősítettük.

A búcsúzás pillanatában örömmel vettük a hírt, hogy **dr. Bajtai Csaba** főkonzul helyi segítőkét szervezett számunkra, akik az ufai szállodában fognak várni, és elvezetnek minket a baskírföldi hadifogoly-temetőbe.

Másnap, miután kijelentkeztünk a jekatyerinburgi szállodából, a külváros szélén felkerestük az Uralhimmas gyártelepét, ahol a 314. tábor 6. részlegének temetője volt. A sírok száma 13/147.²³² A sírkert beépítés miatt megsemmisült, illetve egy kisebb terület fennmaradt belőle. Itt áll az emlékmű, amely fölé védőátorként borul négy nyírfa lombja. Az egykori temető nagyobb részének területére üzemcsarnokokat építettek.

Ebben a lágerben is raboskodott a Viskről elhurcolt **Csákai József**²³³ (1925), az ugocsai **Zsendej András**²³⁴ (Szőlősgyula, 1926) akik 1947 novemberében tértek haza.

A metropolisból kifelé vezető útvonalon haladva újabb ipari településre, Nyizsnyij Iszetszkbe érkeztünk, amely a külváros Cskalovszkij kerületében, a városközponttól 12 kilométerre, az Iszety folyó partján, két halmon fekszik. A helység környékén cári ukázra 1798 körül vasgyárat alapítottak, ahol 1915-ig lőszert gyártottak a cári hadsereg részére. Később bezárták és vízzel elárasztva öt kilométer hosszúságú, másfél kilométer szélességű vízgyűjtőt alakítottak ki, ahol vízierőművet építettek.²³⁵ Korábban az itteni fémmegmunkáló kézművesek, feltalálók, ésszerűsítők keze alól nagyra értékelt egyedi mestermunkák kerültek ki. 1949-ben polgári és ipari célú felhasználásra különféle fémkonstrukciókat előállító gyár épült, amelyben hadifoglyok is dolgoztak.



Magyar és német emlékmű a nyizsnyij iszetszki polgári temetőben

Nyizsnyij Iszetszkben könnyen megtaláltuk a polgári temető főbejáratát, mivel a kétszintes adminisztratív épület előtt várakozó temetőőröktől eligazítást kaptunk. A hadisírkert a polgári temető egyik sarkában, árnyas

fák alatt volt. Motrevics professzor és hadisírgondozói csak kb. 10x10 méteres területet tudtak megmenteni a polgári rátemetések miatt. A hadifoglyok sírjainak közelében, az egyik síremléken elhelyezett mellszobor alatt magyar családi névre figyeltünk fel: **Sárközi Grigorij Ivanovics**, 1913–1963. Kísérőink szerint magyar hadifogly lehetett, aki szabadulása után nem ment haza, itt alapított családot, ebben a városban élte le életét. A síremléket közvetlen hozzátartozói, felesége és gyermekei állították.



Sárközi Grigorij sírköve

A körbekerített hadifogoly-temetőben két emlékművet emeltek. A téglalap alakú kőtömb magyar, a kereszt német hadifoglyok sírhantjai között áll. Ide temették a 314. és 476. sz. lágerrek halottjait. Meg nem erősített adatok szerint az itt nyugvó 52 hadifogly közül eddig 5 magyart sikerült azonosítani.

A gyertyagyújtás és koszorúzás előtt **Fuchs Andrea** csoporttársunk felolvasta a Motrevics professzor 3 különálló listáján szereplő 179 halott nevét.²³⁶ Az alábbi három táblázatban csak az itt elhunyt magyar hadifoglyok adatait közlöm, A nevek a listán olvasható orosz írásmódnak megfelelően vannak feltüntetve.

Az első listán (314. sz. láger, 6. részleg) 69 elhunyt neve áll, közülük 10 magyar.

10. táblázat

A nyizsnye iszetszki 314. sz. láger 6. részlegében elhunyt és hadisírkertben eltemetett hadifoglyok listáján lévő magyarok névsora²³⁷

S./sz. a listán	Név	Születési év	Katonai rang	Elhalálozott	Eltemetve	Sírhely száma	Parcella sz.
17.	Ladecki Antal Pálé	1927	közlegény	1945.IX. 13.	1945.IX. 15.	17.	1.
19.	Szájer Sándor Sándoré	1917	közlegény	1945.IX. 15.	1945.IX. 15.	19.	1.
20.	Csernyák Mihály Mihályé	1906	közlegény	1945.IX. 16.	1945.IX. 16.	20.	1.
21.	Kovács Lajos Andreasz	1920	közlegény	1945.IX. 18.	1945.IX. 19.	21.	1.
23.	Fizer Gyula Jánosé	1906	örvezető	1945.IX. 23.	1945.IX. 24.	23.	1.
30.	Kovács Imre Ároné	1912	közlegény	1945.XI. 12.	1945.XI. 12.	40.	2.
44.	Hadházi László	1900	főhadnagy	1945.XI. 16.	1945.XI. 16.	44.	2.
52.	Szemán József Józsefé	1908	közlegény	1945.XI. 12.	1945.XI. 12.	52.	2.
60.	Pál Sándor Sándoré	1912	közlegény	1945.XII. 10.	1945.XII. 10.	60.	2.
69.	Pap István Béla	1913	alhadnagy	1945.XII. 21.	1945.XII. 21.	69.	2.

A listát **Kunicin** ezredes, az MVD 314. sz. láger főigazgatóságának parancsnoka és Zirjanov őrnagy, a láger főigazgatósága számfejtési osztályának vezetője írta alá, ellenőrizte **Zirjanov** őrnagy.

A második listán (314. sz. láger, 4. részleg) 78 elhunyt neve szerepel, közülük 3 magyar.

11. táblázat

A nyizsnye iszetszki 314. sz. láger 6. részlegében elhunyt és hadisírkertben eltemetett hadifoglyok listáján lévő magyarok névsora²³⁸

S./sz. a listán	Név	Születési év	Katonai rang	Elhalálozott	Eltemetve	Sírhely száma	Parcella sz.
31.	Molnár Stefán Istváné	1909	közlegény	1946.II. 19.	1946.II. 22.	6	4
42.	Mihalifi (Mihályfi) Sors?	1909	főhadnagy	1946.III. 2.	1946.III. 4.	17	4
45.	Gulec Sipan (Stefán?) Károlyé	1908	közlegény	1946.III. 20.	1946.III. 20.	20	4

A listát szintén **Kunicin** ezredes és **Zirjanov** őrnagy írta alá, utóbbi ellenőri minőségben is.

A harmadik listán (314 sz. láger, 4. részleg) 32 elhunyt között 2 magyar szerepel.

12. táblázat

*A nyizsnye iszetszki 314. sz. láger 4. részlegében elhunyt és hadisírkertben eltemetett hadifoglyok listáján lévő magyarok névsora*²³⁹

S./sz. a listán	Név	Születési év	Katonai rang	Elhalálozott	Eltemetve	Sírhely száma	Parcella sz.
6.	Imre Sándor Sándoré	1910	közlegény	1947.V. 21.	1947.V. 22.	6.	1.
9.	Kovács István Istváné	1911	örvezető	1947.VI. 24.	1947.VI. 25.	9.	1.

Ezt a listát ugyancsak **Kunicin** ezredes, **Zirjanov** őrnagy és **Szipjun** hadnagy, a láger részleg főigazgatósága számfejtési osztályának főellenőre írta alá.

Az alábbi kimutatást a fenti névsorok alapján készítettem el, amely időrendben, nemzetiségi és egyéb adatok szerint tájékoztat a lágerbeli elhalálozásokról.

13. táblázat

A nyizsnye iszetszki hadisírkertben 1945–1949 között eltemetett hadifoglyok nemzetiségi megoszlása

Év	Magyar	Német	Osztrák	Cseh	Román	Holnád	Összesen
1945	10	51	5	2	1	-	69
1946	3	61	8	-	-	1	73
1947	2	30	1	-	-	-	33
1948	-	3	-	-	-	-	3
1949	-	1	-	-	-	-	1
Összesen:	15	146	14	2	1	1	179

Utunk következő állomása a Jekatyerinburg Cskalovszkij kerületéhez tartozó Bolsoj Isztok település hadifogoly-temetője volt, amit 1945 áprilisában

létesítettek. A sírok száma 12/49.²⁴⁰ A temető fennmaradt. 1949 augusztusáig ide temették a 314. sz. tábor 1. részlegében elhunyt 49 hadifoglyot és internált civilt, köztük 12 magyart. A magyar haditemetőt itt is 1999-ben állították helyre. A fél futballpálya nagyságú területet körbekerítették, középső részén 3 méter magas kettőskeresztet, bal- és jobboldalt pedig három-három kisebb, másfél méter magas kettőskeresztet állítottak. A magyar és orosz feliratú gránittáblát a kereszt tövében helyezték el. A temető dombháton fekszik, nyírfaliget veszi körül, előtte 800 méter széles mocsár, jobb oldalon vasútvonal, a bal oldalon gyárépület. A láger egykori barakkjai 500 méternyire álltak a temetőtől, helyükön már csak gazzal, bozóttal benőtt romhalmazt találtunk.



A malij isztoki sírkert

Jekatyerinburg Oktyabrszkij kerületében, Malij Isztok településen a helyi gazdaság 1. sz. farmjának közelében alakították ki a hadifogoly-temetőt, amely építkezés miatt megsemmisült. Itt a sírok száma 1/13 volt.²⁴¹

Jekatyerinburgtól 25 kilométerre a Sziszterszkij járás közel 15 000 lakosú Aramil településére érkeztünk, amely 1966. szeptember 15-én városi rangot kapott.²⁴² Fejlett könnyűiparral rendelkezik, húzóágazata a posztógyártás, pamutfonás és a bútorgyártás, amely több ezer munkást foglalkoztat. A 40-es években hadifoglyok és internáltak is dolgoztak itt.



Az aramili magyar emlékmű

Az Iszety folyótól és a vasútvonaltól 100 méterre az erdő szélén közel 5 tonnás gránitkő jelzi a haditemetőt. 1945 áprilisában létesült. A fennmaradt sírok száma 13/30.²⁴³ 1949 augusztusáig ide temették a 314. sz. tábor 7. részlegében elhunyt 30 hadifoglyot és internált civilt, köztük 13 magyart. A temető helyreállítását 1999-ben fejezték be. Az egykori rabokat kőfejtésen, fakitermelésen és bútorgyárban dolgoztatták.

Szverdlovszk megyében sem jutott idő minden egyes hadifogoly-temető felkeresésére. Ezek közül az alábbiakban felsorolom a fontosabbakat, amelyekben adataink szerint internált magyar civilek is nyugszanak.

Alapajevszk város járási központ, Jekatyerinburgtól 180 kilométerre fekszik, lakossága 50 000 fő. 1702-ben alapították, 12 iparága közül legfejlettebb a gépgyártás. A magyar sírkert a Jálunyin hegyen, a muzulmán és pravoszláv temető mellett van. Teljes egészében fennmaradt, a sírok száma 23/321.²⁴⁴

Artemovszkijban a helyi polgári temető mellett hoztak létre hadifogoly-temetőt, teljes egészében fennmaradt, betonkerítés övezi, a sírok száma 3/136.²⁴⁵

Krasznoturinszkban 1945-ben, az azonos nevű utcában létesítettek haditemetőt. Mára teljes egészében megsemmisült, területén magánházak épültek. Itt a sírok száma 1/221²⁴⁶ volt.

Polevszkij Zjuzelszkij településen 1945-ben a Gornjakov utcai D/35. számú épület közelében létesítettek hadifogoly-temetőt. A sírok száma 1/9 volt.²⁴⁷ Részben megsemmisült, a sírhelyeken ma virágágyások vannak.

Szuhoj Log településen a déli lakóteleptől másfél kilométerre elterülő mezőn 1945-ben nyitották meg a hadifogoly-temetőt. Részben megsemmisült, a sírok száma 2/22.²⁴⁸

Verhnyaja Szalda településen a fémfeldolgozó üzem és a vasútvonal melletti területen létesítettek hadifogoly-temetőt 1945-ben. A sírok száma 1/13 volt.²⁴⁹ Építkezés következtében megsemmisült.

Alapajevszkij Verhnyaja Szinjacsiha településen, négy kilométerre Szinjacsiha vasútállomástól teljes egészében fennmaradt a hadifogoly-temető. A sírok száma 9/79.²⁵⁰

Alapajevszkij Habarcsiha település haditemetője Habarcsiha vasútállomástól északra található. Részben megsemmisült, területén kenyérbolt épült. A sírok száma 3/32.²⁵¹

Alapajevszkij Izmodenovo haditemetője teljes egészében fennmaradt. A vasútvonaltól 1 kilométerre található, a sírok száma 5/49.²⁵²

Alapajevszkij Maliseva település hadifogoly-temetője a helyi téglagyártól 200 méterre, keleti irányban található. Teljesen megsemmisült, a talajt 3-4 méter mélységig kitermelték a téglagyár számára. A sírok száma 75/153 volt.²⁵³

A berezovszkiji járási Elovij helység magyar haditemetője fennmaradt. A Krasznij település felé vezető út mentén egy nyírfaligetben található, a sírok száma 65/97.²⁵⁴

Az Ivdely folyó partján fekvő Ivdely városban ma is lágerkolóniát tartanak fenn szigorúan őrzött köztörvényesek számára. Az északi fekvésű térségben télen 40 fokos hideg, a rövid nyáridőben pedig 30 fokos meleg van. A településtől északi irányban 350 méterre, az erdő szélén fennmaradt magyar sírok száma 3/114.²⁵⁶

Rózsás János²⁵⁷ adatai szerint Ivdely lágerében fakitermelésen és bányákban dolgoztatták **Jámbor István** (Székesfehérvár, 1912) volt községi jegyzőt, akit a magyar politikai rendőrség Seregélyesen tartóztatott le, majd átadta a szovjet bírósági szerveknek. A Bécsben működő szovjet katonai törvényszék 1947. július 7-én kémtevékenység vádjával 8 évre ítélte. Több lágert megjárt, 1953. december 3-án tért haza. **Nagy Sándor** (Pápa, 1925) volt leventét 15 évi szabadságvesztésre ítélték, többek között Ivdely lágerében dolgoztatták, 1953. november 26-án térhetett haza. **Szász Zoltán** (Arad, 1921) magántisztviselőt a szovjet katonai törvényszék a romániai Yasiban 1945. augusztus 8-án golyó általi halálra ítélte, de ítéletét a Szovjetunó Legfelsőbb Bíróságának Katonai Kollégiuma kegyelemből 20 évi, javító-nevelő munkatáborban letöltendő szabadságvesztésre változtatta. Főleg az ivdelyi lágerben raboskodott, 1953. december 3-án szabadult.

Turinka községtől déli irányban 100 méterre, a mezei út mentén lévő magyar temetőt teljes egészében megsemmisítették. A sírok száma 15/96 volt.²⁵⁸

N-ljalinszkij D. Szavinovótól, a 72. sz. tanyától déli irányban 200 méterre fennmaradt a haditemető, a sírok száma 14/22.²⁵⁹

Az 54. sz. N-ljalinszkij Szaltanivszkij Lesznoj Posz. erdei tanyától 800 méterre, a volt polgári temető mellett 1945-ben létesített haditemető fennmaradt. A sírok száma 17/17.²⁶⁰

A 88. sz. N-ljalinszkij Szaltanivszkij Lesznoj Posz. elhagyott erdei tanyától 200 méterre különálló sírhalmok láthatók, számuk 15/15.²⁶¹

Rezsevszkij Posz. Bisztrinszkij település közelében fennmaradt a magyar temető. A település déli részén épített garázsoktól 500 méterre, fenyőerdőben lévő sírok száma 3/437.²⁶²

A Suzholozsszkij Talickij D. Maliye Tausani településtől déli irányban 6 kilométerre fekvő, erdővel benőtt dombon fennmaradt a magyar temető. A sírok száma 15/24.²⁶³

A Tavdinszkij Posz. Azanka település déli részén található börtöntemetőben a magyar sírok száma 1/27.²⁶⁴ Rátemetések miatt megsemmisült.

Verhnyepisminszkij Szrednyeurszk 1945-ben létesített haditemetőjében a magyar sírok száma 6/46.²⁶⁵ Részben megsemmisült, a helyére gyümölcsöst telepítettek.

A Verhnyaja Szalda település fémfeldolgozó gyára mellett 1945-ben létesített haditemető ráépítés miatt megsemmisült. A sírok száma 1/13 volt.²⁶⁶

14. táblázat

A Szverdlovszk megye településein diszlokált NKVD/MVD, GUPVI hadifogolytáborok, lágerrészelek temetőinek jegyzéke, amelyekbe hadifoglyokat és internáltakat temettek

№	Település	A láger működési ideje	Tábor és lágerrészleg	Magyar sírok száma	Német és egyéb sírok száma
1.	Gyegtyarszk	1949–1956. 01. 8	476. és 314. sz. tábor, 7., 8. részleg	-	-
2.	Verhoture	1949–1956. 01. 8.	153. sz. tábor 9., 3. részleg, 231. ORB	3	18
3.	Kusva	1945–1947. 06.	-	1	82

			318. sz. tábor 1., 5. részleg, 376. sz. tábor 4., 5. részleg	31 22	- 28
4.	Novaja Ljalja	1945–1947. 06.	376. sz. tábor 5. részleg	18	5
5.	Nyizsnajaja Tura	1945–1949	376. sz. tábor 3. részleg	254	342
6.	Kusvinszkij Verhnajaja Tura	1945. 06.–1948. 05.	245. sz. tábor 1., 3. részleg	35	798
7.	Nyizsnyj Tagil, Kalinyin út	1943. 05.–1947. 08.	153. sz. tábor 1., 3. részleg	261	1140
8.	Nyizsnyj Tagil, San Donáto	1945. 12.–1949. 09.	153. sz. tábor 2929. lágerkórház	125	1725
9.	Nyizsnyj Tagil, Rudnyik	1945. 06.–1949. 05.	245. sz. tábor 2., 5. részleg	25	89
10.	Nyizsnyj Tagil, Cseremsanka	1945. 05.–1947. 06.	245. sz. tábor 2., 5. részleg	2	58
11.	Kiro vgradszkij Posz. Leviha	1945. 06.–1947. 05.	377. sz. tábor 11. részleg,	6	63
12.	Kiro vgrad	1945. 12.–1947.	377. sz. tábor 2., 4. részleg	178	214
13.	Nyevjanszk	1945. 06.–1947. 05.	245., 376. sz. tábor	195	270
14.	Krasznouralszk	1945. 01.–1947.	314. sz. tábor, 531. sz. tábor 1. részleg	1	72
15.	Jekatyerinburg, Megbékélés temető	1945. 06.–1947. 05.	476. sz. tábor, 313. sz. tábor 3., 6. részleg	1 4	203 177
16.	Pervouralszk, Talica	1945 – 1955	313. sz. tábor, 1 részleg, 476. sz. tábor, 314. sz. tábor 6. részleg, 476. sz. tábor 4 részleg	3	209 419
17.	Revda	1945 – 1955	NKVD/MVD 84. sz. tábor	1	283
18.	Revdivszkij Gyegtyarszk	1945 – 1955	1803. sz. ORB-tábor	29	128
19.	Berezovszkij Posz. Pervomajszk	1945. 04. 6. – 1946. 05. 12.	1803. sz. ORB-tábor	24	116
20.	Berezovszkij Posz. Lenjinskoje	1945. 05. 18. – 1949. 05. 26.	1803. sz. ORB-tábor	107	1648
21.	Aszbeszt	1945. – 1952.	GUPVI	13	147
22.	Jekatyerinburg, Uralhimmas-zavod	1945. – 1947.	314. sz. tábor 6 részleg	2 10	52 69
23.	Nyizsnyj Iszetszk	1945. – 1947.	314. sz. tábor 1. részleg	12	49
24.	Jekatyerinburg, Bolsoj Iszto	1945. – 1947.	314. sz. tábor 1 részleg,	1	13
25.	Jekatyerinburg, Malij Iszto	1945. 04. – 1949. 08.			

26.	Aramil	1945. 04. – 949. 08.	314. sz. tábor 7. részleg	13	30
27.	Alapajevszk	1945 – 1949	NKVD/MVD 200. sz. tábor	23	321
28.	Artemovszkij	Polg. temető 1945–1949	GUPVI 523. sz. tábor	3	136
29.	Krasznoturinszk.	Polg. temető 1945– 1949, megsemmisült	GUPVI	1	231
30.	Polevszkij Posz. Zjuzelszkij, Gornjakov utca D/35. számú épülethez közel	1945–1949, részben megsemmisült	GUPVI	1	9
31.	Szuhoj Log, a déli lakóteleptől másfél kilométerre	1945–1949, részben megsemmisült	GUPVI	2	22
32.	Verhnyaja Szalda, a fémfeldolgozó üzem mellett	1945–1949, megsemmisült	GUPVI	1	13
33.	Alapajevszkij Verhnyaja Szinjacsiha			9	79
34.	Alapajevszkij Habarcsohinszkij Posz. Habaresiha	1945–1949, részben elpusztult	GUPVI	3	32
35.	Alapajevszkij Izmodenovszkij D. Izmodenovo	1945–1949, fennmaradt	GUPVI	5	49
36.	Alapajevszkij Posz. Maliseva	1945–1949, megsemmisült	GUPVI	75	153
37.	Berezovszkij rajon Oktyabrszkij Bivs. Posz. Elovij	1945–1949, fennmaradt	GUPVI	65	97
38.	Ivdelyszkij D. Persino	1945–1949, fennmaradt	GUPVI	3	114
39.	Karpinszkij Posz. Turinka	1945–1949, megsemmisült	GUPVI 504. sz. tábor	15	96
40.	N-ljalinszkij D. Szavinovo	1945–1949, fennmaradt	GUPVI	14	22
41.	N-ljalinszkij Szaltanivszkij Lesznoj Posz. 54 (bivs.)	1945–1949, fennmaradt	GUPVI	17	17
42.	N-ljalinszkij Szaltanivszkij Lesznoj Posz. № 88. (bivs.)	1945–1949, fennmaradt	GUPVI	15	15

43.	Rezsevszkij Posz. Bisztrinszkij	1945–1949, fennmaradt	GUPVI 314. sz tábor	3	437
44.	Szuholozszkij Talickij D. Malije Tausani	1945–1949, fennmaradt	GUPVI	15	24
45.	Tavdinszkij Posz. Azanka, börtöntemető	1945–1949, megsemmisült	GUPVI	1	27
46.	Verhnyepis-minszkij Szrednyeurszsk	1945–1949, részben megsemmisült	GUPVI	6	46
47.	Verhnyaja Szalda	1945–1949, megsemmisült	GUPVI	1	13
48.	Verhnyaja Szalda	1945–1949	GUPVI 531. tábor	-	-



Jekatyerinburg és környéke

Jegyzetek:

¹²⁶ Е. Г. Анимиа: *Города Среднего Урала*. Свердловск, 1983. Дегтярск, http://www.ural.ru/spec/ency/ency_clopaedia-5-593.html

¹²⁷ Е. Г. Анимиа: *Города Среднего Урала*. Свердловск, 1983. Верхотурье. <http://www.ural.ru/spec/ency/encyclopaedia-3-361.html>

¹²⁸ *Verhoturje Posz Privokzalnij*. <http://www.hadifogoly.hu/web/hadifogoly/temeto?id=330&megye=SZVERDLOVSZKAJA>

¹²⁹ Major János: *Találkozásaim*. Jobbágy Károly (1921-1998) költő, könyvtáros tanár – In: Albertirsai Híradó, 2008. május, 5.old.

¹³⁰ *Nógrád megyei adattár*, www.vkbalassa.hu/picture/userfiles/.../Nógrád-Honti%20Arcképcsarnok.pdf, továbbá Jobbágy Károly: *Válogatott versek. Antológia* (1998), <http://www.agt.hu> – Jobbágy Károly 1921

¹³¹ Jobbágy Károly: *Vesszőfutás*. (Hadifogságban írt versek) Saját kiadás, 1990.132 Észtországi új vértanuk kanonizációja (2012. 05.25), <http://ortodoxszemle.wordpress.com/2012/05/25/esztor-szagi-ujvertanuk-kanonizalasa/>

¹³³ *Bukunedia*, ru.wikipedia.org/wiki/Кушва-

¹³⁴ *Kusva*, <http://www.hadifogoly.hu/web/hadifogoly/temeto?id=434&megye=SZVERDLOVSZKAJA>

¹³⁵ *Новая Ляля* - Википедия, ru.wikipedia.org/wiki/Новая_Ляля

¹³⁶ *Novaja Ljalja*, <http://www.hadifogoly.hu/web/hadifogoly/temeto?id=376&megye=SZVERDLOVSZKAJA>
<http://www.ural.ru/spec/ency/encyclopaedia-13-1383.html>

¹³⁷ E. Г. Анимца: *Города Среднего Урала*. Нижняя Тура.Свердловск, 1983. <http://www.ural.ru/spec/ency/encyclopaedia-13-1383.html>

¹³⁸ *Nyizsnyaja Tura*, <http://www.hadifogoly.hu/web/hadifogoly/temeto?id=416&megye=SZVERDLOVSZKAJA>

¹³⁹ Dr. Szakmár János: *A leányvári Weissenburger Bálint 881 napos szibériai gólgatója*. In: *Leányvári Újság*, 2012. február 17., 2012. március, 10-19. old. Elektronikus változata: <http://www.leanyvar.hu/nc/lakosoknak/leanyvari-ujzag/?cid=101&did=1010&sechash=6a2a9f8f>

¹⁴⁰ E. Г. Анимца: *Города Среднего Урала*. Свердловск, 1983. Верхняя Тура. <http://www.ural.ru/spec/ency/encyclopaedia-3-358.html>

¹⁴¹ *Kusvinskij Verhnyaja Tura*. <http://www.hadifogoly.hu/web/hadifogoly/temeto?id=184&megye=SZVERDLOVSZKAJA>

¹⁴² <http://www.haboruskeresoszolgalat.hu/?id=6#id=13&t=7&page=>

¹⁴³ *Élő történelem*, 65-66. old.

¹⁴⁴ Uo., 68-69.old.

¹⁴⁵ Uo., 69-71.old.

¹⁴⁶ *Mementó*. A kárpátaljai magyar holocaust története Técső tragédiájának tükrében. Közreadja: Szoboszlai Mónika. Técső, 2000, 66-68. old.

¹⁴⁷ Uo., 62-65. old.

¹⁴⁸ Dupka György: *Kárpátaljai magyar Gulag-lexikon*. Lefejezett értelmiség 1944–1959. Intermix Kiadó, 1999, 41-42. old.

¹⁴⁹ Balogh Sándor: *Sorsüldözöttek*.

¹⁵⁰ E. Г. Анимца: *Нижний Тагил*, <http://www.ural.ru/spec/ency/encyclopaedia-13-1381.html>

¹⁵¹ Н. И. Дмитриев: *Чехословацкий корпус*, <http://www.ural.ru/spec/ency/encyclopaedia-23-2300.html>; С. И. Константинов: *Вооруженные формирования противобольшевистских правительств Поволжья, Урала и Сибири в годы гражданской войны*. Екатеринбург, 1997.

¹⁵² Nyizsnyij Tagil, *Kalinyin úti temető*, <http://www.hadifogoly.hu/web/hadifogoly/temeto?id=500&megye=SZVERDLOVSZKAJA>

¹⁵³ Solti (Stomfoli) Imre: *Bolyongtunk az uráli éjszakában*. Pesterzsébet HH, 1998/8., <http://mek.oszk.hu/02200/02237/html/f03.htm>

¹⁵⁴ *Nizsnyij Tagil Rudnik* sztorevszkij Rajon Rudnik Im. Tretego Internacionala, <http://www.hadifogoly.hu/web/hadifogoly/temeto?id=192&megye=SZVERDLOVSZKAJA>

¹⁵⁵ Wittner István: *Barátkozás a japánokkal a marsantszi lágerben*. Szentendre HH., 1993/8.,<http://mek.oszk.hu/02200/02237/html/f03.htm>

¹⁵⁶ SZEPB-archívum. *A viski túlélők névsora*. 2008. 09. 09.

¹⁵⁷ Uo., *A beregszászi járási túlélők névsora*. 2008. 09. 09.

¹⁵⁸ Rózsás János: *GULAG-lexikon*, 116-117. old.

¹⁵⁹ Stark Tamás: *Magyar nők a Gulágon*. <http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/historia/93-03/ch04.html>

- ¹⁶⁰ Várdi Huszár Ágnes. *Rabszolgák az Urálnál*. In: Új Horizont, 2003/6. sz., 92. old.
- ¹⁶¹ Mandrik Erzsébet: *A pokol bugyraiban*. Egy viski parasztlány a sztálini légerekben. Intermix Kiadó, 1996.
- ¹⁶² Sára Sándor: *Magyar nők a GULÁG-on*. 1992.
- ¹⁶³ *Nizsnijj Tagil Posz*. Cseremsanka. <http://www.hadifogoly.hu/web/hadifogoly/teteto?id=82&megye=SZV ERDLOVSZKAJA>
- ¹⁶⁴ *Kirovgradszkij Posz*. Leviha. <http://www.hadifogoly.hu/web/hadifogoly/teteto?id=144&megye=SZVERD LOVSZKAJA>
- ¹⁶⁵ E. Г. Анимиа: *Кировград*. <http://www.ural.ru/spec/ency/encyclopaedia-10-936.html>
- ¹⁶⁶ Kirovgrad, <http://www.hadifogoly.hu/web/hadifogoly/teteto?id=353&megye=SZVERDLOVSZKAJA>
- ¹⁶⁷ SZEbB-archívum. *A viski túlélők névsora*, 2008. 09. 09.
- ¹⁶⁸ E. Г. Анимиа: *Невьянск*. <http://www.ural.ru/spec/ency/encyclopaedia-13-1350.html>
- ¹⁶⁹ Bagu Balázs: *Életutak*. Beszélgetések meghurcolt magyarokkal, az áldozatok hozzátartozóival. Intermix Kiadó, 97-98. old.
- ¹⁷⁰ Dupka György. *A mi golgotánk*. Szolyvai Emlékparkbizottság – Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 2012, 161. old.
- ¹⁷¹ *Malenykij robot*. Mélyinterjú az 1944-es elhurcolás feltárásához. K.J. S. Kismuzsaly. <http://www.kmf.uz.ua /mr/7inteju1.html>
- ¹⁷² SZEbB-archívum. Stercli Sándor levele, 1991. május 7.
- ¹⁷³ Uo., Pataky Ferenc (1992) letétbe helyezett emlékirata megjelentetésre vár.
- ¹⁷⁴ Uo., 76-98. old.
- ¹⁷⁵ Uo., Özv. Kincsesi Dánielné levele, 1991. február 20.
- ¹⁷⁶ Uo., Lator József levele. 1991.
- ¹⁷⁷ *Mementó*, 66-69. old.
- ¹⁷⁸ SZEbB-archívum, *A viski túlélők névsora*, 2008. 09. 09.
- ¹⁷⁹ Uo., *A técsői és aknaszlatinai túlélők névsora*, 2008. 09. 09.
- ¹⁸⁰ Uo., *A nagyszőlősi járási túlélők névsora*, 2008. 09. 13.
- ¹⁸¹ E. Г. Анимиа: *Красноуральск*. <http://www.ural.ru/spec/ency/encyclopaedia-10-1027.html>
- ¹⁸² *Krasznouralszk*. <http://www.hadifogoly.hu/web/hadifogoly/teteto?id=24&megye=SZVERDLOVSZKAJA>
- ¹⁸³ SZEbB-archívum, Erdő Károly visszaemlékezése. Lejegyezte Szöllőssy Tibor. Técső, 1989. január 10. Lásd még: *Élő történelem*, 98-100. old.
- ¹⁸⁴ *Mementó*, 91. old.
- ¹⁸⁵ Uo., 79-89. old.
- ¹⁸⁶ Uo., 38-45. old.
- ¹⁸⁷ SZEbB-archívum, *A beregszászi járási túlélők névsora*, 2008. 09. 09.
- ¹⁸⁸ Uo., *A nagyszőlősi járási túlélők névsora*, 2008. 09. 13.
- ¹⁸⁹ E. Г. Анимиа – М. Н. Денисевич: *Екатеринбург*, <http://www.ural.ru/spec/ency/encyclopaedia-6-659.html>
- ¹⁹⁰ Hidi Gyula: *Sátortáborban*. Budapest, 1994/6. <http://mek.oszk.hu/02200/02237/html/f03.htm>
- ¹⁹¹ GULAG-lexikon, 11., 42., 49., 68., 72., 75., 79., 87., 93., 98., 106., 116., 119., 121., 132., 151., 156., 160., 161., 164., 166., 197., 198., 211., 212, 222, 235., 246., 259., 260., 261., 270., 285., 308., 311., 329., 330., 332., 333., 344., 350., 352., 360. old.
- ¹⁹² Uo., 160. old.
- ¹⁹³ Uo., 328., 329., 379., 408. old.
- ¹⁹⁴ Lengyel József noteszeiből 1955–1975. Válogatta, sajtó alá rendezte és az előszót írta: Major Ottó. Budapest, Magvető, 1989. <http://mek.oszk.hu/06400/06445/06445.htm>
- ¹⁹⁵ *GULAG-lexikon*, 15, 32, 115, 130, 188, 188, 246, 275, 309, 337. old.

²²⁶ *Berezovszkij Posz. Lenyinszkoje*. <http://www.hadifogoly.hu/web/hadifogoly/temeto?id=230&megye=SZVERDLOVSZKAJA>

²²⁷ Forráshely: Motrevics professzor magánarchívuma. Másolat a Szolvyai Emlékparkbizottság archívumában.

²²⁸ A nehezen olvasható neveket orosz hangzásuknak megfelelően tüntettem fel.

²²⁹ Е. Г. Анимца: *Асбест*. <http://www.ural.ru/spec/ency/encyclopaedia-1-103.html>

²³⁰ *Aszbesz*, <http://www.hadifogoly.hu/web/hadifogoly/temeto?id=141&megye=SZVERDLOVSZKAJA>

²³¹ *GULAG-lexikon*, 156. old.

²³² *Jekatyerinburg Cskalovszkij Rajon Posz Himmas*. <http://www.hadifogoly.hu/web/hadifogoly/temeto?id=554&megye=SZVERDLOVSZKAJA>

²³³ SZEБ-archívum, A viski túlélők névsora, 2008. 09. 09.

²³⁴ Уо., *A nagyszőlősi járási túlélők névsora*, 2008. 09. 13.

²³⁵ В. А. Шкерин: *Нижнеисетский Железодельный Завод*. <http://www.ural.ru/spec/ency/encyclopaedia-13-1369.html>

²³⁶ Nyizsnyij Iszetsk lágerben elhunyt áldozatok adatait nem tartalmazza az IQSYS-Hadifogoly-Adatbázis.

²³⁷ Forráshely: Motrevics-professzor magánarchívuma. Másolata a Szolvyai Emlékparkbizottság archívumában.

²³⁸ Forráshely: Motrevics professzor magánarchívuma. Másolata a Szolvyai Emlékparkbizottság archívumában.

²³⁹ Forráshely: Motrevics professzor magánarchívuma. Másolata a Szolvyai Emlékparkbizottság archívumában.

²⁴⁰ *Jekatyerinburg Cskalovszkij Rajon Posz. Bolsoj Isztok*. <http://www.hadifogoly.hu/web/hadifogoly/temeto?id=327&megye=SZVERDLOVSZKAJA>

²⁴¹ *Jekatyerinburg Oktjabrskij Rajon Posz Malij Isztok*.

<http://www.hadifogoly.hu/web/hadifogoly/temeto?id=439&megye=SZVERDLOVSZKAJA>

²⁴² Е. Г. Анимца: *Арамил*. <http://www.ural.ru/spec/ency/encyclopaedia-1-81.html>

²⁴³ *Sziszertszkij R-n Aramil M Krasznaja Gora*. <http://www.hadifogoly.hu/web/hadifogoly/temeto?id=326&megye=SZVERDLOVSZKAJA>

²⁴⁴ *Alapajevszk*. <http://www.hadifogoly.hu/web/hadifogoly/temeto?id=226&megye=SZVERDLOVSZKAJA>

²⁴⁵ *Artemovszkij*. <http://www.hadifogoly.hu/web/hadifogoly/temeto?id=272&megye=SZVERDLOVSZKAJA>

²⁴⁶ *Krasznoturinszk*. <http://www.hadifogoly.hu/web/hadifogoly/temeto?id=501&megye=SZVERDLOVSZKAJA>

²⁴⁷ *Polevszkoj Posz. Zjuzelszkij*. <http://www.hadifogoly.hu/web/hadifogoly/temeto?id=365&megye=SZVERDLOVSZKAJA>

²⁴⁸ *Szuhoj Log*. <http://www.hadifogoly.hu/web/hadifogoly/temeto?id=427&megye=SZVERDLOVSZKAJA>

²⁴⁹ *Verhnyaja Szalda*. <http://www.hadifogoly.hu/web/hadifogoly/temeto?id=438&megye=SZVERDLOVSZKAJA>

²⁵⁰ *Alapajevszkij Verhnyaja Szinjacsíha*. <http://www.hadifogoly.hu/web/hadifogoly/temeto?id=248&megye=SZVERDLOVSZKAJA>

²⁵¹ *Alapajevszkij Habarcsóhinszkij Posz. Habarcsíha*. <http://www.hadifogoly.hu/web/hadifogoly/temeto?id=360&megye=SZVERDLOVSZKAJA>

²⁵² *Alapajevszkij Izmodenovszkij D Izmodenovo*. <http://www.hadifogoly.hu/web/hadifogoly/temeto?id=145&megye=SZVERDLOVSZKAJA>

²⁵³ *Alapajevszkij Posz. Maliseva*. <http://www.hadifogoly.hu/web/hadifogoly/temeto?id=359&megye=SZVERDLOVSZKAJA>

²⁵⁴ *Berezovszkij Rajon Oktjabrskij Bivs. Posz. Elovij*. <http://www.hadifogoly.hu/web/hadifogoly/temeto?id=325&megye=SZVERDLOVSZKAJA>

²⁵⁶ *Ivdelyszkij D. Persino*. <http://www.hadifogoly.hu/web/hadifogoly/temeto?id=328&megye=SZVERDLOVSZKAJA>

²⁵⁷ *GULAG-lexikon*, 159., 269., 351. old.

²⁵⁸ *Karpinszkij Posz. Turinka*. <http://www.hadifogoly.hu/web/hadifogoly/temeto?id=502&megye=SZVERDLOVSZKAJA>

²⁵⁹ *N-ljalinszkij D. Szavinovo*. <http://www.hadifogoly.hu/web/hadifogoly/temeto?id=78&megye=SZVERDLOVSZKAJA>

²⁶⁰ *N-ljalinszkij Szaltanivszkij Lesznoj Posz. 54.* <http://www.hadifogoly.hu/web/hadifogoly/temeto?id=234&megye=SZVERDLOVSZKAJA>

²⁶¹ *N-ljalinszkij Szaltanivszkij Lesznoj Posz. 1 88.* <http://www.hadifogoly.hu/web/hadifogoly/temeto?id=77&megye=SZVERDLOVSZKAJA>

²⁶² *Rezsevszkij Posz. Bisztrinszkij*. <http://www.hadifogoly.hu/web/hadifogoly/temeto?id=329&megye=SZVERDLOVSZKAJA>

²⁶³ *Szuholozsszkij Talickij D Malije Tausani*. <http://www.hadifogoly.hu/web/hadifogoly/temeto?id=55&megye=SZVERDLOVSZKAJA>

²⁶⁴ *Tavdinszkij Posz. Azanka*. <http://www.hadifogoly.hu/web/hadifogoly/temeto?id=352&megye=SZVERDLOVSZKAJA>

²⁶⁵ *Verhnyepisminszkij Szrednyeurszsk*. <http://www.hadifogoly.hu/web/hadifogoly/temeto?id=423&megye=SZVERDLOVSZKAJA>

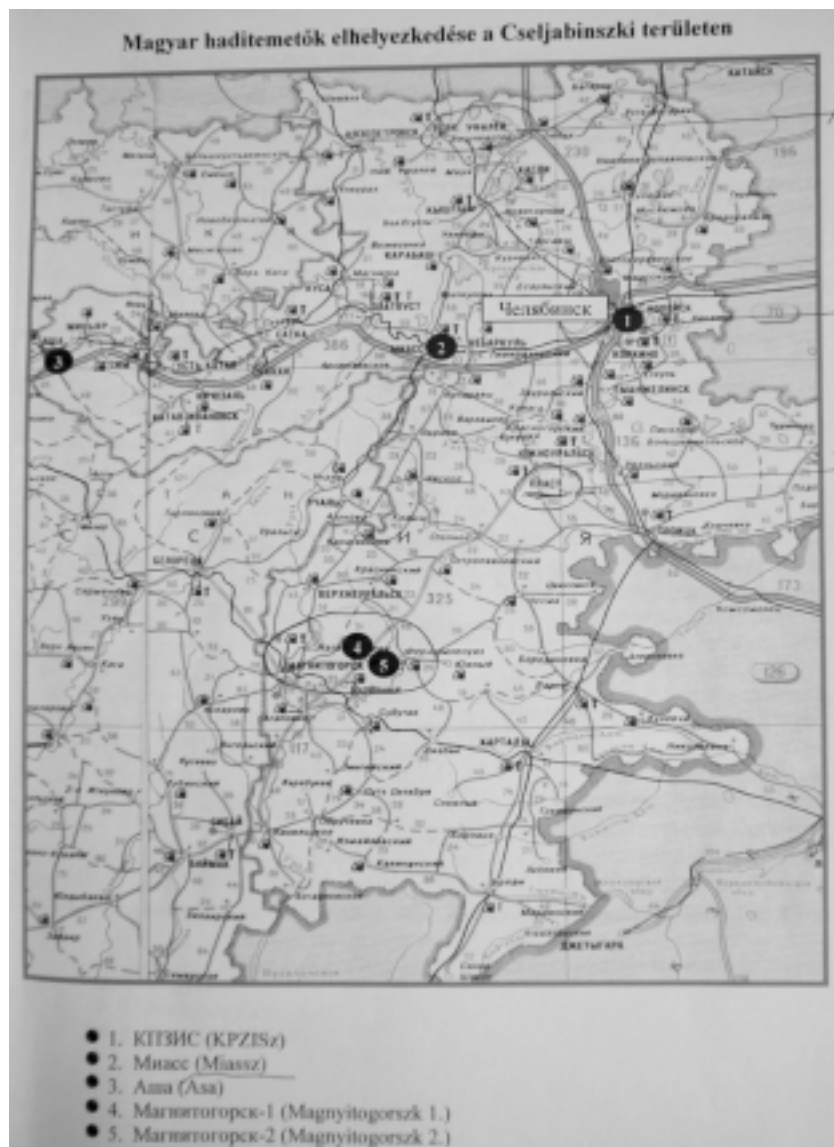
²⁶⁶ *Verhnyaja Szalda*, <http://www.hadifogoly.hu/web/hadifogoly/temeto?id=438&megye=SZVERDLOVSZKAJA>

CSELJABINSZK MEGYÉBEN

A Cseljabinszk megyéhez tartozó nyugat-szibériai nagytájat tavak ezrei borítják, legtöbbjének a vize sós. A finnországi tóvidékhez hasonlítható táj a jégkorszak végén alakult ki. A természeti szépségekben gazdag vidék egy részét a hidegháború éveit kiéleződött fegyverkezési verseny időszakában alaposan beszennyezték, örökre tönkretették. Minderre Motrevics professzor hívta fel a figyelmünket, amikor a foltokban lepusztult térségbe érkeztünk. A pusztulást harminc éven át eltitkolt nukleáris baleset okozta. Történt ugyanis, hogy 1957. szeptember 29-én Cseljabinszktól északnyugati irányban 150 kilométerre, a Cseljabinszk-40 nevű titkos város Majak nevű nukleáris üzemében felrobbant egy 80 tonnás, az atombombagyártás során keletkezett folyékony nukleáris hulladékot tartalmazó acéltartály. A katasztrófa következtében a későbbi csernobili reaktorbalesetnél jóval nagyobb radioaktív szennyeződés jutott ki a környezetbe, ezrek gyógyíthatatlan betegségét és halálát okozva, százezrek életterét tönkretéve. A rákos megbetegedések száma a korábbiakhoz képest hatszorosára nőtt. Motrevics professzor megnyugtatóan, elég messze vagyunk a radioaktivitással szennyezett területtől, amely ma is tiltott zóna, katonák őrzik. Az itteni légkör 50 év után már nem jelent veszélyt az emberre.

Cseljabinszk megyében Motrevics professzor 32 hadifogoly-temetőt tárt fel. A levéltári anyagok szerint ennél több volt, de azok már félig vagy teljesen megsemmisültek. A moszkvai Memorial adatbázisában még egy „-2” megnevezésű láger sírkertje is szerepel (Cseljabinszktól 150 kilométerre, valószínűleg a sugárfertőzés miatt tiltott zónában fekszik). 1945–1947 között itt állították fel a munkahadsereg táborát (trudarmejcev). A temetőben lévő sírok száma 6/151 volt. A parcella fennmaradt, de a sírokat felásták.

Muradin János Kristóf kolozsvári kutató felmérése szerint Cseljabinszk megye lágereiben (Cseljabinszk, Asa, Kistim, Verhnyij Ufalej, Magnytogorszk stb.) mintegy 5000 kolozsvári magyart tartottak fogva, és a túlélőket csak 1949-ben engedték haza. Számításai szerint *„Össességében a Kolozsvárról elhurcolt 5000 civil több mint egyharmada, mintegy 1600–1800 ember pusztulhatott el a több éves fogságban.”*²⁶⁷



Cseljabinszk és környékének térképe

„Ha felmegyek az uráli hegyekre...”

Verhnyij Ufalej Cseljabinszktól 142 kilométerre fekszik. 1761-ben alapították az Ufalej folyó partján, 1940-ben várossá nyilvánították, lakossága több mint 40 000 fő.²⁶⁸ Nikkelbányászatáról és fémfeldolgozásáról ismert iparváros. Az itt felállított 1651. sz. munkatáborban igazoltan 145-en hunytak el, köztük 6 magyar. **Havasi János** szerint karcagi internált civilek is dolgoztak a bányában, köztük volt **Szilako Ferenc** tanár, aki visszaemlékezésében beszámolt az itt végzett rabszolgamunkáról. Rabságának öt évét a láger könyvkötődéjében vészelte át.

Az erdélyi Magyaró szülötte, **Zsigmond József** tüzér szakaszvező Magyaromjáton esett orosz fogságba, majd a szolvyai győjtőlágerbe kísérték, ezt követően gyalogos menetoszloppal Novij Szamborba, ahol „halálvonatra” ültették. 26 napi vonatozás után jutottak el az Urálig, kocsijában 25 fogolytársa meghalt. 1945 januárjának első napjaiban érkeztek meg az ufaleji 180/7. sz. lágerbe, ahol 25-30 fokos hideg fogadta őket. Hosszú ideig az itteni nikkelbányában, a helyi szovhozban, vasgyárban és másutt dolgozott. A szomszédos Kistim lágeréből szabadult 1948-ban. Négyéves rabságának adatokban, felsorolt neveken bővelkedő történetét 2001-ben írta meg.²⁶⁹ Közlése szerint Ufalejben külön hadifogoly- és internálótábor volt. Az előbbiben magyar és német hadifoglyok (tisztok és közlegények), az utóbbiban Dél-Erdélyből, Brásótól Temesvárig internált szászok voltak, több volt a nő, mint férfi. A naplóról többek között itt figyelt fel egy 13-14 éves fiúcskára: „*Családi neve Csopák, és a kárpátaljai Nagydobronyba való. A falujukon átvonuló hadifoglyok közé besorolták a kapujukban nézelődő édesapját és két testvérbátyját. Minthogy azok kiskabátban voltak, édesanyja vele küldte utánuk a három nagykabátot, ám az orosz őrség már őt sem engedte vissza, besorolta a menetoszlopba. Így kerültek fogságba négyen a nagydobronyi Csopák családból. Édesapját és testvéreit útközben betegen, félholtan leszedték a szerelvényről, egyedül ő maradt életben, azaz csak ő jutott el az ufaleji lágerbe.*” Ezt követően leírja, hogy hiába vigyázott rá, egy nyári napon a fiút „Villámcsapás érte... Ő is az uráli földben piheni örök álmát, de külön sírban, dr. Fehér István törvényszéki bíró, tartalékos hadnagy mellett (Debrecenben a Csopó utca 52. szám alatt lakott)...”

Leírja, hogy falubelije, **Bíró János**, valamint **Umberto** és **Emanuel** olasz hadnagy szibériai maláriában halt meg. Megjegyzi, hogy a Novij Szamborból

elindított „koporsó-vagonokba” zsúfolt létszámnak alig a fele érkezett meg a lágerbe. „A többi útközben leszedték betegen és meghalva. Az oda megérkezetteknek is talán kétharmada elpusztult a három és fél hónap alatt. 374-en éltük túl a sok éhezést és betegségeket. Az időközben érkezettekkel és a keretlegénységgel ez idő tájt alig lehettünk többen félezernél az 1500-2000 főre méretezett lágerben. Hat falumbelől már csak ketten maradtunk Szabó Pista bácsival, mert pár hete egy éjszaka Kocsis Puncsi József is meghalt.”²⁷⁰

A visszaemlékezésben megörökítette Ufalejben töltött első karácsonyát és szilveszterét, megrázóan jelenítve meg azt a pillanatot, amikor éjfélkor a foglyok kivonultak a barakkból a szabad ég alá és énekelni kezdtek: „*Ha felmegyek az uráli hegyekre, / Feltekintek a csillagos egekre. / Csillagos ég, merre van a magyar hazám? / Merre sirat engem az édesanyám?*”²⁷¹

Az ufaleji lágerben elhunyt **Nahóczky Károly** (Sajószentpéter, 1945) nevét először a Hábórus Keresőszolgálat „Hozzártározókat keresünk” rovatában olvastam. A honlapon közzétett adatokból tudtam meg, hogy az ufaleji táborból hazatért **Szilárd Ferenc** adta át az ufaleji hadifogolytáborba 1945. január 1-én beérkezett magyar hdf. tisztek névjegyzékét (180. sz. fogolytábor). Erre az információra az amerikai West Chesterben élő **Dr. Sándorné Nahóczky Beatrix** reagált, aki a keresőszolgálatnak 2012. szeptember 4. írt levelében közölte, hogy a keresett „*Nahóczky Károly, aki az Ufalejben lévő 180. számú hadifogolytáborban volt és hunyt el 1945. február 11-én, testvére vagyok.*” Emlékét a távolból is ápolja, szerinte „*igazán csak az hal meg, akit elfelejtenek.*” A honlapon közzétett, megható verses levelében is a számára kedves halottaira gondol: „*Pihenjete, béke poraitokra. / Jó Isten áldása szálljon / Az összes hősi halált halt / Magyar katonáinkra.*”²⁷²

Verhnyij Ufalejben találkoztunk és beszélgettünk el a 65 éves Vera Sztepanovna Gornovajával, aki még jól emlékszik az itt dolgozó magyarországi és erdélyi hadifoglyokra, internáltakra, akik rongyosak, soványak és éhesek voltak, enni-valót kértek a helyi lakosoktól. A nikkelbányában együtt dolgoztak a helyi lakosokkal. Vera asszony, a gyár egykori laboránsa szerint az ország védelméért dolgoztak. Megengedte, hogy **Olekszij Korszun** történéssel lefotózzuk.

A Mironov és a Furmanov út között fekvő temető részben megsemmisült. Körülötte konyhakert és lakóházak. A sírok száma 6/145.²⁷³ A magyar emlékművet 1999-ben emelték, a téglalap alakú gránittömbön magyar és orosz nyelvű felirat: „*Itt a II. világháborúban elhunyt magyar polgári áldozatok nyugszanak.*” A sírkert eléggé gondozatlan. Mögötte komor képet mutat a hatalmas nikkel-meddőhányó, amely alatta szintén sírok vannak.



Vera asszony és Korszun ezredes



Magyar emlékmű Vernyij Ufalejben

Visszatérve a főútra és tovább haladva gyorsan eljutottunk a 30 000 lakosú Kistim városba. Levéltári anyagok szerint ezen a településen szervezték meg a 180. táborn, amely az MVD/UPVI felügyelete alá tartozott. A hadifogoly-temető a város délkeleti határában emlékedő magaslat lejtőjén, a szennyvíztisztítótól 500 méterre fekszik. A sírok száma 2/13.²⁷⁴ Motrevics professzornak 2 ide temetett magyarról van tudomása. Két-három órával érkezésünk előtt itt erdőtüz volt, odaérkezésünkör még füstölgött az avar. A felperzselt erdőrészen áthaladva egy tisztásra jutottunk, ahol megtaláltuk a téglalap alakú gránit emlékművet, talapzatán két piros-fehér-zöld fonatú koszorúval.



A kistimi magyar emlékmű

Motrevics professzor közölte, a közelmúltban **dr. Bajtai Csaba** főkonzul úrral és a helyi polgármesterrel itt jártak, mivel **Viktor Markovics Riszkin**, a *Cseljabinszkij Rabocsij Csas* című megyei lap tudósítója hírt adott arról, hogy hullarablók, temetőrongálók garázdálkodtak a magyar temetőben. Az ezt követő hatósági vizsgálatot lezárták, a sírkertet rendbe hozták. A megtalált emberi csontokat két új sírban helyezték el.

A városban újabb iszlám templomot láttunk, égbe szökő karcsú tornyán félhóddal. A nagyméretű ortodox templomok is nemrég épülhettek.



Kistim iszlám mecsetje

A mesterséges tó partján megnéztük Gyemidov lerobbant palotáját, az öntöttvasból készült szökőkutat, amely ottjártunkkor felújítás alatt volt. A gyáros saját kastélya mellett építtette fel az egykori fémfeldolgozó üzemet.

A négysávos autópályán tovább haladva megérkeztünk az 1736-ban alapított, több mint egymillió lakost számláló Cseljabinszk megyei székvárosba, amely a cári időkben a transzszibériai vasútvonal építésének központja volt. Jelenleg Oroszország 8. legnagyobb városa, Moszkvától 1919 kilométerre, a Miassz folyó partján fekszik, nem messze a Cseljaba folyó torkolatától. I. Péter cár miniszteri megbízottja, Tatiscsev parancsára 1736-ban itt épült fel a Cseljaba erődtámaszpont és körülötte a település, amelynek első lakosai kozákok, menekült jobbágyok, száműzöttek és ide irányított szakemberek, katonák voltak, akik a Szibériába vezető kereskedelmi útvonalat védték, feltartóztatták a sztyep felől ide vándorló nomádokat. A déluráli régió fontos kulturális, oktatási, politikai, pénzügyi, kereskedelmi és gazdasági központja. Itt működik a Dél-Urali Állami Egyetem is.



Cseljabinszk bejáratánál

A Cseljabinszki Múzeum Régészeti Osztálya érdekes és fontos kutatásokat végez Kelet-Urál területén. Szergej Botalov, a múzeum régésze 2011 tavaszán Budapesten is előadást tartott az MTA Régészeti Intézetében a honfoglaláskori magyar sírokhoz igen hasonló lovas-temetkezési leletekről. A város nehézipara világszinten elismert: a Cseljabinszki Kohászati Kombinát, a Cseljabinszki Traktorgyár és a Cseljabinszki Csőhengerművek. A Szovjetunió tankgyártásának és más nehézfegyver-fajták előállításának egyik meghatározó központja volt itt.²⁷⁵ A túlélők visszaemlékezései szerint ezekben a gyárakban 1945–1948 között magyar hadifoglyok és internáltak is dolgoztak.

1949 októberétől az uráli térséghez tartozó Molotov (ma: Perm) területi 207., a Szverdlovszk megyei 476., 477. sz. táborok és a baskírföldi útépitődivízióon kívül a Cseljabinszk területén lévő GUPVI-lágerekben háborús bűnökkel megvádolt hadifoglyok százait tartották²⁷⁶, akiket a csekisták indítványára a katonai törvényszékek elítéltek. A túlélők csak 1955 végén, illetve 1956 tavaszán térhettek haza.

Szállásunk a Cseljabinszk szállóban volt. Lefekvés előtt megnéztük a „fehér éjszakák” által megvilágított várost. A szálloda előtti téren van a transzszibériai vasútvonal vasútállomása, itt is emlékművet emeltek a cseh légionáriusoknak. A belváros eléggé rendezett, modern vonalú épületek, paloták hirdetik a város dübörgő gazdasági fejlődését. A város ipari öveze-

tében sok kívánnivalót hagy maga után a környezetvédelem. A gyárkémények ontják a barna füstöt és a kormot.

Hivatalos okmányok szerint a város külterületein 4 hadifogoly-temetőt tartottak nyilván, amelyek felderíthetetlenek maradtak. Az első a Tankisták utcában, a polgári temető mellett található, teljes egészében fennmaradt, a sírok száma 2/94.²⁷⁷

A másik hadifogoly-temető a Kopejszkoje sugárúti Fatejevszkoje temetőben található. Részben megsemmisült, a sírok száma 1/93.²⁷⁸

A harmadik Cseljabinszk központi polgári temetőjében van. Teljes egészében megsemmisült, a sírok száma 7/152 volt.²⁷⁹

A negyedik haditemető a város déli részében, a Kizilszkaja utcai polgári temetőben volt. A sírok száma 2/34.²⁸⁰ Rátemetések miatt ez is teljesen megsemmisült.

A leMBERGI, odesszai, harkovi börtönt érintve Magyarországról rabvonatokkal ideszállított és elítélt magyar levonték, hadifoglyok egyik fő átlomása Cseljabinszk²⁸¹ volt, ahonnan a kazahsztáni Tajset, Dzszejkazgan, Szpasszk táborába, a komiföldi Inta, a mordvinföldi Potyma, Javasz, és a kelet-szibériai Novoszibirszk lágereibe továbbították őket. Egy ideig cseljabinszki munkatábor lakója volt

Bakos József (Szigliget, 1923) 10 évre ítélt levente,

Farkas Károly (Veszprém, 1927) 20 évre ítélt géplakatos,

Galgóczy Árpád (Budapest, 1928) 20 évre ítélt levente, aki 1960. május 18-án kazahsztáni száműzetésből tért haza Magyarországra,

Hammerszki József (Bajna, 1918) rendszerellenes felkelés vádjával 25 évre ítélt közkatonára,

Házy Tibor (Vác, 1920) kémtevékenységért 7 évre ítélt tartalékos tiszt,

Mausecz Béla (Rédics, 1927) 10 évre ítélt (mozgósított) levente,

Primer Lajos (Veszprém, 1929) 15 évre ítélt műszerész-tanonc,

Ternay István (Miskolc, 1913) terrorcselekmény végrehajtásáért 10 évre ítélt könyvelő,

Tóth József (Galgamácsa, 1923) 10 évre ítélt (mozgósított) levente,

Tóth László Bálint (Mátészalka, 1928) 20 évre ítélt levente,

Végh István (Kunmadaras, 1922), akit azért ítélték el 15 évre, mert katonai rádiós kiképzésen vett részt a közeledő front előtt.

Völgyi József (Inota, 1920) G.345-ös GULAG-rab a mordvinföldi Potymán kívül hosszabb ideig raboskodott Cseljabinszkban, ahol társai munkásköltőként ismerték; a lágerélet gyötrelmei között sok verse született, amelyek közül az 1948–1950 közt írt *Rab karácsony a Gulágon* című vált ismertté. A költemény két utolsó szakasza így hangzik: „Te durva őr!

*/ Az ünnep éjfelében / Hiába harsan káromló szavad, / magyar raboknak
meggyötört szívében / Ma este minden, de minden út szabad! // S a Krisztus
Úr a tiszta téli éjben / Halkan kopogtat két szív ajtaján, / S könnycsepp
ragyog a két magyar szemében / Csöndes, csodás szent karácsony éjsza-
kán. ”²⁸² Völgyi József 1953. november 26-án tért haza.*

Másnap a Cseljabinszk–Moszkva autópályáról letérve a közel 183 ezer lakosú Miassz városba érkeztünk. Az azonos nevű folyó partján fekszik, Cseljabinszktól 90 kilométerre. 1773-ban alapították.²⁸³ Az 1926-ban városi rangra emelt településhez alapítása óta rézlelőhelyek, 1997-től aranylelőhelyek kitermelése, feldolgozása is kapcsolódik. A bányászat, a fémfeldolgozás ma is jelentős, valamint a hadiipar (rakétagyártás). Legfontosabb ipari vállalata a tehergépkocsikat gyártó Urál Autógyár (*UralAZ*).



Meddőhányók a bányavidéken

A hadifoglyokat és internáltakat bányákban és a gépgyártásban dolgoztatták. Miassz városban az MVD/UPVI 25. és 27. láger részlege működött. Az itt elhunyt 189 foglyot, köztük 36 magyart, a város szélén temették el. Körülményesen találtuk meg a kis utcát, amelynek első házait a 60-as években építették. A Szolnyecsnaja utcai 6. és 8. számú házak között megdőbbsenve fedeztük fel a magyar–német temetőt. A német fakeszt előtti emlékművet

ugyanis vandál módon megrongálták, az úttól a hegy aljáig elterülő magyar temető háromnegyed részén pedig a helyi lakosok burgonyát termesztnek.



A megrongált német emlékmű

Ezt a temetőt 1945 júliusától 1949 februárjáig használták. A nyilvánítás szerint a sírok száma 36/189.²⁸⁴ A három részből álló magyar emlékművet 1998-ban állították fel. A parcella közepén közel három méteres kettős vaskereszt áll, annak két oldalán vörös színű, feliratos gránittömböt helyeztek el. A fennmaradt, rendezett temetőrész fölött a helyi közigazgatás gyakorol felügyeletet, ám az emlékmű közvetlen környékét benőtte a gaz, mi irtottuk ki.

Szatka járási központ Cseljabinszktól 236 kilométerre, az Urál nyugati oldalán, a Belaja folyóba ömlő Kis- és Nagyszatka partján fekszik. Az 1758-ban létesített bányatelepülés 1937-ben kapott városi rangot, lakossága meghaladja az 50 000 főt.²⁸⁵ Az itteni kombinát területén magnezit bányák és feldolgozó egységek vannak. Itt is megdöbbentő látvány tárult eléink. A német–magyar temető fölött hatalmas meddőhányó tornyosul.



Magyar emlékmű



Német emlékmű



Meddőhányók Szatka határában



Magyar emlékmű a meddőhányók közelében

A nyilvántartás szerint a sírok száma 5/25.²⁸⁶ A gránit emlékművet a meddőhányóhoz közeli polgári temetőben állították fel, rajta magyar és orosz nyelvű felirat: „*A II. világháborúban elhunyt magyar hadifoglyok emlékére.*” Az emlékjel szimbolikus jelentőségű számunkra: bizonyos fokú figyelmességet jelez a bányában elhunytak iránt. Bár másutt is ezt tapasztalnánk.

Asa szintén járási központ Cseljabinszk megye Baskírfölddel határos peremén, a Belaja folyóba ömlő Szim patak partján. 1898-ban, Ufától 98 kilométerre alapították, 1933-ban városi rangra emelték. A foszforbányászat és feldolgozás élvonalába tartozó város lakossága 40 000 fő. Itt favegyikombinát és bútorgyártás működik.²⁸⁷



Az asai emlékoszlop

Ezen a településen a helybéliektől két haditemető iránt érdeklődünk. Kiderült, hogy az egyiket a város déli peremrészén elterülő tölgyerdőben találhatjuk meg. Sikerült, az erdő szélén fákkal, bokrokkal benőtt hadifogoly-temető fennmaradt. A sírok száma 1/19.²⁸⁸ Az 1998-ban felállított több mázsás gránit emlékművön magyar és orosz nyelvű felirat: „*Itt a II. világháborúban elhunyt magyar hadifoglyok és polgári áldozatok nyugsza-*

nak.” Az emlékjel négyzet alakú, betonszegéllyel övezett, zúzott kővel beszórt területen áll. A talapzaton két szál műanyagból készült piros tulipánt találtunk, eszerint előttünk már járt itt valaki.



Emlékmű az asai tölgyerdőben

A másik német–magyar haditemetőt az Asa-B városrészhez tartozó Vavilovo vasútállomástól délkeleti irányban 3 kilométerre, egy erdei tisztáson fedeztük fel, amely ledőzerolva, fejfák nélkül, ugyan, de teljes egészében fennmaradt. Kaszálóként hasznosítják. Motrevics professzor itt először 1996. július 29-én tartott szemlét.²⁸⁹ Sémája alapján a temető területe 60x80 méter, azaz csaknem 0,5 hektár. Ide temették a 130. sz. tábor 3. és 4. részlegében elhunyt foglyokat. A hivatalosan nyilvántartott sírok száma 69/193.²⁹⁰

Az áldozatok számával kapcsolatban Motrevics professzor értésünkre adta, az ide vonatkozó irattári anyagok sem megbízhatóak. Az egykori láger valamennyi fabarakkját eltüntették.

A vaskerítéssel körbevett magyar sírkert emlékművét Motrevics és társai 1998-ban 3x3 méteres, négyzet alakú, márványlapokkal burkolt parcellán állították fel. A csiszolt márványtömbre hármashalmon álló kettős keresztet véstek. Egyik oldalán magyar, másik oldalán orosz nyelvű felirat: „*Itt magyar hadifoglyok nyugszanak, a II világháború áldozatai.*”



Magyar emlékmű a mezőn

Itt is szembesültünk a sírgyalázók kegyeletsértő rongálásaival. Motrevics professzor elmondta, hogy a tölgyfából készült, 3 méter magas német keresztet ismeretlen tettesek – gyűlöletből – felgyújtották és elégették, még a nyomát is eltüntették. Ezen kívül ledöntötték és kettétörték Jakob Weis német hadifogoly sírkövét, amelynek német és orosz nyelvű felirata magyar fordításban így hangzik: „*Itt egy német katona és ezernyi bajtársa nyugszik, akik az Asa környéki 13 hadifogolylágerben haltak meg. 1941 – 1949.*”

Ugyanakkor találtunk egy álló sírkövet is, amit 2003-ban hozzátartozók állítottak. Felületén kereszt, német és orosz nyelvű felirat: „*22. 11. 1901. – 21. 12. 1944. Johann Biereder. Az Asában elhunyt német hadifogolyok emlékére. 1944–2003.*”

Német és magyar nyelven a Miatyánkkal és zsoltárénnel emlékeztünk a két nép halottaira, aztán szomorúan elhagytuk a fenyőligettel körbenőtt területet.

Levéltári anyagokból tudjuk, az itteni temetőt 1945 januárjától 1948 januárjáig használták. A rossz munkakörülmények és a túlzott fizikai megterhelés miatt nagyon sok internált kolozsvári magyar civil is itt pusztult el, amit hiteles adatokkal igazolnak a kolozsvári túlélők. Adataikra hivatkozva **Murádin János Kristóf** elemző tanulmányt írt, amelyben többek közt ezt olvashatjuk: „*Az Asa melletti 130. sz. 5. lágerben az eredetileg 900 fogolyból 1945 februárjának közepére már csak 160-180-an maradtak életben. Az elhalálozási arány itt elérte a 82,2 %-ot.*”²⁹¹



Jakob Weis és bajtársai sírköve



Johann Biereder és bajtársai sírköve

Szabó György, az egyik kolozsvári túlélő a rendszerváltás után kiadott naplójában megrázóan meséli el deportálásuk történetét Kolozsvártól Tordáig, Tordától Foksányig, Foksánytól Asáig, ahol a 130/4., 130/5., 130/3., 130/7., 130/1. sz. erdei lágerekben 1945. júliusáig tartózkodott, faki-termelésen dolgoztatták. Társai közül sokan elpusztultak, jeltelen sírokban nyugszanak. Ő szerencsésen hazatért, visszaemlékezését a következő gondolattal fejezte be: „...háznak valóságos búcsújáró hely lett hosszú ide-

*ig: jöttek az én barátaim, szüleim barátai, ismerősei, mindenki látni, hallani akart. S jöttek továbbra is azok, akiknek a hozzátartozói nem tértek vissza, nem voltak olyan szerencsések, mint én, hanem örökre az Ufa és Bjelája folyók vidékén, az Ural fenyvesei tövében pihennek.”*²⁹²

Időhiány miatt Cseljabinszk megyében sem kerestük fel a többi hadifogoly-temetőt. Az alábbiakban megnevezem azokat, amelyekben magyar hadifoglyok és kárpátaljai internált civilek is nyugszanak.

Korkino megyei jogú város Cseljabinszktól dél-nyugati irányban 35 kilométerre, lakossága 45 600 fő. Először 1740-ben említik. A város határában, 1973-ban legalább négyezer éves bronzkori leleteket, település-nyomokat és temetőket tártak fel.²⁹³ A település fejlődése a jelentős szénkészlet bányászatához kapcsolódik.²⁹⁴

Korkino Posz. Rozi Ljukszensburg településen az Október 50. évfordulója utcai 1. sz. és a Dekabristák utcai 33. sz. ház között található hadifogoly-temetőben a sírok száma 1/154 volt. A temető helyén veteményeskertek vannak.²⁹⁵

Magnyitogorszk megyei jogú, jelentős uráli iparváros. Cseljabinszktól dél-nyugati irányban 460 kilométerre, az Urál folyó két partján, a Magnyit hegy lábánál fekszik. A XVIII. században orenburgi kozákok végvári erődítményt létesítettek itt, később a vasércbányászat, vasércolvasztás és fémfeldolgozás beindításásával népes településé vált, 1931-ben városi rangra emelték, lakossága az ezredforduló előtt 444 500 fő volt.²⁹⁶ Politikai elítéltek ezreit tartották itt. A második világháború után több ezer magyar hadifogoly, internált magyar civil került ide, akiket nehézipari üzemekben, a bányászatban, építkezéseken dolgoztattak. A magyar hadifogoly-temető a várostól déli irányban 8 kilométerre, az állandó katonai tábor és a Bogatij Osztrov kert között található. A sírok száma 32/250.²⁹⁷ A jászberényi **Novotni János** hadifogoly beszámolója elképzelést ad az itteni korabeli láger-állapotokról: „...Magnyitogorszkban tettek ki a vasúti szerelvényből. Már előbb is el akartak bennünket helyezni, de a légerek zsúfoltsága miatt nem sikerült. A lágerben mintegy 40 000 magyar és német katonát – tiszteket és legénységi állományúakat – gyűjtöttek össze. Kezdetben a tiszteket is nehéz fizikai munkára osztották be a vasgyári építkezéshez... Elszállásolásunk – a sok tetűt és poloskát leszámítva – elfogadható volt, de az életünkre ez nem mondható el. Napi 8 órát dolgoztunk, hetenként csak egyszer mosakodhattunk, csak reggel és este adtak enni. Hamarosan legyöngyültünk. Közülünk sokan kerültek a gyengélkedőre és a halottas kamrába. A magyarok között 1945 februárjában már naponta 20-25 főre nőtt a halottak száma...”²⁹⁸ Ide került a kolozsváriak egy csoportja is: „Végül kiszállítottak min-

ket Cseljabinszkban és egy vagonygyárba tereltek. Onnan vittek egyeseket Ukrajnába, másokat a Kaukázusba. Itt egy napot töltöttünk, majd az én csoportomat bevagonírozták és megállás nélkül Magnyitogorszkba vitték.”²⁹⁹ **Mile József** felsőzsuki postamester szavait idézve: „Heteken át utaztunk Magnyitogorszkba a szörnyű hidegben, borzalmas körülmények között.”³⁰⁰ **Murádin János Kristóf** a kolozsvári túlélők adatközléseire utalva megállapítja: „A Magnyitogorszk melletti 257-es fogolytáborban az 1944 novemberében több helyről odakerült 5500 deportáltból 1945 végén még 2700 volt életben, tehát az elhalálozási arány ez esetben 'csak' 47 %-os volt.”³⁰¹

Magnyitogorszk Posz. Novoszevernij településen a Tatár Szovhoz és az Orenburgszantyehmontazs gyár területe között találtuk meg az elhanyagolt hadifogoly-temetőt. A sírok száma 1/18. A területet korábban is gazdasági célokra használták.³⁰²

Plaszt településtől 3 kilométerre a helyi szovhoz területén fekszik a hadifogoly-temető. A sírok száma 3/9. A temető fennmaradt, marhalegelőnek használják.³⁰³

A magnyitogorszki Kolektyivnij Szad Masinosztroityelej melletti, az Urál folyó jobb partján, a vasútállomás mögötti lakatlan területen fekvő hadifogoly-temető részben megsemmisült. A sírok száma 41/84.³⁰⁴

Az asinszki járási Nova-Salasovo hadifogoly-temetőjében a sírok száma 3/0. Ezt is legelőnek használják.³⁰⁵

Vernyeurszki különleges lágerbörtönében 1943–1955 között, N-5110/50 és N-5120/50 levelezési cím alatt³⁰⁶ nyugati (német, olasz, osztrák, magyar, román, lengyel, belga, finn) és keleti országokból ide hurcolt (japán, kínai, koreai, mongol) hadifoglyok (tiszték, altiszték, közlegények) ezrei raboskodtak, akiket háborús bűnösként 15-től 25 évig terjedő, javító-nevelő munkatáborban letöltendő szabadságvesztésre ítélték. Az itteni lágertemető és a halottak száma az eddig általunk ismert levéltári anyagokban nem található meg, az elhunytakról készült kimutatást tikosították. A börtönlágeréről hírhedt egykori kozák erődvárost 1734-ben alapították az Urál folyó felső részén, az Urljada folyó csatlakozásánál, Cseljabinszktól 260 kilométerre. Mivel fejlett mezőgazdasággal rendelkezik, a közeli ipravárosok „éléskamrájának” tekintik.³⁰⁷ A rendszerváltásig zárt településnek számított, lakossága több mint 10 000 fő.

15. táblázat

A Cseljabinszk megye településein diszlokált NKVD/MVD, GUPVI hadifoglytáborok, légerrészlegek temetőinek jegyzéke, amelyekbe hadifoglyokat és internált civileket temettek

Nº	Település	A légerek működési ideje	Tábor és légerrészleg	Magyar sírok száma	Német és egyéb sírok száma
1.	Verhnyij Ufalej	1945–1949	1651. sz. munkás-zászlóalj (ORB)	6	145
2.	Kistim	1945–1949	180. sz. tábor	2	13
3.	Cseljabinszk, Tankisták utca	1945–1947	152. sz. tábor	2	94
4.	Cseljabinszk, Fatejevskoje polgári temető	1945–1947	152. sz. tábor	1	93
5.	Cseljabinszk, Központi Polgári Temető	1945–1947 Megsemmi-sült	152. sz. tábor	7	152
6.	Cseljabinszk, Kizilszkaja úti polgári temető	1945–1947 Megsemmi-sült	152. sz. tábor	2	34
7.	Miassz	1945. 07. – 1949. 02. Megsemmi-sült	UMVD/UPVI 25 és 27. részlege	36	189
8.	Szatka	1945–1949	UMVD/UPVI	5	25
9.	Asa	1945–1949	UMVD/UPVI	63	193
10.	Asa-B városrész, Szt. Vavilovo	1945–1949	130. sz. tábor 3., 4. részleg	69	193
11.	Korkino Posz. Rozi Ljuszemburg	1945–1949		1	54
12.	Magnytogorszk	1945–1949	257. sz. tábor	32	250
13.	Magnytogorszk Posz. Novoszevernij	1945–1949	257. sz. tábor	1	18
14.	Plaszt település	1945–1949	257. sz. tábor	3	9
15.	Magnytogorszk, Kolektivnij Szad Masinosztoityelej	1945–1949	257. sz. tábor	41	84
16.	Asinszki járás, Nova-Salasovo	1945–1949	UMVD/UPVI	3	-
17.	Potanyino	1945–1949	68. sz. tábor	-	-
18.	Cseljabinszk megye	1945–1949	UMVD/UPVI 1-4, 6., 13., 17., 21., 23-25., 27-30., 33. sz. táborok	-	-

Jegyzetek:

- ²⁶⁷ Muradin János Kristóf: *Elhallgatott múlt*. Kolozsvári civilek a GULAG-on. <http://www.rodosz.ro/files/Muradin%20Janos%20Kristof.pdf>
- ²⁶⁸ Г. Т. Камалова: *Верхний Уфалей*. <http://www.ural.ru/spec/ency/encyclopaedia-3-353.html>
- ²⁶⁹ Zsigmond József: *Apám nyomán Szibériában*. Az én háborúm és fogságom történetéből 1944-1948. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2002.
- ²⁷⁰ Uo., 72-73. old.
- ²⁷¹ Uo., 116. old.
- ²⁷² *Történetek*. <http://www.haboruskeresoszolgalat.hu/?id=6#id=6&g=471>; Egy meg-
ható vers. <http://www.haboruskeresoszolgalat.hu/?id=6#id=7&t=174&page=2>
- ²⁷³ *Verhnyij Ufalej Posz Nikelevogo Zavoda*. <http://www.hadifogoly.hu/web/hadifogoly/temento?id=362& megye=CSELJABINSZKAJA>
- ²⁷⁴ *Kistim*. <http://www.hadifogoly.hu/web/hadifogoly/temento?id=324&megye=CSELJABINSZKAJA>
- ²⁷⁵ В.Ф. Мамонов: *Челябинск*. <http://www.ural.ru/spec/ency/encyclopaedia-23-2252.html>
- ²⁷⁶ ЦХИДК.Ф. 1/п, оп. 21а, д. 4, л. 22-25. Подлинник. In: N-7. 32. Военнопленные в СССР. 1939–1956, Часть VI.
- ²⁷⁷ Cseljabinszk-1. <http://www.hadifogoly.hu/web/hadifogoly/temento?id=107&megye=CSELJABINSZKAJA>
- ²⁷⁸ Cseljabinszk-2. <http://www.hadifogoly.hu/web/hadifogoly/temento?id=428&megye=CSELJABINSZKAJA>
- ²⁷⁹ Cseljabinszk-3. <http://www.hadifogoly.hu/web/hadifogoly/temento?id=510&megye=CSELJABINSZKAJA>
- ²⁸⁰ Cseljabinszk-4. <http://www.hadifogoly.hu/web/hadifogoly/temento?id=559&megye=CSELJABINSZKAJA>
- ²⁸¹ GULAG-lexikon, 21., 95., 112., 130., 134-135., 242., 304., 379., 384., 400. old.
- ²⁸² *Karácsonyi versek*. Szerk.: Kerkayné Maczky Emese. Szent István Magyar Iskola, Passaic, 2007, 141.old.
- ²⁸³ З. Н. Анохина: *Миасс*. <http://www.ural.ru/spec/ency/encyclopaedia-12-1267.html>
- ²⁸⁴ *Миасс*. <http://www.hadifogoly.hu/web/hadifogoly/temento?id=83&megye=CSELJABINSZKAJA>
- ²⁸⁵ А. И. Тапилин: *Сатка*. <http://www.ural.ru/spec/ency/encyclopaedia-17-1778.html>
- ²⁸⁶ *Szatka*. <http://www.hadifogoly.hu/web/hadifogoly/temento?id=527&megye=CSELJABINSZKAJA>
- ²⁸⁷ И. В. Лаптевская: *Аша*. <http://www.ural.ru/spec/ency/encyclopaedia-1-112.html>
- ²⁸⁸ *Аша*. <http://www.hadifogoly.hu/web/hadifogoly/page6>
- ²⁸⁹ Forráshely: Motrevics professzor magánarchívuma. Másolata a Szolyvai Emlékparkbizottság archívumában.
- ²⁹⁰ *Аша Сzt. Vavilovo*. <http://www.hadifogoly.hu/web/hadifogoly/page6>
- ²⁹¹ Muradin János Kristóf: *Elhallgatott múlt*. Kolozsvári civilek a GULAG-on. Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár: <http://www.rodosz.ro/files/Muradin%20Janos%20Kristof.pdf>
- ²⁹² Szabó György: *Kolozsvári deportáltak az Urálban*. KOMP-PRESS. Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár, 1994, 134. old.
- ²⁹³ Ю. П. Чемакин: *Новое поселение андроновского времени в Южном Зауралье* // АО, 75. М., 1976; Он же: Работы Нефтепроводного отряда в Челябинской области // АО, 77. М., 1978. Ю. П. Чемакин. <http://www.ural.ru/spec/ency/encyclopaedia-10-999.html>
- ²⁹⁴ В. Марченков–А. В. Сперанский: *Коркино*. <http://www.ural.ru/spec/ency/encyclopaedia-10-998.html>
- ²⁹⁵ *Korkino Posz Rozi Ljukszeburg*. <http://www.hadifogoly.hu/web/hadifogoly/temento?id=123&megye=CSELJABINSZKAJA>
- ²⁹⁶ М. И. Мирошниченко: *Магнитогорск*. <http://www.ural.ru/spec/ency/encyclopaedia-12-1194.html>

- ²⁹⁷ *Magnytogorszk*, <http://www.hadifogoly.hu/web/hadifogoly/temeto?id=58&megye=CSELJABINSZKAJA>
- ²⁹⁸ Novotni János *Hadifogság Baskíriában, ahol őseink is jártak*. Jászberény HH 1993/9. - In: <http://mek.oszk.hu/02200/02237/html/f03.htm>
- ²⁹⁹ Csetri Elek, kolozsvári egyetemi tanár, egykori elhurcolt (sz. 1924. április 11.), 2004. április 22-i szóbeli közlése. <http://www.rodosz.ro/files/Muradin%20Janos%20Kristof.pdf>
- ³⁰⁰ Mile József egykori elhurcolt (sz. 1923. augusztus 27.), 2004. március 25-i szóbeli közlése. <http://www.rodosz.ro/files/Muradin%20Janos%20Kristof.pdf>
- ³⁰¹ Murádin János Kristóf, Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár: Elhallgatott múlt. *Kolozsvári civilek a GULAG-on*. <http://www.rodosz.ro/files/Muradin%20Janos%20Kristof.pdf>
- ³⁰² *Magnytogorszk Posz Novoszevernij* <http://www.hadifogoly.hu/web/hadifogoly/temeto?id=573&megye=CSELJABINSZKAJA>
- ³⁰³ *Plaszt*, <http://www.hadifogoly.hu/web/hadifogoly/temeto?id=71&megye=CSELJABINSZKAJA>
- ³⁰⁴ *Magnytogorszk Kollektivnij Szad Masinosztroitel*, <http://www.hadifogoly.hu/web/hadifogoly/temeto?id=60&megye=CSELJABINSZKAJA>
- ³⁰⁵ Asinszkij R-n, <http://www.hadifogoly.hu/web/hadifogoly/temeto?id=60&megye=CSELJABINSZKAJA>
- ³⁰⁶ ГА РФ. Ф. 9401, оп. 1, д. 1313, л. 216-226. Подлинник. Русский архив. С. 546-550. In: 7-43. *Военнопленные в СССР. 1939-1956 // Часть VI*.
- ³⁰⁷ М. И. Мирошниченко: *Верхнеуральск*. <http://www.ural.ru/spec/ency/encyclopaedia-3-347.html>

BASKÍRFÖLDÖN

Magna Hungáriában, az ősmagyarok földjén



Baskíria térképe

A hetedik napon Asánál átléptük a megyehatárt és az M-5-ös autópályán haladtunk a Baskír Autonóm Köztársaság fővárosa, Ufa felé, amelynek lakosága 1 038 100 fő. 1574-ben alapították az Ufa és a Fehér (Bjelaja, Agidely) folyók összefolyásánál, Moszkvától 1519 kilométerre. 1922-től hivatalosan is a baskírok fővárosa.³⁰⁸



A folyók találkozásánál

A maradék négy napot rendkívül tartalmas programmal töltöttük el. A jekatyerinburgi magyar főkonzulnak köszönhetően segítségünkre volt Farit Szamigullin mérnök, a baskíriai hokicsapat edzője és menedzsere, aki idegenvezető egyetemistákat mozgósított számunkra. Makszim Menysikov például végig velünk volt, Olga Haretgyinova pedig Ufa város látnivalóit mutatta be. Baskíria vonatkozásában fontos információkkal gazdagodtunk. Hivatalosan Baskír Autonóm Köztársaság, az Orosz Föderáció tagja. A dél-uráli régióban Orenburg, Tatár föld, Udmurt föld, Perm, Szverdlovszk és Cseljabinszk megyével határos. Területe 143 600 km², lakossága 2002-ben 4 millió 104 ezer fő volt, népsűrűsége 29 fő/km².



Ufai városrész

Barátaink elmondták, hogy a köztársaság zászlajában látható sárga szimbólum a kuráj növény virága. Ebből a növényből készül az azonos nevű baskír nemzeti fúvós hangszer. A növény hét ága a baskír nép hét alapító törzsét szimbolizálja. Ufa az iszlám oroszországi központja, itt épült fel Oroszország legnagyobb mecsetje. Baskíria lakosságának 36 százaléka orosz, 29 százaléka baskír, 24 százaléka tatár, 3 százaléka csuvas, 3 százaléka mari, 2 százaléka ukrán nemzetiségű. A korabeli arab feljegyzések szerint a baskírok (basgard néven említik őket) már a 9. században itt éltek. Kapcsolatban álltak az ősmagyarokkal, akiknek a szálláshelyük akkor Magna Hungáriában volt. Egyes kutatók véleménye szerint a baskírok ősei az itt letelepedett kipszak-kunok és az ősmagyarok. A magyarok továbbvándorlása után az itt maradt töredék-törzsek ezen a földön telepedtek le. A baskírok a X. századtól fokozatosan áttértek az iszlám vallásra.

Megragadtuk az alkalmat és Farit Szamigullin kalauzolásával betértünk az egyik mecsetbe, ahol kíséronk együtt imádkozott a mullával szerencsés hazatérésünk érdekében. Az Ufai Legfelső Muftiátust 1992-ben hozták létre. Megtekintettük a Lja-Lja Tulipán mecsetet, a Baskír Állami Egyetemet, a Gafuri kulturális parkot és más létesítményeket. Csoportunk tagjainak kezében kattogtak a fényképezőgépek. Láttuk *Szalavat Julajev* (baskír hős) emlékművét, amely az egyik legmonumentálisabb emlékmű Oroszországban. Magassága 9,8 méter, súlya 40 tonna, alkotója *Sz. D. Tavasziyev*. Betértünk a téren felállított jurtába, ahol ku-

miszt ittunk. Ufa gazdag város látszatát kelti. Az Elasztikus Anyagok Ufai Gyára Oroszország legnagyobb óriásvállalata lett. Megnéztük azokat a lakóházakat, intézményeket is, pl. a Győzelem Filmszínházat, amit német tervezők elképzelése szerint magyar és más nemzetiségű hadifoglyok építettek.



Útikalauzunk – Farit Szamigullin

Másnap reggel először Ufa peremkerületeiben végeztünk tényfeltáró munkát. Felkerestük a város Lapatyino kerületében, a Timasevskaja és Oleg Kosevoj utca kereszteződésénél található temetőt. Az országos vasútvonaltól nem messze, a már lezárt polgári temetőben hosszas keresgélés után bukkanunk rá a haditemetőre. Területe 50x50 méter, betonkerítéssel körülvéve. Sajnos, évek óta nem gondozzák, teljesen benőtte a gaz és a bozót. Motrevics professzor azonnal lefényképezte, mondván, másnap elküldi Moszkvába a Vojennije Memoriali Társaság vezetőinek, hogy intézkedjenek a temető karbantartása ügyében, mert a baskíriai haditemetők már nem az ő fennhatósága alá tartoznak. Adatai szerint a temető 1945 júniusában létesült, ahová 1949 márciusáig a 319. sz. tábor 2., 3., 4., 5., és 8. részlegeiben, valamint az 5918. sz. lágerkórházban elhunyt hadifoglyokat és internáltakat, köztük 6 magyart temettek. A sírok száma 6/366.³⁰⁹ A közel három méter magas kettős vaskelesztet, és az annak két oldalán elhelyezett 3-3 kisebb vaskeresztet 1999-ben állították fel. Ekkor fejezték be a magyar temető rendbehozatalát is. A leg-

nagyobb kereszt talapzatán magyar és orosz nyelvű felirat: „*Itt magyar hadifoglyok nyugszanak, a II. világháború áldozatai.*”



Kaszálás előtt



Kaszálás után

A magyar sírkertbe német hadifoglyokat is temettek, emlékükre szintén vaskeresztet állítottak, amelynek talapzatán, gránitlapon német és orosz nyelvű felirat: „*Hier ruhen Kriegscefancene opfer des zweiten welkrieges.*” Vagyis: „*Itt hadifoglyok nyugszanak, a II. világháború áldozatai.*”

Visszatérőben Havasi János kérésére lelassítottunk az 1701. sz. egykori munkaszázad lágere mellett, amely a Szvoboda utcában van. Nem rombolták le, csak átalakították, ma szigorúan őrzött köztörvényes bűnözőket tartanak itt fogva. A területet magas betonkerítés veszi körül, felületén sűrű szögesdrót-kerítés. Az őrtoronyból jelzést kaptunk, hogy itt nem szabad megállni, tilos a fotózás, menjünk tovább. Ennek ellenére sikerült néhány felvételt készíteni a XX. század GULAG-lágeréről. Egy tiszt kirohant az autóbushoz, meg akarta büntetni a gépkocsivezetőt. A problémát Farit Szamigullin operatíván elhárította, miközben különböző „bumáskákat” mutatott be a tisztnek. Később megtudtuk, ez a hírhedt Novozsenszkij börtön. 1930–1940 között munkatábor, 1940–1949 között 4. sz. munkaszázad, 1953-ban 9. sz. láger, jelenleg 31/9. sz. büntetőtábor.

Ufa másik végében, a Mengyelejev út mentén haladva befordultunk a Belorusszkaja utcába, ahol megtaláltuk a már bezárt Szergejevskojé polgári temetőt. A magyar haditemetőt a helyi temetőőr segítségével találtuk meg. 1945 májusában létesült. Az okiratok szerint ide temették a Hadifoglyok és Internáltak Igazgatósága (UPVI) 5. részlegében, illetve az 5918. sz. hadikórházban elhunyt rabokat. A temetőt 1948 márciusáig használták. A sírok száma 26/93.³¹⁰ A lapatyinoi hadifogoly-temetőhöz hasonlóan 1999-ben itt is kettős keresztet állítottak, a téglalap alakú sírhelyeket vaskerítéssel vették körbe. A kereszt talapzatán, gránitlapon magyar és orosz nyelvű felirat: „*A II. világháborúban elhunyt magyar hadifoglyok emlékére.*” Sajnos, ismeretlen tettesek megrongálták.

Ez a polgári temető széle, a fakerítés mögött már hadifogoly-sírokra épített garázsok sorakoznak. Útban visszafelé az autóbushoz elhaladtunk a szovjet katonák sírkertje és emlékműve mellett. Ezernél is több feliratos emlékkő áll itt. A II. világháború frontjain megsebesült, az ufai hadikórházba szállított és ott meghalt katonákat temették ide.

Az ufai táborban tapasztaltakról az itt raboskodó Heves megyei **Almádi Ferenc** túlélő a következőket jegyezte fel: „*A szódagyári telepen három, egyenként kb. 50 méter hosszú, földbe ásott, emeletes priccses 'szállóda' várt bennünket. Ez korábban női deportáltak lágere volt. Másnap reggel üres, kenyér nélküli levessel a gyomrunkban már munkára mentünk. A munkaidő este 7-ig tartott. Vacsora: 60 dkg kenyér, fél evőkanál cukor és*



A magyar emlékmű megrongált gránittáblája

tea. Ezt kaptuk 3 hónapon keresztül. Egy hónap alatt súlyunk felére csökkent. Feléltük saját testünket...” Leírja azt is, hogy a szűken mért lágerkoszttól fokozatosan, valamennyien munkaképtelenné váltak, tulajdonképpen „lassú halálra ítélték” őket.³¹¹

Balanovo település Ufától délnyugati irányban 10 kilométernyire, a Belaja folyó túloldalán fekszik. A Groznyenszkaja út és a Gatscsinszkaja út sarkán parkoltunk le, a Demszkoje Polgári Temető mellett, amelynek főkapujától néhány méterre 2001-ben magyar emlékjelet állítottak fel. A 3x3 méteres, kerítéssel övezet területen kettős keresztet helyeztek el. Talapzatánál 10 centiméteres, téglalap alakú gránitlapon orosz és magyar nyelvű felirat: „A II. világháborúban elhunyt magyar hadifoglyok emlékére.” Ezt a haditemetőt 1945 szeptemberében nyitották meg. 1947 szeptemberéig ide temették a közeli 5918. sz. lágerekórházban elhunyt rabokat. A sírok száma 7/142.³¹² Polgári rátemetések miatt az egykori haditemetőből csak néhány négyzetméternyi maradt meg. Az emlékmű talapzatán virágot helyeztünk el. Havasi János kezdeményezésére a Miatyánk elhangzása után elénekeltük a *Sag mir, wo die Blumen sind...* kezdetű háborúellenes dalt is.

Az ipari vasúttállomásnál, ahová annak idején a magyarországi, kárpátaljai rabokkal zsúfolt marhavagonok futottak be, megálltunk egy pillanatra.



Magyar emlékmű a Demszkoje Polgári Temető bejáratánál

Túlélőktől tudjuk, hogy az Ufa-környéki téglagyárakban sok száz magyar dolgozott. A férfiak a téglalapanyagát bányászták, a nők az alabaster porral megrakott csilléket tölték ki a bányákból, majd a vízzel összekevert alapanyagból téglát formáztak, felrakták a teherautókra.³¹³ A téglafarmozók között volt a 276-os sz. rab, **Wiedermann Piroska** is. Visszaemlékezésének fülszövegében olvasható, hogy a Szovjetunióba hurcolt nők ügye a rendszerváltásig szintén tabu volt: „Női hadifoglyokat mi nem ismerünk - válaszolják a hetvenes években a Kádár-titkárságon segélyt kérőknek. Voltaképp igazat válaszoltak, hiszen évtizedekig nem akarták 'ismerni' őket. Nem akartak tudni a terhesen elhurcoltakról, a későn hazatértekről, az örökre ottmaradottakról. Róluk, a donyeci szénbányák, a baskíriai és a tatárföldi építkezések, a szibériai fakitermelések női rabszolgáiról. Amit ők ott átéltek, amellet haloványnak tűnnek a legtrükkösebb kalandfilmek forgatókönyvei is. Akik most megszólalnak, az utolsó tanúi annak a világnak, amelyet el akartak rejtteni előlünk. Nem sikerült.”³¹⁴

Kimerítő volt a mezőgazdasági munka is. A baskíriai kolhozokban a foglyok napi normája 100 négyzetméternyi föld feltörése volt, rossz ásóval.³¹⁵

Este a szállodai baskír szakácsok bárányhúslevesssel és lóhúsból készített ízletes pörkölttel, tatárka-kásával és kumisszal kedveskedtek nekünk. Búcsúvacsora volt ez, mivel eddigi agilis kísérőnk, a térség kiváló ismerője és szakértője, Motrevics

professzor elköszönt tőlünk. Szívesen maradt volna, de a Jekatyerinburgi Állami Egyetem általa vezetett tanszékéről telefonhívást kapott, halaszthatatlan ügyek intézése okán visszarendelték. Megegyeztünk, hogy tartjuk a kapcsolatot, információkat cserélünk, és meghívtuk a pécsi Német Kör emlékkonferenciájára. Külön megkértem, hogy a magyar hadifoglyok problematikájával kapcsolatos tanulmányait küldje meg címünkre, hogy lefordíthassuk és megjelentethessük, többek közt a magyarországi szakértők számára.

Isimbaj város Ufától 160 kilométerre, szintén a Belaja folyó mentén fekszik, lakossága több mint 70 000 fő. 1932-ben, alapításának évében kőolajkitermelő és -feldolgozó iparegység létesült itt, később könnyűipari üzemek, köztük például harisnyagyár. 1940-ben városi rangot kapott.³¹⁶ Isimbajba elkísért bennünket Farit Szamigullin és Makszim Menysikov is. Odafelé menet megmutatták az unikális természeti képződménynek tartott szódahegyet. Baskíria területén négy ilyen hegy található. Aztán eljutottunk a Gubkina utcába, ahol az egykori ortodox kápolna közelében, a szovjet katonai temetőtől elkülönített, gazzal benőtt parcellán magyar hadisírokra épített emlékjelet találtunk. Csoportunk agilis tagjai a megemlékezés előtt kigyomlálták a kiskaputól a kettős keresztig vezető sétányt és a kereszt tövében lévő virágágyást.



Gyomtalanítás előtt



Gyomtalanítás után

Az 1945 februárjában létesített magyar haditemetőt 1999-ben állították helyre. Az emlékjel márványtalapzatán magyar és orosz nyelvű felirat: „A II. világháborúban elhunyt magyar hadifoglyok emlékére.” A temetőt 1946 októberéig használták, ide temették az 5910. sz. lágerkórházban (más adatok szerint 5920., 5910. sz. hadikórház) elhunyt foglyokat. A sírok száma 52/355³¹⁷. A közel 3 hektáros temetőt körbeépítették lakóházakkal. Sejtelmem szerint beépítésre vár a temető területe is.

A 10 évre ítélt **Jezerniczky Emil** (Pánd, 1925) volt levente Budapestről került ide, az isimbaji javító-nevelő munkatáborban dolgoztatták. 1953. december 3-án térhetett haza.³¹⁸

Csaknem kéthetes kegyeleti utunkat az Ufától 195 kilométerre, az Ik folyó partján fekvő, Tatárfölddel határos Oktyabrszkij városban fejeztük be. **Makszim Menysikov** ufai egyetemista kísért bennünket, a városban nemrég épült iszlám mecset mellett pedig csatlakozott hozzánk évfolyamtársa, az örmény származású **Arezik Szogbatyan** is, akinek szülei az azeri-örmény háború elől menekültek ide. Felkészülten mutatta be a hadifoglyok és internáltak, politikai rabok által felépített várost, amely a Tujmazin kőolajlelőhelynek köszönhetően 1937-től a térség kőolajkitermelésének meghatározó központja volt. További fontosabb üzemei: varroda, cipőgyár, háztartási vil-

lamos eszközök üzeme, panelház-gyár stb. Itt született Ì. Hajrutgyinov költő, aki a második világháborúban hadifogolyként a német Dachau koncentrációs táborában halt meg.³¹⁹ Az 1946. április 5-én várossá nyilvánított település 110 000 fős lakosságának nemzetiségi megoszlása: 40% orosz, 37% tatár, 14% baskír, 20 % egyéb (német, örmény, udmurt, csuvas).



Szódahegy Isimbaj környékén



Oktyabrszkij bejáratánál

Több olyan kétszintes téglapépület lefényképeztünk, amelyeket német tervezők tervrajzai alapján magyarok és németek építettek. Ezekben ma is laknak, illetve irodák sorakoznak bennük. Végül eljutottunk a városszéli, a vasút mellett fekvő volt polgári temetőbe. Két idősebb asszonytól megtudtuk, a hadifoglyok sírkertje a polgári temető mellett volt. A sírok száma 1/17 volt.³²⁰ Sajnos, a rendszerváltás előtti kommunista városvezetés utasítására a haditemetőt ledózerolták, helyére raktárépületeket, garázsokat és egyéb objektumokat építettek. A vezetés nem tartotta fontosnak, hogy a város felépítésén dolgozó, itt meghalt rabok tiszteletére emlékjelet állítson, illetve legalább egy parcellát helyreállítson. Rövid tanácskozás után a polgári temetőben kiválasztottunk egy magányos fát, annak ágára erősítettük fel a nemzeti szalaggal ékesített koszorút és a virágcsokrot. A megemlékezést közös imádsággal fejeztük be.



A megkoszorúzott fa a felszámolásra ítélt temetőben

Ezt követően bejártuk a város külterületeit, a vidék kisebb településeit. Annak a lágernek a helyét kerestük, ahol Matkovits Eleonóra és Müller Judit édesanyja raboskodott.

Az Ik folyó itteni értelmezésben határfolyónak számít, a hídon átkelve Tatárföld területére léptünk. Az Urusszuban létesített hőerőművet kerestük fel, amelynek építésében részt vettek az 1701. sz. munkásszázad rabjai, többek között dunántúli németek és kárpátaljai magyarok. A település helységnevtábláját lefényképeztük.



Tatárföldön, az urusszui hőerőműnél

A térség címere látható rajta: sugárzó nap fölött lebegő Turulmadár. A köszöntő táblára zöld, fehér, piros sávot festettek.

Tatárföldről ugyanazon az úton visszatértünk Baskíriába.

Sztarije Tulmazi környékén az itteni első, 1944. szeptember 26-án létesített kőolajfúrótoronynál megálltunk. A domb tetején hatalmas emlékművet emeltek, amely két összekulcsolt kézből feltörő kőolajat ábrázol. A városból is látható. A térség igen gazdag kőolajban. A dombtetőről beláttuk a völgyben elterülő várost. A magunkkal hozott dokumentumok alapján próbáltuk megkeresni azt a dombhátat, ahol az internáltak tábora volt. Egy idősebb férfitől kértünk segítséget, aki öreg Lada személygépkocsijával a település határában elterülő erdő szélére vezetett bennünket.

Néhány évig itt működött az 1852. sz. munkatábor. Gyermekkorában látta a szögesdróttal körbekerített fabarakkokat. A betegsége miatt kutatóunkról lemaradt Berghoffer Róbert visszaemlékezésének³²¹ másolatában már az autóbuszon olvastuk, hogy ő és sorstársai „40 nap felejthetetlen utazás után”, 1945. március 6-án érkeztek a közeli vasúti megállóhelyre. A könyv egyik recenzora szerint „A vidék, ahol az 1852. számú kényszermunkatábor kialakításra került, földrajzilag Európa keleti részén, a Volga folyótól keletre, az



A láger helyére elvezető idős férfi

Urál hegységtől nyugatra fekszik. Ez a terület tehát még nem Szibéria, azaz Ázsia, akármilyen farkasordító hideg is tud lenni telente! Oktyabrszkij és Tajmuzi a Tatár és Baskír Autonóm Köztársaságok határán, a baskíriai oldalon található, Bugulma pedig nyugatabbra, tatár földön. Ráadásul ez a természeti kincsekben rendkívül gazdag vidék a keleten maradt magyarság és a bolgárság valamikori földje, a Magna Hungária és Magna Bulgária volt. Juliánusz barát észak felé a Belaja és az Ufa folyók összefolyásáig jutott el, azaz a mai Ufa városáig! Innen nyugatnak, délnyugatnak tartva érkezett haza első útjáról 1236-ban. Kodolányi János, a nagyszerű író, az internacionalista érzelmű és „acélos” elvárásokat hűen teljesítő irodalomtörténészeink által mélyen elhallgatott kiváló könyvében, a Juliánus barátban írja le ezt a vidéket és a korabeli Esztergomot, IV. Béla király udvarát. Arra a vidékre, a Volgától le egészen Orenburgig telepítette le II. Katalin cárnő (egyébként porosz hercegnő) az akkortájt még több kisebb országból álló német nyelvtérületről összetoborzott vállalkozó kedvű embereket, akik nem lakatlan területre kerültek, hiszen éltek már itt tatárok, baskírok és más kisebb népcsoportok

évszázadok óta, csak az orosz terjeszkedési politika nem sokat törődött velük. Valószínűleg az ő leszármazottjaik azok a német nyelvet soroksári tájszóláshoz hasonlóan beszélő „apró természetű, őrzésüket ellátó lányok” Berghoffer könyvében, akiknek már az őseik megtanulták a német nyelvet a közeliük telepített németektől. Berghoffer Róbert könyve joggal viseli a TABU főcímet, mert eddig ismeretlen, fontos részletekre hívja fel a figyelmet A volt Szovjetunió területén létesített munkatáborok közelében többnyire jeltelen sírban nyugvó, sok szenvedés után elhunyt hazánkfiairól ne feledkezzünk meg soha.”³²²

Berghoffer Róbertet, az ifjú pilótanövendéket rákoskeresztúri otthonából német neve, származása miatt hurcolták el „malenykij robotra”. A könyvében leírt szerelvényről 1800 internáltat, köztük 200 főnyi erdélyi szásztt szállítottak le, akiket a Tujmazi és Oktyabrszkij település határában létesített 1852. sz. mobilizált munkatábor frissen épült téglalapületeiben helyeztek el. A területet szögesdróttal körbekerítették, négy sarkán őrtornyok álltak. A kísérő örök katonaruhás orosz nők voltak. A női rabok részére külön lágerépületet emeltek, őket biztonsági szolgálatra besorozott volgai német lányok őrizték. Az internáltakat szakmák szerint építőbrigádokba osztva városépítési munkán dolgoztatták. Külön csoportokat vittek át azonos lágerszámmal Alekszandrovkába és Bugulmába, az alabástrom bányába, ahol fehér téglablokkokat készítettek (ezekből épült a város). Egy csoport a Pervomajszkoje nevű kis faluban dolgozott. A neve helyett mindenki számot kapott, Berghoffer Róbert a 784-est. A nők egy részét a Barátság gázvezeték építésére vezényelték, 20–22 fokos hidegben is kemény fizikai munkát végeztek. (Ez lett a KGST-országok ipari együttműködését szimbolizáló Barátság kőolajvezeték első szakasza.) Egyre több fogoly legyengült. „Télidőben naponta 4-5 sorstársunktól is búcsút kellett venni” – írja Berghoffer Róbert. A halál oka: általános legyengülés, vérhas, tífusz. Rövid idő alatt 130-ra emelkedett az elhunyt férfiak száma. A nők erősebbnek bizonyultak: „...nem fut hozzájuk a halál. A láger négyszázhatvan női tagjából egyet sem kellett itt eltemetni, míg sajnos, a férfiak közül 180 fő maradt itt Szibériában”. A túlélők számára 1945. október 21. lett a hazakészülődés napja. 1945. december 18-án indultak, útjuk már nem 40, csak 20 napig tartott. Berghoffer Róbert levélben kívánt eredményes munkát csoportunknak, mivel „...egy jóvátételi munkáscsoport, hogy enni nem kapott, ezt megértem, hiszen nekik sem volt, de hogy akik az életüket veszítették a jóvátételi munka során, és jeltelen sírban nyugszanak, ez az ottaniak bűne, és ez megbocsáthatatlan.”

Sajnos, az Oktyabrszkij és Tyumazi között végzett kutatómunka eredménytelennek bizonyult, mert a **Berghoffer Róbert** által megnevezett lágerből, a zemljánkákból (földkunyhókból), a halottak nyughelyéből nem maradt semmi. A szovjethatalom lelkiismeretlen vezetői a lágereket nyomtalanul felszámoltatták. Hasonló helyzettel szembesültünk Tyurkmeniben is: az erdők szélén és a tisztásokon csak bólogató, gólyafejű kőolajpumpákat láttunk.



Kőolajpumpák mellett haladtunk el

Dolgavégezetlenül tértünk vissza Oktyabrszkijba. A megbeszélt időben Irina Medvegyejeva, a városi helytörténeti múzeum igazgatója fogadott minket. A kiállítási anyagok között hadifoglyokra utaló anyagot nem találunk, viszont az igazgatóasszony telefonon keresztül összehozott bennünket a helyi Német Kör elnökével, aki meghívott minket irodájába. Ennek a lehetőségnek nagyon megörültünk, hiszen tőle több információt reméltünk a magyarországi internáltakról.

A véletlen szerencse folytán találkoztunk az 1941-ben ide deportált volgai németek képviselőivel, köztük **Voldomár Alekszandrovics Greb** úrral. Nem akárhol, hanem az egyesület többfunkciós iroda-üléstermében.



A helyi német kör irodájában

Német nyelvű kötetekkel, bábjátékokkal, gyermekirodalommal, folyóiratokkal megrakott könyvespolcok mögött, egy hosszú asztalnál fogaltunk helyet. Az elnök úr feje fölött a falon Németország térképét láttuk. Az asztalon friss posta. Kíváncsian tanulmányoztuk a moszkvai német újság legfrissebb számát. A *Moskauer Deutsche Zeitung* című lapot 1870-ben alapították, 16 oldalon jelenik meg. Az oroszországi németek egyik legfontosabb hírforrása, elektronikus változata is böngészhető: www.mdz-moskau.eu

Az egyórás eszmecsere után megismerkedtünk az oroszországi németek szomorú sorsával. A cári Oroszországban még mély tisztelet övezte őket, megbecsülték mesterségbeli tudásukat, privilégiumokhoz jutottak. A szovjethatalom alatt minden kiváltságtól megfosztották őket, a legnagyobb csapást Sztálin idejében szenvedték el. Soraikat megtizedelték, a második világháború idején teljes fokú bizalmatlanság övezte őket. Vendéglátónk a falra függesztett plakát-ra mutatott, amely két egészalakos szobrot ábrázolt. Az oroszországi németeket ért megtorlás áldozatai emlékére emelt monumentális szobrot 2011. augusztus 26-án Engel város központjában, a Volga-menti németek történelmi levéltára épületének szomszédságában avatták fel abból az alkalomból, hogy 70 évvel azelőtt, 1941. augusztus 26-án Sztálin parancsára bűnrészesség vádjá-

val a Volga-menti Szaratov, Sztálingrád és más térségekből 900 000 németet (ebből 400 000 főt csak a Volga-menti Német Köztársaságból) deportáltak Szibériába, Kazahsztánba. A Szovjetunió népei közül a mai napig csak a németek nem kapták vissza autonóm köztársasághoz való jogosultságukat.

Az örökös zaklatások miatt a német helyett sokan orosz családi nevet vettek fel. Greb úr családjának tagjait is meghurcolták, kitoloncolták a Volga-menti Engelből. Krasznajarszkban telepedtek le, családegyesítés végett 1946-ban jöttek Oktyabrszkijba, itt dolgozó édesapjukhoz. A mostani város központi parkjának területén zemljánkában laktak. Itt volt munkáltatójuk, a Centrzspecsztroj irodája. Az NKVD állandó megfigyelés alatt tartotta őket. 1942-ben a környéken megkezdődött az olajkitermelés, Bakuból német szakembereket hoztak ide. A tatár földi urszulai hősrőmű építkezésére úgy tudtak átmenni a hídon, hogy minden egyes alkalommal átlépési engedélyt kellett kiállítani részükre. Greb úr hozzátartozói közül néhányan a magyarországi internált németekkel együtt dolgoztak. Ő maga később került a városba. Több információt nem tudott mondani az itt dolgozó magyar rabokról, a lágerek elhelyezéséről. Viszont jelezte, hogy összehoz bennünket egy volt magyar hadifogoly itt született fiával, akinek édesanyja Észtországból internált német volt. A férfit mostohaapja után *Jurij Fjodorovics Lapsinnak* hívták. Elbúcsúztunk a német kör elnökétől, elindultunk a megbeszélt helyre.



Találkozó egy magyar hadifogoly fiával, Jurij Lapsinnal

Lapsin úrral, aki Lada típusú személygépkocsival érkezett, egy élelmi-szerüzlet előtt találkoztunk. A találkozás pillanatában könnycsepp gördült le a szeme sarkából. Bevallotta: élete eddigi legboldogabb pillanata, hogy szülővárosában magyarokkal találkozhat; a hetedik érzéke mindig is azt sugallta, ez egyszer be fog következni. Most pedig megtörtént! Gyors információ-csere után máris indultunk tovább. Elvezette csoportunkat a keresett láger helyszínére, a Tyurkmeni városrészbe, ahol a Partizanszkaja utcában álltunk meg, egy dombháton, ahová az 1701. sz. munkatáborot telepítették át Groznijból.

Megtaláltuk a most is működő, azóta felújított, egykor az 1701. sz. lágerhez tartozó fűrésztelepet, ahol az elbeszélések szerint pécsváradi elhurcoltak végeztek rabszolgamunkát, köztük *Matkovits Kretz Eleonóra* édesanyja, *Diszlberger Katalin* (Kiskassa, 1922) és keresztanyja, *Papp Jánosné*, valamint *Walterné Müller Judit* nagymamája, *Schultz Istvánné* sz. *Frank Erzébet*. Az emlékek felidézése közben kiderült, hogy *Jurij Lapsin* Baltikumból internált német nemzetiségű édesanyja is itt dolgozott, itt ismerkedett meg *Arnold János* hadifogollyal, Jurij édesapjával.



Megemlékezés a fűrésztelep deszkakerítésénél

A fűrésztelep kerítésénél kegyeletteljes megemlékezést tartottunk. Először **Müller Judit** mesélte el nagymamája kálváriáját, aki túlélte az itteni lágert, épségben hazatért. A fűrésztelep deszkakerítésére négy fénymásolatot rögzített. Az egyikén három pécsváradi elhurcolt lány látható, középen Judit nagymamája. A másikon 1946 nyarán keltezett, az Urálból küldött német nyelvű levél, a harmadikon szintén egy levelezőlap, a negyediken csoportos kép az Oktybarszkij lágerben dolgozó fiatal lányokról és fiúkról. A levélből részleteket olvasott fel. Utána **Matkovits Eleonóra** megható emlékbeszédét hallgattuk meg. Édesanyjáról és azokról a magyarországi németekről beszélt, akiket jóvátételi munkára hurcoltak ide. A férfiak közül sokan meghaltak a rabságban. Végül lágerverseket énekeltünk magyarul és németül, imádkoztunk.

Amíg csoportunk többi tagja felvételeket készített, **Fuchs Andreával Jurij** kocsjába ültünk, aki elvitt minket a közelben lévő műhelyébe. Először azt hittem, autószerelő műhelyről van szó, de a helyszínen kiderült, ez valódi műterem.



Jurij Lapsin műtermében

A falak felületén képzőművészeti alkotások, a polcokon rézlemezre varázolt domborművek sorakoztak, a festőállványon befejezetlen olajfestmények. **Jurij** 1948. június 20-án született, kőolajfeldolgozó-mérnöki főiskolát végzett,

volt vállalati mérnök, a rendszerváltás után kisvállalkozó, kereskedő. Jelenleg nyugdíjas, évek óta verseket ír oroszul, fest, rajzol, domborműveket készít. *Prikosznovenyje (Érintés)* címmel megjelentette legjobb verseit. A nyolcvan oldalas versesfüzet 12 képzőművészeti alkotásának színes reprodukcióját is tartalmazza. Aktívan részt vesz a város kulturális közéletében. Családos, felesége tatár nemzetiségű. Házasságukból egy lány és egy fiú született. Sajnos, a fiát már elvesztette: vízbe fulladt. Jurij mélyen vallásos, ortodox hitű. Tagja a helyi vadásztársaságnak. Arra is jut ideje, hogy helytörténettel, honismerettel foglalkozzon. Ámulva hallgattam ezzel kapcsolatos beszámolóját. Barátaival együtt Magna Hungária VII–IX. század közötti múltjával foglalkozik. Baskíria területén kutatja az ősmagyarok nyomait, ismeri a baskíriai történészek, régészek e témakörben végzett munkásságát, írásos beszámolóit. Nagyon sajnálta, hogy már másnap hazaindulunk. Ha lett volna még egy-két napunk, elvitt volna bennünket az Oktyabrszkij város közelében található kurgánokhoz, az ősmagyarok temetőihez. Levett a polcra egy orosz nyelvű tanulmánygyűjteményt és a kezembe ada. Szerzője V. A. Ivanov, címe: *Putyámi sztyepnih kocsevij (A sztyeppi nomádok nyomában)*.

Az ufai történész-régész négy tanulmányát tartalmazza, egyik az ősmagyarokról szól: *Poiszki legendarnoj sztrani mágyár (Felfedezések a magyarok legendás országában)*. A szerző a Káma, Ik, Dema, Belaja, Ufa, Aj és az Urál folyók közti területeken feltárt ősmagyar sírok, építmények régészeti leleteit a magyar szakirodalom ismeretében elemzi. Ivanov professzor az ősmagyarokat nem sorolja a finnugorok közé, mivel ezek a népcsoportok jóval északabbra éltek. Viszont az ősmagyarok és a kipszákok (kunok) sajátos keveredéséből eredezteti a baskír nép kialakulását. Ezt a rokonságot a baskír köztudat ma is őrzi. A baskír régészek eddig 3 temetőt, 15 kurgánt, 5 várost, 4 kistelepülést tártak fel, ahol az ősmagyarok nyomára bukkantak.

A Baskírföldi ősmagyarokról írt könyv borítója



Jurij azt is elmondta, a kurgánok egy részét már ő is látta, s hogy az Ik folyó melletti Csekan település környékén még ma is ősmagyarok leszármazottai élnek, akik felvették a baskír nyelvet és az iszlám vallást.

Őszintén sajnáltam, hogy csoportunk indulása miatt félbe kellett szakítani az izgalmas beszélgetést. Gyorsan címet cseréltünk, közös fotó készült a műtermében. Megígértük, hogy édesapja, Arnold János volt hadifogoly, illetve internált felkutatása érdekében országos keresést indítunk be, s hogy őt is meghívjuk a pécsi konferenciára. (A kézirat nyomdába adása előtt a Német Kör elnökétől jó hírt kaptam, kiderítették, hogy Lapsin apja a magyar Arnold János volt, akit Baranya megyéből, Szágyról hurcoltak el. Lapsin meghívást kapott a 2012. november 22-25. pécsi konferenciára, amely a Szovjetunióba hurcolt magyar rabok és kényszermunkások emléknapja alkalmából került megrendezésre. A tervek szerint ebben az időben találkozik rokonaival, féltestvéreivel. Együttal felkeresi édesapja sírját.)

Remélem, sikerül még egyszer eljutni ide és lesz bőven időnk, hogy felkeressük az ősmagyar temetőket és az ősmagyar néptöredéket, amelynek földjén Julianus barát is megfordult.

Matkovits Kretz Eleonóra elnökösszony a búcsúzás pillanatában egy üveg tokaji bort és kis tasak pécsi magyar földet nyújtott át Jurijnak, akit közben átkereszteltünk **Arnold Jurijnak/Györgynek**. Elválásunkkor azt mondta, ha nem sikerül eljutnia Magyarországra, végrendeletében hagyja, hogy a kis tasak magyar földet tegyék a koporsójába, azzal együtt temessék el.



Régészeti térkép a feltárt ősmagyar sírokról, kurgánokról

Ezen az elhatározásán nagyon elérzékenyültünk. *Arnold Jurij/György* a kocsijával előttünk haladva vezetett ki minket a városból. Néhány tisztelgő dudálás után elindultunk Ufa felé. Öt órakor **Farit Szamigullin** a helyi lovardában várt ránk: lovakat és két baskír kísértőt biztosított számunkra. Magam is bejelentkeztem a lovaglásra. Csoportunk bátrabbik fele mintegy fél kilométeren át élvezte a lovaglás élményeit Magna Hungária ősi földjén.



Megültük a baskír lovat



A Kuraja virág baskír nemzeti jelkép, a barátságot és a hét törzset jelképezi

Az esti vacsorán elbúcsúztunk Farit Szamigullintól is. A névjegykártya-csere után mi mást mondhattam volna neki: tartsuk a kapcsolatot, vigyázzanak erre a földre és a magyarok testvérnépére. Mosolyogva fogadta meg, hogy kérésünket tolmácsolja a baskír népnek.

16. táblázat

A Baskíria településein diszlokált NKVD/MVD, GUPVI hadifogolytáborok, lágerrészlegek temetőinek jegyzéke, amelyekbe hadifoglyokat és internált civileket temettek

Nº	Település	Láger működési ideje	Tábor és lágerrészleg	Magyar sírok száma	Német és egyéb sírok száma
1.	Ufa, Lapatyino temető	1945. 06.– 1949. 03.	319. sz. tábor 2., 3, 4, 5, és 8. részleg, az 5918. sz. lágerekórház	6	366
2.	Ufa, Szvoboda utca	1940–1949 (1953: 9. sz. láger, ma 31/9. sz. büntetőtábor)	1701. munkás zászlóalj (ORB), 4. munkásszárad	-	-
3.	Ufa, Szergejev-szkoje polgári temető	1945. 05.–1948. 03.	5918. sz. hadikórház, 319. sz. tábor 5. részleg	26	93
4.	Balanovo, Demszkoje polgári temető	1945. 09.– 1947. 09.	5918. sz. lágerekórház	7	142
5.	Isimbaj	1945. 02.– 1946. 10.	5910., 5920. sz. lágerekórház	52	355
6.	Oktyabrszkij	1945. 02.– 1946. 10.	1701. sz. munkás-zászlóalj (ORB)	-	-
7.	Sztarije Tujmazi	1945–1947	1852. sz. munkatábor,	-	-
8.	Oktyabrszkij	1945–1947	1701. sz. tábor	-	-
9.	Asa	1945–1947	130. sz. tábor	-	-
10.	Csernyikov-szkij	1945–1947	319. sz. tábor	-	-

A tizenegyedik napon reggeli után a búcsúzás megható pillanatai következtek. Csoportunk magyarországi tagjai repülőgéppel Moszkvába indultak, hogy a domogyedovói reptéren átszálljanak a budapesti járatra.



Az ufai vasútállomás

Mi, kárpátaljaiak öt órát vártunk az Ufa–Moszkva között közlekedő vonatra. Déli irányban szeltük át Oroszország tájait, áthaladva a következő városokon: Abdulino, Szamara, Zvezdja, Szizrany, Ruzajevka, Potoma, Szaszovo, Rjazany, Moszkva. A kazányi vasútállomásról körmetrón jutottunk el a kijevi állomásra. Újabb ötórás várakozás után indultunk el Kijev irányába. Szuhinics, Brajnszk és Szuzemka után orosz határőrök és vámósok formális vizsgálata következett. Útlevél nélkül, személyi igazolványunkkal léptük át az orosz–ukrán vasúti határt. Ukrán földön az első állomás Konotop volt, ahol a határőrök és vámosok végezték el rutinszerű vizsgálataikat. Délelőtt 10 óra 37 perckor érkeztünk meg Kijevbe. Egy órányi pihenő után vonatunk már Kárpátalja felé robogott, Fasztov, Kazatyin, Vinnyica, Hmelnjickij, Ternopol, Lemberg, Sztrij, Szkole, Volóc, Szolyva, Karpati 1., Munkács és Csap állomásokat érintve.

Hajnali 4 óra 28 perckor érkeztünk meg Ungvárra. Kellemesen hűvös nyári hajnal fogadott bennünket. Egymásra néztünk. Nem mondtuk ki, de mind a hárman ugyanarra gondoltunk: MEGCSINÁLTUK!

Jegyzetek:

- ³⁰⁸ A. B. Сперанский: *Уфа*. <http://www.ural.ru/spec/ency/encyclopaedia-19-2143.html>
- ³⁰⁹ *Oktyabrszkij R-n Ufa*. <http://www.hadifogoly.hu/web/hadifogoly/temeto?id=261&megye=BASKIRIJA>
- ³¹⁰ *Kirovskij R-n Ufa Kirovskij Rajon*. <http://www.hadifogoly.hu/web/hadifogoly/temeto?id=505&megye=BASKIRIJA>
- ³¹¹ Almádi Ferenc: *A baskíriai Ufa-táborban – lassú halálra ítélve*. Heves HH, 1992/1. In: *Hadifoglyok írnák*. Hadifogolysors a második világháborúban. Hadtörténelmi levéltári kiadványok. Sine praeteritis futura nulla – *Múlt nélkül nincs jövő*. Sorozatszerkesztő: dr. Szijj Jolán. <http://mek.oszk.hu/02200/02237/html/f03.htm>
- ³¹² *Ufimszkij Sz Balanovo*. <http://www.hadifogoly.hu/web/hadifogoly/temeto?id=511&megye=BASKIRIJA>
- ³¹³ Kormos Valéria: *A végtelen foglyai* (Magyar nők szovjet rabságban 1945–1947). Kairosz Könyvkiadó, Budapest, 2002, 90. old.
- ³¹⁴ Kormos Valéria: *A végtelen foglyai* című könyvről. http://xxszazadintezet.hu/kiadvanyok/sajat_kiadasu_konyvek/kormos_valeria_a_vegtelen_foglyai.html
- ³¹⁵ *Hadifoglyok írnák...* Hadifogolysors a második világháborúban. Szerk Papp Tibor. Petit Real, Budapest, 1999. 49. old.
- ³¹⁶ A. B. Сперанский: *Ишумбау*. <http://www.ural.ru/spec/ency/encyclopaedia-9-841.html>
- ³¹⁷ *Isimbaj*. <http://www.hadifogoly.hu/web/hadifogoly/temeto?id=205&megye=BASKIRIJA>
- ³¹⁸ *GULAG-lexikon*, 161. old.
- ³¹⁹ K. K. Камалетдинова– A. B. Сперанский: *Октябрьский*. <http://www.ural.ru/spec/ency/encyclopaedia-14-1438.html>
- ³²⁰ *Oktyabrszkij*. <http://www.hadifogoly.hu/web/hadifogoly/temeto?id=499&megye=BASKIRIJA>
- ³²¹ Berghoffer Róbert. *TABU /Élet a fehér pokolban/ /Leben in der Weissen Hölle/*. Mura-vidék Baráti Kör Kulturális Egyesület. Kétnyelvű kiadás, Pilisvörösvár, 2010. Dr. Stark Tamás előszavával és Wiedermann Piroska ajánlásával. Német fordítás: Babják Veronika, Kerekes Gábor, Müller Márta, Ruda Gábor, Szabó Anikó. Stark Tamás történész írja a Berghoffer kötet előszavában: „Úgy tűnik, hogy a világháború befejezése óta nyugaton olyan közmegegyezés van életben, amely kimondja, hogy a Szovjetunió által elkövetett bűnökkel nem kell foglalkozni, mert azokat ellensúlyozza és feledteti a náciizmus legyőzésében való részvétel.”
- ³²² Cirok Ferenc: Berghoffer Róbert. *Tabu – könyvajánló*. Esztergom és vidéke. Társadalmi és kulturális folyóirat. 2011. november 11. http://www.evid.hu/index.php?option=com_k2&view=item&id=288:berghoffer-r%C3%B3bert-tabu-k%C3%B6nyvaj%C3%A1nl%C3%B3&Itemid=53

EPILOGUS

A pécsi Német Kör által szervezett, szerencsésen hazaérkezett 20 fős uráli kutatócsoport a kiindulási ponttól oda-vissza számítva, Moszkva, Perm, Nyizsnij Tagil, Jekatyerinburg (Szverdlovszk), Cseljabinszk és Ufa érintésével több mint 10 000 kilométer távolságot tett meg repülőgéppel, vonattal, autóbusszal és gyalogosan.

A 2012. június 27. – július 15. közötti uráli zarándokút tagjai voltak: a Magyar Televízió stábja képviseletében dr. Havasi János, a Médiaszolgáltatás-Támogató és Vagyongkezelő Alap (MTVA) főmunkatársa, egyben a Hábórus Keresőszolgálat vezetője, Jurkovics János, Szabó Alla; Máthé Áron, a budapesti Terror Háza Múzeum főmunkatársa; Singer Zsuzsa GULAG-kutató; Walterné Müller Judit, a pécsi múzeum igazgatóhelyettese; Csehly József, a pécsi ruszin önkormányzat képviselője; a pécsi Német Kör képviseletében Matkovits Kretz Eleonóra elnök, Schmidt Antal alelnök, Bán Ilona, Hack Ferenc Mihályné, Márkus Beáta, Schmidt Ákos, Stumpf Bálint, Stumpf Bálintné és Szendéné Arnold Katalin; Kárpátalja képviseletében Dupka György GULAG-kutató, a Szolymai Emlékparkbizottság felelős titkára, Fuchs Andrea, az ungvári svábok/németek baráti körének tagja, Olekszij Korszun nyugalmazott ezredes, hadtörténész, a *Rehabilitált Történelem Kárpátaljai Emlékkönyv* szerkesztőbizottsága kiadói csoportjának vezetője.

Csoportunk bejárta az Urál-környéki Perm, Szverdlovszk és Cseljabinszk megyéket, eljutottunk a Baskír Autonóm Köztársaságba. Ezeken a helyszíneken 35 egykori, második világháborús kényszermunkatábort és hadifogoly-temetőt azonosítottunk, dokumentáltunk.

Találkoztunk egykori hadifoglyok, internált civilek, erőszakosan kitelepített családok leszármazottaival, helyi orosz polgárokkal. Láttunk megsemmisített, beépített magyar hadifogoly-temetőket. Munkánkat mások mellett Vlagyimir Motrevics történész, régész, a jekatyerinburgi egyetem professzora segítette, aki eddig 96 hadifogoly-temetőt tárt fel.

Eredményesnek mondható munkánkról a magyar közmédia munkatársai több dokumentum- és riportfilmet forgattak, ezen kívül elemző cikkek, tanulmányok készülnek. A náciizmus áldozatairól sokat, a kommunizmus áldozatairól, elsősorban a sztálinisták által ártatlanul elhurcolt magyar ál-

lampolgárok, nők és férfiak tragikus sorsáról viszont még mindig keveset tudunk. Célunk volt, hogy a sztálinizmus és a kommunizmus magyar és német áldozataira, az elfelejtett hadifogoly-temetőkre, megsemmisített sírkertekre felhívjuk a magyar közvélemény figyelmét.

Ami a kutatómunka jövőbeni folytatását illeti, azt segítheti a magyar Országgyűlés ez év tavaszán hozott döntése, miszerint november 25-ét *a Szovjetunióba hurcoltak emléknapijává* nyilvánította. Ez a nap nyilván beilleszkedik a hagyománnyá vált megemlékezések sorába.

Dupka György

2012. augusztus 1.

MELLÉKLETEK

Levéltári dokumentumok, egyéb közlemények

NKVD-utasítás a hadifoglyok temetéséről

A Szovjetunió Belügyi Népbiztossága Hadifogoly- és Internáltügyi Parancsnoksága 28/2/23. számú direktívája a hadifoglyok temetéséről. Moszkva, 1944. augusztus 24. Szigorúan titkos.

Az NKVD-táborok valamennyi parancsnokának. A Honvédelmi Népbiztosság és az Egészségügyi Népbiztosság különleges kórházai parancsnokainak.

Az NKVD egyes táborában, valamint a Honvédelmi Népbiztosság és az Egészségügyi Népbiztosság különleges kórházaiban az elhalálozott hadifoglyok temetése különböző, véletlenszerűen megválasztott helyeken történik. Javaslom:

1. Az elhalálozott hadifoglyok temetésére jelöljenek ki a tábor vagy a kórház közelében egy szabad földterületet. Kerítsék be a területet szögesdróttal.

2. Osszák fel a temetőt 25 sírnyi négyszögekre. Minden négyszög kapjon sorszámot az egyessel kezdve. A temetést a négyszögeken belül számozás szerint végezzék: az első 25 holttestet temessék az első négyszögbe, a második huszonötöt a másodikba stb.

3. Minden négyszögben legyen 5 sor és minden sorban 5 sír. A négyszögben a temetés az alaprajz szerinti felső sortól kezdve, balról jobbra történjék.

4. Minden sírra ismertetőjel gyanánt erős karót kell tűzni, amelynek felső részéhez erős fatáblát – legjobb a furnér – kell szögezni. A táblára lemoshatatlan festékkel rá kell jegyezni: a számlálóban a sír számát, a nevezőben a négyzet számát. A sírok számozása minden négyszögben külön kezdődik (1-től 25-ig).

5. Az elhalálozott hadifoglyok és eltemetésük helyének nyilvántartásához vezessenek „temetési könyvet”, amelynek formája:

- a) sorszám
- b) az elhalálozott családi-, keresz- és apai neve
- c) nemzetisége
- d) születési éve
- e) katonai rendfokozata
- f) halálának időpontja
- g) a temetés időpontja
- h) a sír száma és a négyszög száma, ahová az elhunytat eltemették

6. (sic!) A temetési könyvbe bele kell fűzni a temető tartós papírra készített vázlatát, a négyszögek szerinti bontást, a négyszögek sorszámát és a már meglévő sírok sorszámát. A további temetések során a vázlatra a megfelelő négyszögben rá kell vezetni az új sírok sorszámát.

7. Annak érdekében, hogy az egyes hadifoglyok temetési helyéről minél gyorsabban tájékoztatást lehessen adni, a temetési könyv mellékleteként készítsenek nyilvántartási könyvet, amelybe ábécé-sorrendben vezessék be az elhunyt családi és keresztnévét, mellé pedig azt a sorszámot, amely alatt az illető a temetési könyvben szerepel.

8. Feltétlenül biztosítani kell, hogy a temetők területére ne juthasson be jószág, amely letaposhatná a felismerési jeleket, és hogy a lakosság ne hordja szét azokat.

Ratusnij vezérőrnagy,
*a SZU NKVD Hadifogoly- és Internáltügyi Parancsnokságának
parancsnokhelyettese.*

Forrás: A leirat először a *Военнопленные в СССР 1939–1956 (Hadifoglyok az SZSZKSZ-ben 1939–1956)* című könyvsorozat 1. kötetében jelent meg, innen vették át a *Magyar Hadifoglyok a Szovjetunióban* című könyv szerkesztői (főszerk.: Varga Éva Mária) Lényegében e direktíva alapján alakították ki azt az adatbázist, amit a hadifogolytáborokban elhunytak sírjainak keresése során mi is használunk.

Forrás: <http://www.haboruskeresoszolgalat.hu/?id=6#id=7&t=23&page=45>

A magyarországi Kiskassa település elhurcolt polgárai lágerhelyeinek felderítése Diszlberger Katalin története révén

Születési név: Diszlberger Katalin. Férjezett név: Kretz Edéné. Később használt név: Kretz Katalin. Születési hely és idő: Magyarország, Baranya megye, Kiskassa, 1922. július 22. Anyja neve: Bóly Mária. Apja neve: Diszlberger Lajos. Lakcím: Kiskassa.

A 2. és 3. Ukrán Front által megszállt területekről az 1944. december 22-én kelt 0060-as szovjet ÁVB (Goszudarsztvennűj Komitet Oboroni – GKO/GOKO) parancs értelmében kezdődött el a németek, illetve a német nevűek deportálása szovjetunióbeli kényszermunkára. A parancs szerint „*az összes német származású munkaképes személy*” – a 17-45 éves férfiak és 18-30 éves nők – a kijelölt helyen és időpontban kötelesek voltak jelentkezni „*a közvetlen mögöttes területen végzendő közmunkára. Mindazok, akik kivonják magukat a mozgósítás alól, a háborús törvények szerint felelősségre vonatnak – hadbíróság fog felettük ítélni. Ugyancsak szigorú megtorlásban részesülnek családtagjaik és bűntársaik.*” A férfiak nagy része magyar katonaként a háborúban harcolt. Diszlberger Lajos ebben az időben már nem élt, a fronton halt meg, Lembergben temették el.

A parancs értelmében karácsony másnapján, december 26-án Kiskassáról kb. 37 főt, köztük 31 nőt (!) gyűjtöttek össze a község 350 főnyi lakosságából. A visszaemlékezők felsorolása alapján a szomszédos, sokkal népesebb Újpetréről kb. 33 főt vittek el, pontos adat nincs. Tájékoztatásul azt mondták nekik, hogy pár napos munkára viszik őket, vagy ahogy az orosz kísérők mondták „malenykij robotra”, pl. a pécsi reptérre romeltakarításra, alföldi vagy bácskai kukoricatörésre. Ők úgy hitték, újévre már hazajöhetnek.

Kiskassáról reggel gyalog mentek Újpetrére, jelentkeztek a jegyzősen, onnan délután 3 órakor indultak tovább Kozármislenybe (kb. 18 kilométer), ott éjszakáztak, majd másnap tovább mentek Pécsre a Lakits lakatnyába, ahol a lóistállóba terelték be őket. Itt szovjet partizánok és néhány helyi ember őrizte őket. Kb. két hét után, az emlékező szerint január 12-én terelték őket 40-es csoportokban a marhavagonokba. A hosszú várakozás okaként jelölték meg, hogy addigra gyűjtöttek össze elégséges vagon. Addig

is gyűjtötték az embereket a falvakból. Fontos megjegyezni, hogy ezek mind civilek voltak: egyszerű, falusi, ártatlan emberek, javarészt nők.

A vonat Bajára ment, ahol további transzportokat csatoltak hozzájuk. Ott már elterjedt a szóbeszéd, hogy Oroszországba viszik őket, de a kilátásba helyezett büntetés miatt nem mertek megszökni. A további útvonalat nem közölték velük, és a zárt vagonokból nem láttak ki. Az út kb. egy-másfél hónapig tartott, ki hogy emlékszik vissza. Az útközben meghaltakat egy-egy megálláskor az őrök kidobták a vasúti töltés mellé. Róluk valószínűleg nem készült név szerinti feljegyzés. Útközben és a fogság első éveiben sokan meghaltak.

Diszlberger Katalint több nőtársával együtt Groznij közelébe, a Kaukázusba vitték. Az ottani láger számáról nincs információ, de Stari Promislauként emlékeznek rá, ez volt a főláger. Munkába menet a vasútvonal és a főpályaudvar mellett haladtak el. Mindenféle munkát végeztek velük.

Az orosz lágerparancsnok a fronton elvesztette fél szemét, ezért vezényelték a lágerbe. 1946 májusában beosztottjával együtt kísérte a lágert az Ufa melletti Oktyabrszkijba. Ott az 1701-es táborszámot viselték. Először sátrakban laktak, majd október 22-én az általuk felépített fabarakkokba költöztek. Kb. 6-7 barakk készült a lágerhelyükön. Anyám több nőtársával együtt többnyire a tábor melletti fűrésztelepen dolgozott, Jurij Lapsin észtországi származású német anyjával. (Lapsin apja a magyar Arnold János volt, akit Baranya megyéből, Szágyról hurcoltak el.)

Volt, aki a kőműveseknél, volt, aki az ácsoknál dolgozott. A Barátság kőolajvezeték építésén is dolgoztatták őket: kb. 10 kg-os pajszerrel ástak árkot. Télen a napi norma 5 méter hosszú, 80 cm széles és 2,2 méter mély szakasz kiásása volt, ami a fagyott földben szinte teljesíthetetlen volt. Építettek víztárolót, olajszivattyút telepítettek. Oktyabszkij faluban házat, iskolát. Megvetették Oktyabszkij város alapjait. A temetőbe nem engedték őket. Szerencsére itt már kevesebben haltak meg. Sírjaikra a férfiak készítek keresztet vascsövekből, remélve, hogy az talán tovább megmarad.

Flugyinnál három műszakban olajfinomítót, Türkmenynél vízierőművet építettek.

Van, aki 1948-ban, van, aki 1949-ben mehetett csak haza. Anyám valószínűleg 1948-ban, pontos tudomásom nincs róla. Visszafelé az útvonal: Moszkva, Lemberg, Máramarosziget (az orosz parancsnok eddig kísérte őket), Debrecen. Debrecenből Pécsre jött, mert a kiskassai szülői házat időközben elvették tőlük, idegeneket telepítettek bele. Nagyszüleimet megfosztották

minden vagyonuktól (bútor, jószág, föld). Anyám öccsét leventeként erőszakosan besorozták a német hadseregbe, amerikai fogságba került. Anyját, nagyanyját és idősebb nőrokonait kitelepítették Németország nyugati vidékére.

Én 1950. szeptember 21-én születtem Pécsen. 1956 novemberében anyám az oroszok elől Németországba menekült, ott halt meg 1985-ben.

*Közreadja Diszlberger Katalin lánya,
Matkovits Kretz Eleonóra*

Forrás: A feljegyzést Diszlberger Katalin lánya, Matkovits Kretz Eleonóra juttatta el címünkre.

Részlet Varga József csongrádi hadifogoly visszaemlékezéséből

„Az obeliszkre, ami fölfelé megy, nem törődni a csillaggal, hanem egy nagy fekete fölkiáltójelet, és fölírni: háború többé soha, mert nem oldja meg a problémákat.

A másik oldalra meg odaírni a második világháborúban elesett katonák neveit egész leig, ahová csak fér.

Ezt azért köll így csinálni, mert azok, akik oda kimentek harcolni, nem jókedvűkből mentek; akik idejöttek, azok sem jókedvűkből jöttek: a sorsuk egy volt.

Azokat, akik itt haltak meg, ott siratták, akik ott haltak meg, itt siratták.

Tehát a sorsuk egy volt.”

Forrás: Ferkov Jakab: *Két csongrádi volt hadifogoly vallomása*, 64 -75. old. A hangfelvételek 1995 nyarán készültek, és Csongrádon a Tari László Múzeumban vannak archiválva. Forrás:<http://www.forrasfolyoirat.hu/1110/ferkov.pdf>

Külföldi hadisírgondozó szervezetek

Oroszország

Asszociacija Mezsduarodnogo Vojenno-memorialnogo Szotrudnicsesztva Vojennije Memoriali (Vojennije Memoriali Katonai Emlékmegőrző Nemzetközi Együttműködési Társaság) <http://voennie-memorialy.ru/>

Ukrajna

Derzsavna Mizsvidomcsa Komisszija u Szpravah Uvicsnennja Pamjati Zsertv Vijnj ta Politicsnih Repressziji (A Háborúban Elhunyt Áldozatok és Politikai Üldözöttek Emlékének Megörökítését Intéző Állami Tárcaközi Bizottság)

Forrás: <http://www.hadisir.hu/bemutakozas>

A Magyar Hadisírgondozásért Kitüntető cím

A honvédelmi vezetés a hadisírgondozás nemes ügyét magasabb szintre kívánta emelni, ezért 2010. október 1-én létrehozták a HM Társadalmi Kapcsolatok és Hadisírgondozó Hivatalt, amelynek vezetője: dr. Töller László alezredes. A hivatal 2011. november 15-én fejezte be működését és közvetlenül a miniszteri kabinet irányítása alatt létrejött a HM Katonai Hagyományőrző és Hadisírgondozó Osztály.

A hadisírgondozás szélesebb, társadalmat átfogó alapra helyezése megkívánja az ilyen tevékenység kellő erkölcsi elismerését. Ennek érdekében alapították meg a Magyar Hadisírgondozásért Kitüntető Címet, amit olyan magyar és külföldi személyiségek kaphatnak meg, akik önzetlenül és nagymértékben hozzájárultak a magyar hadisíroknak, hadi emlékművek ápolásához, gondozásához, megóvásához.

Forrás: <http://www.hadisir.hu/bemutakozas>

A Magyar Hadisírgondozásért Kitüntető Cím adományozottjai

(A volt szovjetunióbeli magyar hősi sírok felújítása érdekében végzett odaadó tevékenységért)

2006

I. osztály: **Tóth János**,

a Magyar Köztársaság kijevi rendkívüli és meghatalmazott nagykövete, az ukrainai magyar katonasírok felújítása terén huzamos időn át végzett kiemelkedő tevékenységéért.

II. osztály: **Badalján Edward**, az Armenia Népe Kulturális Egyesület elnökhelyettese, a magyar–örmény világháborús katonai emlékek ápolásáért.

III. osztály: **Verebélyi György**

építőmester, az ukrainai magyar katonasírok felújítása ügyében tett erőfeszítésekért, az ostffyasszonyfai hadifogoly-temető fenntartásáért, megőrzéséért.

2007

I. osztály: **Börcsök András**

mérnök-alezredes, a Magyar Köztársaság ukrainai katonai, véderő- és légügyi attaséja, az ukrainai magyar hősi sírok felújítása érdekében végzett odaadó tevékenységéért.

II. osztály: **Kővári Árpád**

a „Malenykij robotra” elhurcolt áldozatok emlékének megőrkötéséért huzamos időn át végzett odaadó tevékenységéért.

III. osztály: **Fj. Miltényi Dénes**

a honvédsírok felújításáért végezett kimagasló tevékenységéért.

2008

I. osztály: **Borbély Ibolya**,

a Bethlen Gábor Magyar Gimnázium pedagógusa, a beregszászi II. világháborús magyar katonatemető rendszeres gondozásáért, a katonák emlékének megőrzéséért, a fiatalok erkölcsi, kegyeleti neveléséért.

2009

I. osztály: **Kincs Gábor**,

Beregszász Megyei Jogú Város alpolgármestere, a Négyhatár Vállalkozók Szövetségének elnöke, a Megbékélés a Közös Európáért Derceni Központi Katonatemető létrehozása érdekében huzamos időn át kifejtett oda-

adó munkájáért.

II. osztály: **Máté Gyula,**

a Derceni Községi Tanács elnöke, polgármester, a Megbékélés a Közös Európáért Derceni Központi Katonatemető létrehozása érdekében kifejtett odaadó munkájáért.

II. osztály: **Bíró Lajos,**

a Gazda Plusz Civil Szövetség elnöke, a Megbékélés a Közös Európáért Derceni Központi Katonatemető létrehozása érdekében kifejtett odaadó munkájáért.

2010

I. osztály: **Szalkai Zoltán**

dokumentumfilmes, a *GULAGtörténetek* és a *Gyaloglás a GULAGföldön*, a *Kolima*, a *Sarki-Ural* és *Angara* vidékén készített dokumentumfilmekért, melyekkel méltó emléket állított a GULAG-táborokban elhunyt magyarok emlékének.

I. osztály: **Kocskín Ihor Taraszevics,**

az Ivano-Frankivszki Nemzeti Állami Egyetem régész tanára, az I. és II. világháborúban a mai Ivano-Frankivszk megye területén elesett magyar katonák sírjainak felkutatása érdekében huzamos ideje végzett önfeláldozó tevékenységéért, a bukivnai templomkertben nyugvó magyar katonák földi maradványainak exhumálásáért, valamint az ivano-frankivszki magyar hősi emlékmű megépítésének hatósági engedélyezése érdekében kifejtett erőfeszítéseierért.

I. osztály: **Kvasznjuk Jarema Bohdanovich,**

a II. világháborúban az Ivano-Frankivszk megyei Bukivna településen elesett magyar katonák exhumálása és a megye további településein lévő magyar katonasírok feltérképezése és megóvása érdekében végzett hatékony munkájáért.

III. osztály: néhai **Máté Gusztáv úr,**

a Balaton Magyar Társaság volt elnöke, a II. világháborúban az Ivano-Frankivszk megyei Bukivna településen elesett magyar katonák exhumálása és a megye további településein lévő magyar katonasírok feltérképezése és megóvása érdekében végzett hatékony munkájáért.

2011

I. osztály: **Dr. Havasi János,**

újságíró, az MTV főszerkesztője, a haboruskeresoszolgalat.hu internetes oldal beindításáért, üzemeltetéséért, ukrainai feltáró munkájáért, a „Sírjaik hol domborulnak...” című műsor szerkesztőjeként a magyar

hadisírgondozás ügyében végzett kitartó munkájáért.

II. osztály: **Fodor Zsolt**,

Magyarország ungvári konzulja, a Kárpátalján, valamint Ivano-Frankivszk megye – a történelmi Galícia – területén lévő magyar katonasírok felújítása terén huzamos időn át végzett kiemelkedő tevékenységéért.

III. osztály: **Kovács Péter**,

az Ungvári Magyar Tannyelvű Drugeth Gimnázium igazgatója, az ungvári II. világháborús magyar katonatemető rendszeres gondozásáért, a katonák emlékének megőrzéséért, az ifjúság erkölcsi, kegyeleti neveléséért.

HM Katonai Hagyományőrző és Hadisírgondozó Osztály

Dr. Töhl László alezredes

osztályvezető

Dr. Bíró Andor kormánytisztviselő, vezető főtanácsos,
ukrajnai szakreferens

Forrás: <http://www.hadisir.hu/bemutakozas>

Orosz állambiztonsági akció GULAG-kutatók ellen

Nyugtalanító hírt olvastunk a Múlt-kor honlapján. Abban a reményben adjuk közre, hogy csak néhány csinovnyik átmeneti túlbuzgóságáról van szó.

Mihail Szuprun történész, GULAG-kutató a második világháború idején GULAG-ra hurcolt német hadifoglyok sorsát kutatta. Pár nappal ez előtt az orosz titkosszolgálat, az FSZB letartóztatta, lakását átkutatták, és minden személyes, illetve kutatási anyagát elkobozták. A hatóságok a magánjog megsértésével vádolják, amiért akár négy év börtönre is ítélik.

Letartóztatták azt a tisztviselőt is, aki Szuprun kutatásait 40 ezer, 1945–56 közötti német Gulág-áldozat nevét tartalmazó listával segítette. Az ügy hatalmas felháborodást váltott ki Németország vezető történészei között, és meglepte a német Vöröskeresztet is. (Múlt-kor)

Forrás: <http://www.haboruskeresoszolgalat.hu/?id=6#id=2&page=15>

Az oroszországi magyar hadisírok állami irányítás alatt zajló rendbetétele 1997-ben kezdődött el

MTI 2012. április 12.

Ennek alapjául a magyar és az orosz kormány „A háborúban elesett katonák és polgári áldozatok emlékének megőrkítéséről, valamint sírjaik jogi helyzetéről” szóló, Moszkvában, 1995. március 6-án aláírt megállapodása szolgál.

Az egyezmény végrehajtására magyar részről a honvédelmi miniszter kapott megbízást. A gyakorlati végrehajtás jelenleg a Honvédelmi Minisztérium katonai hagyományőrző és hadisírgondozó osztályának hatáskörébe tartozik. Orosz részről a Vojennije Memoriali nevű nemzetközi katonai emlékmegőrző együttműködési társaság a kijelölt partnerszervezet.

A két végrehajtó szervezet 2011-ben írt alá új keretszerződést a hadisírok gondozásában való együttműködésről.

A Voronyezsi területen két nagy magyar katonai temető található, a boldirjevкаи és a rudkinói.

Az I. Magyar Központi Katonai Temetőt az 1943. január 12-i urivi áttörés térségében, Boldirjevka település mellett, Voronyezs városától 70 kilométerre délre alakították ki. Az 1997. június 20-án felavatott boldirjevкаи sírkertben 8375 honvéd nyugszik.

A temetőben a fából készült fő emlékmű felülről a magyar koronát formázza meg, a körülötte az egyes parcellákban állított hét kopjafa a hét vezérre utal. A bejárat mögött állították fel a Megbékélés Kapuját, amely szintén fából készült.

A Megbékélés Kapuját díszítő székely indasor az európai népek sorsának összefonódására és egymásra utaltságára figyelmeztet. A kopjafa formájúra alakított fejfák az ősi temetőkultúrából fennmaradt tárgyi anyagot képezik.

Miután a boldirjevкаи temetőben – méretei miatt – nem tudtak további exhumált maradványokat elhelyezni, a kormányközi hadisírgondozó vegyesbizottság 1999-ben úgy döntött, hogy újabb oroszországi magyar központi temetőt létesítenek.

A Voronyezstől 20 kilométerre délre fekvő Rudkino településen 2002 tavaszán fejeződött be a II. Magyar Központi Katonai Temető kialakítása,

majd 2003. május 28-án avatták fel. A temető az egykori hadműveleti területen, illetve a felvonulási és visszavonulási körzetekben életüket vesztő katonák végső, méltó nyughelye.

A rudkinói sírkert mintegy három hektáron terül el a Don partjának legmagasabb pontján. Összesen nyolcvanezer sírhely fér el benne, de magyar becslések szerint mintegy ötvenezer magyar katona lel majd végső nyugalomra itt. Eddig 19 350 magyar honvéd földi maradványait temették újra a Donhoz közeli településen.

A temető területén eddig 1389 gránittáblát állítottak fel, amelyekre 12 595 elhunyt magyar honvéd és munkaszolgálatos, illetve 49 343 eltűnt magyar katona nevét vésték fel.

Forrás:

http://www.galamus.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=130977%3Adon-kanyar-magyar-orosz-hadisirgondozo-egyuettkoedes&catid=108%3Ahazai-vonatkozasu-hirek-20122-negyedev&Itemid=109

Megjegyzés az MTI közleményhez: Az adatok szerint Oroszország területén eddig megépült 84 hadifogoly-temető és 206 emlékmű, illetve azonosításra került 956 hadifogoly-temetkezési hely, amelyek hozzávetőleg felét oroszországi levéltári kutatások alapján, a másik felét (további 460) terepkutatás és lakossági bejelentés alapján sikerült azonosítani.

Az Országgyűlés 41/2012. (v. 25.) OGY határozata

a Szovjetunióba hurcolt magyar politikai rabok és kényszermunkások emléknapijéről

1. A Magyar Országgyűlés **november 25-ét** a Szovjetunióba hurcolt magyar politikai rabok és kényszermunkások emléknapijává nyilvánítja.

2. A Magyar Országgyűlés

– méltóképpen kíván megemlékezni arról a mintegy 800 ezer magyar

honfitársunkról, akiket 1944 őszétől kezdve hadifogolyként vagy internáltként a Szovjetunióba hurcoltak több éves kényszermunkára, vagy a II. világháborút követően a folyamatosan kiépülő kommunista diktatúrában a magyar hatóságok hathatós közreműködésével, koholt vádak alapján 5–25 évre száműzték a Gulag rabtelepeire;

– tisztelettel adózik mindazok előtt, akik életüket adták a hazáért, magyarságukért, származásuk miatt, politikai, vallási meggyőződésükért, illetve akik emberi és polgári jogaiktól megfosztva idegen földön, hazájuktól több ezer kilométerre, embertelen, megalázó körülmények között fogáságot szenvedve végeztek kényszermunkát;

– támogatja és szorgalmazza olyan emlékművek állítását, megemlékezések szervezését, oktatási anyagok és tudományos feldolgozások készítését, amelyek a kommunista diktatúra idején a Szovjetunióba hurcolt magyar politikai rabokra és kényszermunkásokra emlékeznek;

– felkéri a központi államigazgatási szerveket, az oktatási intézményeket, az egyházakat és a civil szervezeteket, a közszolgálati médiumokat, valamint az önkormányzatokat, hogy gondoskodjanak a Szovjetunióba hurcolt magyar politikai rabokról és kényszermunkásokról való méltó megemlékezésről.

3. Ez a határozat a közzétételét követő napon lép hatályba.

Kövér László s. k.,
az Országgyűlés elnöke

Dr. Lenhardt Balázs s. k.,
az Országgyűlés jegyzője

Dr. Tiba István s. k.,
az Országgyűlés jegyzője

A szovjet büntetőtörvénykönyv 58. cikkelye

A politikai foglyok elítélésére szolgáló (sztálini) 58., illetve (brezsnyevi) 70. törvénycikk modernizált változata: az államilag jóváhagyott és ellenőrzött ideológiától való eltérés büntetőjogi szankcionálására alkalmazták. Az 1926. évi, Dzerzsinszkij-féle büntetőtörvénykönyv 58-as paragrafusa alapján a népbíróságok, katonai törvényszékek, az állambiztonsági szervek rendkívüli bizottságai éjt nappallá téve hozták ítéleteiket. A szigorú és kegyetlen, a „politikai bűnöket” megtorló paragrafust 1931-ben Visinszkij még tovább szigorította, ettől kezdve már 12 éves kortól elítélhettek bárkit 5-10, akár 20-25 évre, sőt, kötél vagy golyó általi halálra.

A hírhedt cikkely alpontjai a következők:

- 1/a. = egyértelmű, közvetlen hazaárulás;
- 1/b. = hazaárulás, a kommunista rendszer gyengítése;
2. = fegyveres felkelés a rendszer ellen;
3. = az ellenség támogatása;
4. = az ellenség támogatása agitációval;
5. = a Szovjetunió megtámadásának elősegítése;
6. = kémkedés;
7. = kártétel, károkozás ipari, kereskedelmi, közlekedési és pénzügyi téren;
8. = terrorcselekmény végrehajtása;
9. = diverzió (kártétel rombolással);
10. = szovjetellenes propaganda;
11. = szovjetellenes csoportos agitáció, propaganda;
12. = politikai bűntény feljelentésének elmulasztása;
13. = a cári rendszer kiszolgálása;
14. = szabotázs, gazdasági ellenforradalom.

Amennyiben a fenti pontok bármelyikéhez hozzátették a 19-es paragrafust, azt jelentette, hogy nem megkezdett vagy befejezett bűncselekményről van szó, hanem annak szándékáról, feltételezhető előkészületekről annak elkövetésére. Mindezt kibővítve így értelmezték: származása, képzettsége, beosztása, társadalmi kapcsolatai alapján – ha akarta volna – elkövet-hette volna. Azaz: ha nem is állt szándékában elkövetni a vádiratban rögzített cselekményeket, személye potenciális veszélyforrás a szovjet rendszer számára, tehát ki kell iktatni a társadalomból.

A bírói szervek az államügyész utasításait követve, koholt vádak alapján folytatták le a koncepcióos pereket. Az életszerűség, a hitelesség látszatát keltve minden ügynevezett „összeesküvő” vagy „kártévő” csoportból – az előre kidolgozott forgatókönyv szerint – találomra kiválasztott „főkolomposokat” halálra ítélték. A börtönök párnázott ajtajú pincéiben lőtték tarkón az ártatlan embereket. (Rózsás János: *GULAG-lexikon*, 4. old.)

Felhasznált irodalom

Alekszandr Szolzsenyicin: *Ivan Gyenyiszovics egy napja*. Fordította Wessely László. Második kiadás. Európa Kiadó, Budapest, 1989.

Almádi Ferenc: *A baskíriai Ufa-táborban – lassú halálra ítélve*. Helyes. HH 1992/1. In: Hadifoglyok írják. Hadifogolysors a második világháborúban. Hadtörténelmi levéltári kiadványok. Sine praeteritis futura nulla – Múlt nélkül nincs jövő. Sorozatszerkesztő: dr. Szijj Jolán. <http://mek.oszk.hu/02200/02237/html/f03.htm>

Bagu Balázs: *Életutak*. Beszélgetések meghurcolt magyarokkal, az áldozatok hozzátartozóival. Intermix Kiadó, Ungvár – Budapest, 2004.

Balázs Ádám szövegkiadványa. In: Magyar Hírek, 1989. 13. sz.

Balogh Sándor: *Sorsüldözöttek*. Ungvár, Galéria Kiadó, 1992.

Bendász István: *Öt év a szögesdrót mögött: egy kárpátaljai pap a Gulag munkatáborában*. Abaliget, Lámpás, 2000.

Baradlai Pál: *Én, a 835-ös*. II. Önéletrajzi regény. FSP Literátor Nyomda KFT, Budapest, 1993.

Bendász István – Bendász Dániel: *Helytállás és tanúságtétel*. A Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye hitvalló és meghurcolt papjai. Galéria-Écriture, Ungvár – Budapest, 1994.

Benkő Levente – Papp Annamária: *Magyar fogolysors a második világháborúban I-II*. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 2007.

Berghoffer Róbert: *TABU. Élet a fehér pokolban / Leben in der Weissen Hölle*. Kétnyelvű kiadás, Muravidék Baráti Kör Kulturális Egyesület, Pilisvörösvár, 2010.

Bognár Zalán: *Magyarok hadifogságban Magyarországon. Hadifogolygyűjtőtáborok Magyarországon 1944–1945*. Argumentum, 2010.

Bognár Zalán: *A polgári lakosság tömeges, szövet fogságba hurcolásának okai és módszerei Magyarországon 1944/45-ben*. http://www.kmf.uz.ua/mr/5_bognar.html

Botlik József: *Görög katolikus vértanúk a Kárpát-medencében 1914–1976*. Budapest, 2010.

Bucsella József: *Sorsok megírva. Életem elrabolt ötven éve*. In: Igazi Kárpáti Igaz Szó, 2006. július 6., július 20.

Dupka György – Olekszij Korszun: *A „malenykij robot” dokumentumokban.* Intermix Kiadó, 1997.

Dupka György: *Kárpátaljai magyar GULAG-lexikon.* Lefejezett értelmiség 1942–1957. Intermix Kiadó, 1999.

Dupka György: *’56 és Kárpátalja.* Hatásvizsgálat hivatalos iratok, vallomások tükrében. Intermix Kiadó, 2006.

Dupka György: *„Otthon a könny is édes...” 1944–1955.* Társ szerzők: Bakura Sándor, Kovács Erzsébet, Kovács Elemér, Molnár D. Erzsébet, Tóth Zsuzsanna. Kényszermunkára hurcolt kárpátaljai magyarok és németek nyomában a Donyec-medencében. Tanulmányok, hatásvizsgálatok, interjúk, riportok hivatalos iratok, vallomások tükrében. Intermix Kiadó, 2009.

Dupka György. *A mi golgotánk.* Szolyvai Emlékparkbizottság – Intermix Kiadó, 2012.

Dózsa: *Aki újjáépítette a leégett templomot.* In: Kárpátalja, 2009. január 9. *Élő történelem.* Válogatás meghurcolt magyarok visszaemlékezéseiből 1944–1992. Dupka György közreadásában, Intermix Kiadó, 1993.

Edvard Radzinszkij. *Az utolsó cár.* II. Miklós élete és halála. Európa könyvkiadó, Budapest, 1995.

Egyetlen bűnünk magyarságunk volt. Emlékkönyv a sztálinizmus kárpátaljai áldozatairól 1944–1946. Dupka György közreadásában, Patent Kiadó – Intermix Kiadó, 1993. Tárolt változat: hungarian_genocide_in_transcarpathia.pdf

Forgon Pál: *Ott voltam, ahol a legszebb virágok nyílnak.* Egy kárpátaljai magyar református lelkész a GULAG-on. Budapest, Kálvin, 1992. U.ő.: *Ábeltől Antipásig.* Verses Biblia-értelmezések. Koporsók, temetések, sírok a Biblia világában. Intermix Kiadó, 1994.

Géczy Lajos: *Civilek hadifogságban.* Madách Kiadó, Bratislava, 1992.

Gulácsy Lajos: *Mélységből a magasba.* Bizonyágtétel az elmúlt időről. Beregszász, 2009. <http://mek.niif.hu/03500/03531/html/index.htm>

Hagita Árpád: *Tűzszlopoddal jéghegyek között.* Zimányi József életútja. Fundamentum Alapítvány, Budapest, 1995.

Hidi Gyula: *Sátortáborban.* – Budapest, 1994/6. In: <http://mek.oszk.hu/02200/02237/htm/1/f03.htm>

Istenhez fohászkodva... 1944, Szolyva. Verses levelek, imák a sztálini légerekből, szemelvények a hozzátartozók visszaemlékezéseiből. Intermix Kiadó, 1992.

Jobbágy Károly: *Vesszőfutás.* Hadifogságban írt versek. Saját kiadás, 1990.

Joël Kotek-Pierre Rigoulot: *A táborok évszázada.* Nagyvilág Könyvki-

adó, 2005. http://frankaegom.ofm.hu/irattar/irasok_gondolatok/konyvismertetesek/konyvek_11/taborok_evszazada/a_taborok_evszazada.htm

Jó pásztor volt. Emlékkönyv. Gecse Endre kárpátaljai mártír tiszteletes emlékezte. Összeállította: Gortvay Erzsébet. Intermix Kiadó, 2003.

Karácsonyi versek. Szerk.: Kerkayné Maczky Emese. Szent István Magyar Iskola, Passaic, 2007.

Kormos Valéria: *A végtelen foglyai.* (Magyar nők szovjet rabságban 1945–1947). Kairosz Könyvkiadó, Budapest, 2002.

Lengyel József noteszeiből 1955–1975. Válogatta, sajtó alá rendezte és az előszót írta Major Ottó. Budapest, Magvető Kiadó, 1989. <http://mek.oszk.hu/06400/06445/06445.htm>

Major János: *Találkozásaim. Jobbágy Károly (1921–1998) költő, könyvtáros tanár.* In: Albertirsai Híradó, 2008. május, 5. old.

Mandrik Erzsébet: *A pokol bugyraiban.* Egy viski parasztlány a sztálini légerekben. Intermix Kiadó, 1994.

Malenykij robot. „Egyetlen bűnünk a származásunk volt...” Német és magyar polgári lakosok deportálása „malenykij robotra” a sztálini légerekbe 1944/45–1955. Szerk.: dr. Bognár Zsolt. Magyarországi Németek Pécsbaranyai Nemzetiségi Köre, Pécs, 2009.

Malenykij robot. Mélyinterjú az 1944-es elhurcolások feltárásához. K. J. S., Kismuzsaly. http://www.kmf.uz.ua/mr/7_inteju_1.html

Szoboszlai Mónika: *Mementó.* A kárpátaljai magyar holocaust története Técső tragédiájának tükrében. Técső, 2000.

Menczer Gusztáv: *A szovjet hatóságok által magyar állampolgároknak politikai okból történt elítélése.* In: Magyar kényszermunkások és politikai rabok a Szovjetunióban a II. világháború után. Petit Real Könyvkiadó, Budapest, 2000.

Mészáros Sándor: *Elrabolt éveim a GULAG-on.* Emlékirat. Intermix Kiadó, 2000.

Murádin János Kristóf: *Elhallgatott múlt.* Kolozsvári civilek a GULAG-on. Babe^o-Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár. <http://www.rodosz.ro/files/Muradin%20Janos%20Kristof.pdf>

Hadifoglyok írják... Hadifogolysors a második világháborúban. Szerk.: Papp Tibor. Petit Real Könyvkiadó, Budapest, 1999.

Riskó Marianna: *Ferencesek Nagyszőlősen.* Ötszáz éves jelenlét térben és időben. Új Ember, Budapest, 2007.

Rózsás János: *GULAG-lexikon.* Püski, Budapest, 2000.

Rózsás János: *Keserű ifjúság II.* Szabad Tér Kiadó, 1989.

Rózsás János: *Hadbírószági ítéletek a GULAG-lágerekben*. Nagykanizsa, HH 1999/4. In: <http://mek.oszk.hu/02200/02237/html/f04.htm>

Rudnay Károly: *Lázítással vádoltak*. Gödöllő. HH 1995/10. <http://mek.oszk.hu/02200/02237/html/f03.htm>

T. A.: *Apika hazavisz*. In: Nyugati Jelen, 2005. április 16.

Tófalvi Zoltán: *1956 erdélyi mártírjai*. In: Kortárs, 2001. 45. évf. 12. sz. <http://www.epa.oszk.hu/00300/00381/00053/tofalvi.htm>

Dr. Ortutay Elemér: „... holnap is felkel a nap”. Emlékeim. Intermix Kiadó, 1993.

Solti (Stomfoli) Imre: *Bolyongtunk az uráli éjszakában*. Pesterzsébet HH 1998/8. In: <http://mek.oszk.hu/02200/02237/html/f03.htm>

Stark Tamás: *Magyar foglyok a Szovjetunióban*. Kisebbségkutatás Könyvek. Budapest, 2006.

Stark Tamás: *Magyar nők a GULAG-on*. <http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/historia/93-03/ch04.html>

Stark Tamás: *Malenykij robot*. Magyarok a szovjet táborvilágban. http://www.kmf.uz.ua/mr/5_stark.html

Stark Tamás: *Malenykij robot*. Magyar kényszermunkások a Szovjetunióban 1944–1955. In: Kisebbségkutatás, 2005. 1. sz. <http://epa.oszk.hu/00400/00462/00025/pdf/06muhely02.pdf>

„Sötét napok jöttek...” Konceptációs perek magyar elítélteinek emlékkönyve 1944–1955. Dupka György közreadásában, 1993.

Szabó György: *Kolozsvári deportáltak az Urálban*. KOMP-PRESS. Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár, 1994.

Szabó M. Attila: *Betekintés az erdélyi szászok autonómiájába*. http://adatbank.transindex.ro/html/alcim_pdf1156.pdf

Dr. Szakmár János: *A leányvári Weissenburger Bálint 881 napos szibériai golgotája*. In: Leányvári Újság, 2012. február 17., 2012. március, 10-19. old. http://www.leanyvar.hu/nc/la_kosoknak/leanyvariujsg/?cid=101&did=1010&sechash=6a2a9f8f

Varga Éva Mária: *Magyar hadifoglyok és internáltak a Szovjetunióban az oroszországi levéltári források tükrében (1941–1956)*. Budapest, 2008. doktori.btk.elte.hu/hist/vargaeva/te_zisekmagyar.pdf,

Várdi Huszár Ágnes. *Rabszolgák az Urálnál*. In: Új Horizont, 2003. 6. sz.

Wittner István: *Barátkozás a japánokkal a marsanszki lágerben*. Szentendre HH 1993/8. <http://mek.oszk.hu/02200/02237/html/f03.htm>

Zsigmond József: *Apám nyomán Szibériában. Az én háborúm és fogságom történetéből 1944–1948*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2002.

Honlapok és egyéb elektronikusan elérhető források

<http://www.hadifogoly.hu>

IQSYS-Hadifogoly-Adatbázis.

www.haboruskeresoszolgalat.hu

<http://archiv.nyugati jelen.com/2005/aprilis/april.%2026%20kedd/PDF/4.pdf>

Nagy Mihály Zoltán: *Áldozatok, elhurcoltak, menekülők, jogfosztottak.*

A magyar kisebbségek veszteségei. http://adatbank.transindex.ro/regio/kisebbssegkutatas/pdf/IV_fej_02_Nagy.pdf

Szendrey Anita: *Adalékok a beregszászi római katolikus egyház történetéhez (1938–1963).* [http://www.szabarchiv.hu/drupal/userfiles/file/Szendrey%20Anita%20Adal%C3%A9kok%20a%20beregsz%C3%A1szi%20r%C3%B3mai%20katolikus%20egyh%C3%A1z%20t%C3%B6rt%C3%A9net%C3%A9hez%20\(1938-1963\).pdf](http://www.szabarchiv.hu/drupal/userfiles/file/Szendrey%20Anita%20Adal%C3%A9kok%20a%20beregsz%C3%A1szi%20r%C3%B3mai%20katolikus%20egyh%C3%A1z%20t%C3%B6rt%C3%A9net%C3%A9hez%20(1938-1963).pdf)

Vigyázó Gábor: *Perm-36. Fényképfelvételek szövegkísérettel:* <http://fenykeptar.karpatok.info/fenykeptar/ktperm36/index.htm>

A Szolyvai Emlékparkbizottság (SZEpb) archívumából

A beregszászi és beregszászi járási túlélők névsora, 2008. 09. 09.

A viski túlélők névsora, 2008. 09. 09.

Stercli Sándor levele, 1991. május 7.

Pataky Ferenc letétbe helyezett emlékirata, 1992.

Özv. Kincsesi Dánielné levele, 1991. február 20.

Lator József levele, 1991.

A técsői és aknaszlatinai túlélők névsora, 2008. 09. 09.

A nagyszőlősi járási túlélők névsora, 2008. 09. 13.

Erdő Károly visszaemlékezése. Técső, 1989. január 10.

Dokumentumok

Государственный Архив Русской Федерации (Orosz Föderáció Állami Levéltára), ГАРФ, Ф. 9401, оп. 1, д. 1313, л. 216-226. Подлинник. Русский архив. С. 546-550. In: 7-43. *Военнопленные в СССР 1939–1956*, часть VI.

II. világháborús halotti kimutatások V. P. Motrevics professzor magánarchívumából.

Egyéb gyűjtemények

Венгерские военнопленные в СССР. Документы 1941–1953 годов. Составители: Д. И. Борисов, Е. М. Варга, В. Л. Воронцов, В. И. Коротаев, Л. А. Пылова, Н. С. Тархова. Российская политическая энциклопедия, Москва, 2005.

О. Д. Довганич: *Роки лихоліття. Невідомі сторінки і трагічні долі.* Виробничо-видавничий комбінат «Патент», Ужгород, 1995, стор. 43-46.

В. П. Мотревич: *Военнопленные.* In: Уральская Историческая Энциклопедия. <http://www.ural.ru/spec/ency/encyclopaedia-3-386.html>

В. П. Мотревич: *Интернирование.* In: Уральская Историческая Энциклопедия. <http://www.ural.ru/spec/ency/encyclopaedia-9-809.html>

Dokumentumfilmek

Gulyás Gyula – Gulyás János: *Malenykij robot.* Filmszociográfia. Századvég Kiadó, Budapest, 1990.

Havasi János – Jurkovics János: *Idegen ég alatt.* (Urál térségi légerekben elhunyt magyar foglyok emlékének adózik az 57 perces film.) Szeged. 2012.

Sára Sándor: *Magyar nők a GULAG-on.* Dokumentumfilm-sorozat I-II-III., 1992. Lásd még: *Csonka-Bereg.* Az 1944 őszén elhurcolt férfiak sorsáról készült dokumentumfilm-sorozat, 1988.

